

**ORHON TÜRKCESİ İLE YAKUTÇANIN
SÖZVARLIĞI VE SÖZYAPIMI
BAKIMINDAN
KARŞILAŞTIRILMASI
Hülya Yıldız
Yüksek Lisans Tezi
Eskişehir, 2007**

ORHON TÜRKÇESİ İLE YAKUTÇANIN SÖZVARLIĞI VE SÖZYAPIMI
BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Hülya YILDIZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Danışman: Prof.Dr.Mehmet ÖLMEZ

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Mayıs 2007

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ**ORHON TÜRKÇESİ İLE YAKUTÇANIN SÖZVARLIĞI VE SÖZYAPIMI
BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI**

Hülya YILDIZ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2007
Danışman: Prof.Dr.Mehmet ÖLMEZ

Türkolojide Sibiryâ etnik topluluklarının dilleri karşılaştırmalı dil tarihi araştırmaları için değerli bir malzemedir. Sibiryâ Türk dillerinin sözvarlığı birçok özelliğiyle eski Türk yazıtlarını andırır. Bu çalışma Orhon Türkçesinin üç büyük yazıtı olan Kül Tigin, Bilge Kağan, Tuñukuk yazıtları ile Sibiryâ Türk dillerinden biri olan Yakutçayı sözvarlığı ve sözyapımı bakımından karşılaştırmak amacıyla hazırlanmıştır. Kimi önemli seslik ve biçimlik farklarla Yakutçadan ayrılması ve bir süredir bağımsız bir yazı dili hâline gelmiş olması nedeniyle çalışmada Dolgancaya da yer verilmiştir. Yakutçanın Orhon Türkçesi ile karşılaştırma amacıyla seçilmesindeki temel ölçüt ortak Türk dilinden uzun bir zaman önce ayrılan Yakutçanın birtakım eskicil öğeleri barındıran bağımsız bir Türk dili olmasıdır. Bu çalışma sonucunda, tarama kapsamına alınan üç büyük yazıtta geçen sözcüklerden Yakutçada ve Dolgancada varlığını sürdürenlerin daha çok Orhon Türkçesindeki yalın ad ya da eylemler olduğu, türemiş ad ya da eylemlerin büyük bir çoğunluğunun Yakutçada ve Dolgancada görülmediği belirlenmiştir. Yakutçada ve Dolgancada varlığını sürdüren sözcükler içinde en büyük grubu ise sesçe değıştikleri hâlde anlamsal olarak örtüşenler oluşturmaktadır.

ABSTRACT**A COMPERATIVE STUDY OF YAKUT AND ORKHON TURKIC
VOCABULARIES AND THEIR DERIVATIONS**

Hülya YILDIZ

The Department of Turkish Language and Literature

Anadolu University-The Graduate School of Social Sciences, May 2007

Advisor: Prof.Dr.Mehmet ÖLMEZ

The languages of Siberian ethnic groups are considered to be an important source in the Turkic historical and comperative linguistics. The vocabularies of Siberian Turkic languages have many common features with the linguistic features found in Old Turkic inscriptions. This study aims at comparing the vocabulary of Orkhon Turkic found in Kül Tegin, Bilge Kağan, Tuñukuk inscriptions to the current vocabulary of Yakut, one of the Siberian Turkic languages. Dolgan language is also included to this research since it has some allophonic and allomorphic variations compared to Yakut and it has an independent writing systems. The basic reason of choosing Yakut as a means of comparision to old Turkic is that Yakut has long been an independent Turkic language and it bears many archaic features. The results of the study show that the non derived nouns and verbs found in Orkhon Turkic still survive in Yakut and Dolgan while derived nouns and verbs do not. The nouns and verbs that survive in Yakut and Dolgan are typically those words that have undergone to a phonetic variation without any change in their meanings.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Hülya Yıldız'ın “**Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözvarlığı ve Sözyapımı Bakımından Karşılaştırılması**” başlıklı tezi 13 Temmuz 2007 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Türk Dili ve Edebiyatı (Yeni Türk Dili ve Edebiyatı)** Anabilim dalında **yüksek lisans** tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Mehmet ÖLMEZ

Üye : Prof.Dr.Gürer GÜLSEVİN

Üye : Prof.Dr.Aysu ATA

Prof.Dr.Nurhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Önsöz

Yaklaşık olarak bir buçuk yıllık bir çalışma süreci sonunda ortaya çıkan bu Yüksek Lisans tezinin hazırlanmasında pek çok kişinin emeği geçti. Öncelikle danışmanım Prof. Dr. Mehmet Ölmez'e teşekkür ederim. Önerdiği tez konusu sayesinde her bir çalışma günüm benim için ayrı bir zevk oldu. Hocama tezimle ilgili değerli yönlendirmeleri için ve tezimle ilgili kaynaklarını benimle paylaştığı için de ne kadar teşekkür etsem azdır. Onunla çalışmaya başlamak benim için gerçek bir dönüm noktası olmuştur.

Bölüm başkanımız Prof. Dr. Abdülkadir Gürer'e tez danışmanımın belirlenmesinde gösterdiği duyarlılık ve her türlü desteği için özellikle teşekkür ederim.

Beni Alman Şarkiyyat Enstitüsü'nde verdiği Yakutça derslerine kabul ettiği ve tezimle ilgili sorularımı yanıtladığı için Prof. Dr. Claus Schönig'e, *Yakutsko-Russkiy Slovar*'ın taranmış hâlini bilgisayarıma aktararak özellikle tezimin ikinci bölümünde işimi büyük ölçüde kolaylaştıran Dr. Uwe Blaesing'e, tezimin "Öz" bölümünü titizlikle İngilizceye çeviren hocam Yard. Doç. Dr. Zeynep Erk Emeksiz'e, tezimle ilgili kaynaklara ulaşmamda emeği geçen Yıldız Teknik Üniversitesi Eski Türk Dili asistanı Özlem Civelek'e, gerekli noktalarda görüşlerine başvurduğumuz Prof. Dr. Marcel Erdal'a ve Prof. Dr. Marek Stachowski'ye teşekkür ederim.

Ayrıca öğrenim hayatımın her aşamasında yanımda olduğu ve tezimle ilgili heyecanımı paylaşabilmek adına Yakutça konusunda beni sabırla dinlediği için eşim Enis Yıldız'ın da özel bir teşekkürü hak ettiğini düşünüyorum.

Hülya Yıldız

İÇİNDEKİLER

	<u>sayfa</u>
ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZGEÇMİŞ	vi
TABLolar LİSTESİ	x
KISALTMALAR VE İŞARETLER.....	xi
1. GİRİŞ.....	1
2. YÖNTEM.....	7
3. BULGULAR VE YORUM.....	19
3.1. Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözcük Varlığı Bakımından Karşılaştırılması...19	
Özel Adlar ve Ünvanlar.....	77
3.2. Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözcük Yapımını Bakımından Karşılaştırılması...86	
3.2.1. Addan ad türeten ekler.....	86
3.2.1.1. {+A}.....	86
3.2.1.2. {+Ak}.....	87
3.2.1.3. {+çI}.....	87
3.2.1.4. /+çıg/.....	91
3.2.1.5. {+dIn}.....	91
3.2.1.6. {+gAç}.....	91
3.2.1.7. {+gArU}.....	92
3.2.1.8. {+gU}.....	93
3.2.1.9. /+k/.....	93
3.2.1.10. +kAn}.....	93
3.2.1.11. {+kI}, {+gI}.....	93
3.2.1.12. {+kInA}.....	95
3.2.1.13. {+II}.....	95
3.2.1.14. {+IIg}.....	96
3.2.1.15. {+IXk}.....	98
3.2.1.16. {+mAn}.....	99
3.2.1.17. /+un/.....	99
3.2.1.18. {+(X)nç}.....	99
3.2.1.19. {+rA}.....	100
3.2.1.20. {+sIg}.....	101
3.2.1.21. {+sIz}, {+sUz}.....	101
3.2.1.22. {+(X)s}.....	102
3.2.1.23. /+t/.....	102
3.2.1.24. {+tI}, {+dI}.....	102

3.2.2. Addan eylem türeten ekler:.....	103
3.2.2.1. {+A-}.....	103
3.2.2.2. {+(A)d-}.....	104
3.2.2.3. {+dI-}.....	104
3.2.2.4. {+gAr-}.....	105
3.2.2.5. {+I-}.....	106
3.2.2.6. {+(I)k-}.....	106
3.2.2.7. {+kA-}.....	107
3.2.2.8. {+IA-}.....	107
3.2.2.9. {+(X)rkA-}.....	109
3.2.2.10. {+sIrA-}.....	110
3.2.2.11. {+U-}.....	110
3.2.3. Eylemden ad türeten ekler.....	111
3.2.3.1. {-A}.....	111
3.2.3.2. {-DAçI}.....	111
3.2.3.3. {-DOK}.....	111
3.2.3.4. {-(X)g}.....	112
3.2.3.5. {-gA}.....	113
3.2.3.6. {-gAn}.....	113
3.2.3.7. {-(X)gmA}.....	114
3.2.3.8. {-gU}.....	114
3.2.3.9. {-gUçI}.....	114
3.2.3.10. {-gUIUk}.....	116
3.2.3.11. {-I}.....	116
3.2.3.12. {-(U)k}.....	117
3.2.3.13. {-(X)l}.....	118
3.2.3.14. {-(X)m}.....	119
3.2.3.15. {-mA}.....	119
3.2.3.16. {-mAk}.....	120
3.2.3.17. {-miş}.....	121
3.2.3.18. {-(X)n}.....	122
3.2.3.19. {-(X)nç}.....	122
3.2.3.20. {-(X)nçU}.....	122
3.2.3.21. /-p/.....	122
3.2.3.22. {-sIk}.....	123
3.2.3.23. {-(X)ş}.....	123
3.2.3.24. {-(X)z}.....	123
3.2.4. Eylemden eylem türeten ekler.....	124
3.2.4.1. {-d-}.....	124
3.2.4.2. {-gUr-}.....	124
3.2.4.3. {-(X)k-}.....	125
3.2.4.4. {-(X)l-}.....	125
3.2.4.5. {-(X)n-}.....	126
3.2.4.6. {-(X)r-}.....	127
3.2.4.7. {-(X)ş-}.....	127
3.2.4.8. {-(X)t-}.....	128
3.2.4.9. {-tUr-}.....	129
3.2.4.10. {-tXz-}.....	129

3.2.4.11.	{-Ur-}.....	130
3.2.4.12.	{-(X)z-}.....	130
4. SONUÇ	.....	131
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....		140

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. OrhT. {+çI} Ekinin Yakutça ve Dolgancadaki Durumu.....	88
Tablo 2. OrhT. {+kI}, {+gI} Ekinin Yakutça ve Dolgancadaki Durumu.....	94
Tablo 3. OrhT. {+IIg} Ekinin Yakutça ve Dolgancadaki Durumu.....	97
Tablo 4. OrhT. {+IXk} Ekinin Yakutça ve Dolgancadaki Durumu.....	98
Tablo 5. OrhT. {+IA-} Ekinin Yakutça ve Dolgancadaki Durumu.....	108
Tablo 6. Orhon Türkçesindeki Yalın Adlar.....	132
Tablo 7 Orhon Türkçesindeki Addan Türemiş Adlar.....	134
Tablo 8. Orhon Türkçesindeki Eylemden Türemiş Adlar.....	135
Tablo 9. Orhon Türkçesindeki Yalın Eylemler.....	136
Tablo 10. Orhon Türkçesindeki Addan Türemiş Eylemler.....	137
Tablo 11. Orhon Türkçesindeki Eylemden Türemiş Eylemler.....	138
Tablo 12. Orhon Türkçesindeki Ekler.....	139

KISALTMALAR VE İŞARETLER

ar. : araç durumu eki

Alt. : Altayca

AT : ana Türkçe

ay. : aynı

bel. : belirteç

B : Batı yüzü

BK : Bilge Kağan Yazıtı

bkz. : bakınız

çoğ. : çokluk durumu

D : Doğu yüzü

diy. : diyalekt

Dolg. : Dolganca

DTS : Drevnetyurskiy Slovar

DW : Dolganischer Wortschatz

esk. : eski kullanım

Etim. : etimoloji

ETLJ : Einige Tungusische Lehnwörter im Jakutischen

ET : Eski Türkçe

Ewk. : Ewenki dili

EYak. : Eski Yakutça

G : Güney yüzü

GBT : Göktürk Bengü Taşlarından Günümüz Altaycasına Ulaşan Kelimeler

GD : Güneydoğu yüzü

geçl. : geçişli

geçs. : geçişsiz

GOT : A Grammar of Old Turkic

GT : Genel Türkçe

harf. : harfiyen

İRYK : İstoriçeskoe Razvitie Yakutskogo Konsonantizma

K : Kuzey yüzü

ka. : kaba dil

Kar. (h) : Karaimcenin Lutsk-Haliç lehçesi

kon. : konuşma diline ait

krş. : karşılaştırmamız

KT : Kül Tigin Yazıtı

küç. : küçültme eki

LPOYY : Leksiko-Semantiçeskie Paralleli Orxonsko-Tyurkskogo i Yakutskogo
Yazıkov

mec. : mecazi kullanım

MEJS : Mongolische Elemente in der Jakutischen Sprache

MK. : Mahmud Kaşgari

Moğ. : Moğolca

OET. : Orta Eski Türkçe

OrhT. : Orhon Türkçesi

Rus. : Rusça

RYS : Russko-Yakutskiy Slovar

sıf. : sıfat

Skr. : Sanskrit dili

Soğd. : Soğdca

STTT : Saxa Tüölbe Tılın Tılcıta

sü. : sütun

T 1 : Tunyukuk Yazıtı, 1. taş

TDAD : Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi

TDS : Türk Dillerinde Sontakılar

TE : Türkoloji Eleştirileri

tek. : tekil

TSS : Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük

Tung. : Tunguzca

Tuv. : Tuvaca

Tür. : Türkçe

Türkm. : Türkmençe

TY : Tunyukuk Yazıtı

TW : Tuwinischer Wortschatz

Uyg. : Uygurca

Yak. : Yakutça

yans. : yansıma

YRS : Yakutsko-Russkiy Slovar

YM : Yakut Manual

YMoğ. : Yazınsal Moğolca

YYak. : Yeni Yakutça

∅ : görülmeyen sözcük

≠ : eşit olmayan biçim

∞ : içinde geçer

→ : ilgili maddeye git

1. GİRİŞ

Danimarkalı dil bilgini Vilhelm Thomsen'in (1842-1927) Orhon ve Yenisey bölgelerinde yer alan yazılı taşların sırrını çözmesinin üzerinden yüz yılı aşkın bir zaman geçmiştir. Varlıkları uzun süredir bilindiği hâlde kimlere ait oldukları çözülemeyen bu taşların dilinin Türkçe olduğunu bulan Thomsen, bu buluşunu Danimarka Bilimler Akademisi'nin 15 Aralık 1893 tarihli toplantısında kısa bir bildiri ile bilim dünyasına açıklamıştır. Bu bildiri "Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü, İlk Bildiri" başlığı altında 1894'te Kopenhag'da yayımlanmıştır (Thomsen, 2002 (Çev.: Köken), s. v).

Türkoloji alanındaki bu önemli gelişmeden sonra Eski Türk yazıtlarının dilini incelemeye yönelik yayınlar birbirini izlemiştir. Bu alandaki ilk çalışma W. Radloff'a aittir: *Die Altürkischen Inschriften der Mongolei*, Erste Lieferung, St. Petersburg, 1894. Aceleyle hazırlanmış olan bu yapıt okuma ve açıklama yanlışlarıyla doludur (Tekin, 1988, s. VI). Bunu V. Thomsen'in *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*, Helsingfors, 1896 adlı yapıtı izler. Orhon yazıtlarının ilk mükemmel yayını olan bu yapıt, yazıtlar üzerinde daha sonra çalışacaklar için örnek oluşturacak niteliktedir (Tekin, 1988, s. VI). Bu yüzyılın hemen sonunda Kül Tigin yazıtının Rusça bir yayını da P. M. Melioranskiy'e aittir: *Pamyatnik v Çest Kyul-Tegina*, Sanktpeterburg, 1899.

Araştırmalar 20. yüzyılda hız kazanır. Orhon Yazıtları yüzyılın ilk çeyreğinde *Orhon Abideleri* adıyla Necip Asım tarafından İstanbul'da, 1924 yılında yayımlanır. Türkiye'de ilk olan ve yazı devriminden önce Arap harfleriyle yayımlanan bu yapıt bugün için ancak tarihi bir değer taşır (Tekin, 1988, s. VII). Türkiye'deki bir başka önemli çalışma da Hüseyin Namık Orkun'a aittir: *Eski Türk Yazıtları I-IV*, İstanbul, 1941 (Tekin, 1988, s. IX). Orhon yazıtları üzerine çalışanlar arasında A. von Gabain da vardır. Gabain *Altürkische Grammatik*, Leipzig, 1951 adlı gramer kitabında Kül Tigin yazıtının metnini yayımlamıştır (Tekin, 1988, s. VII). S. E. Malov'un *Pamyatniki Drevnetyurskoy Pis'mennosti*, Moskva, 1951 çalışması Radloff ve Thomsen'in çalışmalarına dayanan; ancak bilimadaminin kimi düzeltmelerde bulunduğu bir araştırmadır (Uzun, 1995, s. 15). Bunlar dışında V. M. Nasilov'un *Yazık Orxon-Yeniseyskix Pamyatnikov*, Moskva, 1960; T. Tekin'in *A Grammar of Orkhon Turkic*,

Bloomington, 1968; İ. A. Batmanov'un *Yazık Yeniseyskix Pamyatnikov Drevnetyurskoy Pismennosti*, Frunze, 1971; A. N. Kononov'un *Grammatika Yazıka Tyurskix Runičeskix Pamyatnikov VII-XI Vekov*, Leningrad, 1980; V. G. Kondrat'yev'in *Grammatičeskiy Stroy Yazıka Pamyatnikov Drevnetyurskoy Pismennosti VIII-XI Vekov*, Leningrad, 1981; T. Tekin'in *Orhon Yazıtları*, Ankara, 1988; Marcel Erdal'ın *Old Turkic Word Formation*, Wiesbaden, 1991; T. Tekin'in *Tunyukuk Yazıtı*, İstanbul, 1994 adlı çalışmalarını mutlaka anmak gerekir. Orhon Türkçesiyle ilgili son yayınlar M. Erdal'ın *A Grammer of Old Turkic*, Leiden, 2004 ve B. Árpád'ın *Szavaimat Jól Hallyátok, A Türk és Uygur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása*, Szeged, 2004 olarak sıralanabilir. Árpád bu çalışmasında Köli Çor, Toñukuk, Köl Tegin ve Bilgë Kagan, Ongi, Tez, Tariat, Şine-Uusu ve Suci yazıtlarını ele almış, yazıtların transliterasyonunu, transkripsiyonunu ve Macarca çevirisini vermiştir. Árpád kimi sözcük ve ibarelerin açıklanmasında kendinden önceki okuyuş ve anlamlandırmaları da değerlendirmiştir (Aydın, 2005, s. 43-56).

Yazıtlar üzerinde yapılan çalışmalar elbette yukarıdakilerle sınırlı değildir. Bugüne değin yapılan çalışmalar yeni okuma önerileri¹, anlambilgisiyle ilgili değerlendirmeler², sesbilgisiyle ilgili incelemeler³, tümcebilgisi incelemeleri⁴, yapıbilgisiyle ilgili incelemeler⁵, kökenbilgisi değerlendirmeleri⁶ vb. gruplar altında toplanabilecek kadar çoktur.

¹ Örn. Semih Tezcan, "Tonyukuk Yazıtında Birkaç Düzeltme," **TDAY Belleten**, s. 173-181 (1975-1976); Halil Açıkgöz, "Bilge Kağan Yazıtının Doğu Yüzünün İlk Satırında (i)ki (e)d(i)z k(e)r(e)kül(ü)g mü yoksa kid(i)z k(e)r(e)kül(ü)g 'keçe çadırı' mı Okunmalı?," **TDAY Belleten 1994**, s. 1-10 (1996).

² Örn. O. N. Tuna, "Köktürk Yazıtlarında 'ölüm' Kavramı ile İlgili Kelimeler ve 'kergek bol-' Deyiminin İzahı," **Bilimsel Bildiriler 1957**, s. 131-148, TDK, (1960); Nesrin Bayraktar, "Artzamanlı Anlambilim Açısından Orhon Yazıtlarında Geçen Toplumsal Yaşamla İlgili Sözcüklerin Anlambilimsel Değerleri," **Türkbilig**, Sayı no 1, s.209-218, (2000).

³ Örn. J. Németh, "Zur Kenntnis des geschlossenen e im Türkischen," **KcSA I**, Supplement, s. 515-531, (1939); O. N. Tuna, "Köktürk Yazıtı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller", **TDAY Belleten 1960**, s. 213-282 (1988).

⁴ Örn. Mertol Tulum, "Orhon Yazıtlarında Birleşik Cümleler ve Baş Cümle ile Yardımcı Cümle İlişkileri," **TDAY Belleten 1990**, s. 193-205, (1994); Ahmet Günşen, "Eski Türkçe (Köktürkçe)'nin Cümle Yapısı ve Tahlili," Prof.Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı, **Bizim Gençlik Yayınları**, s. 229-241, (1995).

⁵ Örn. Gerard Clauson, "Eski Türkçe Üzerine Üç Not," **TDAY Belleten 1966**, s. 19-37, (1989); Zeynep Korkmaz, "Göktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine", **TDAY Belleten 1990**, s. 141-149, (1994).

⁶ Örn. M. Adamović, "Otča Borča," **Central Asiatic Journal**, Sayı no 40, s. 168-172 (1996); Mehmet Ölmez "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (1)," **TDA**, Sayı no 5, s. 227-229, (1995), "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (2)," **TDA**, Sayı no 7, s. 175-186 (1997), "Eski Türk Yazıtlarında

Türkolojide eski Türk yazıtlarının dilinin birtakım çağdaş Türk dilleriyle olan bağlantılarını ele alan çalışmalar da vardır. Gerhard Doerfer'in "Eski Türkçe ile Halaçça Arasında Şaşırtıcı Bir Koşutluk", TDAY Belleten, 1973-1974, s. 1-12; Gürer Gülsevin'in "Göktürk Anıtları ile Yaşayan Üç Lehçemizin (Halaç, Çuvaş, Saha/Yakut) Tarihi İlgili Düzeni", TDAY Belleten, 1990, s. 55-64; Osman Kemal Kayra, Şınar Bolatova'nın "Çağdaş Kazak Türkçesiyle Göktürk Yazıtlarındaki Kelime ve Deyimler Arasındaki Benzerlikler", TDAY Belleten, 1995, s. 179-191; Figen Dilek'in "Göktürk Bengü Taşlarından Günümüz Altay Türkçesine Ulaşan Kelimeler", Sibirya Araştırmaları, 1997, s. 139-145 gibi makaleleri; M. A. Ahmetov'un *Glagov v Yazıke Orhono-Yeniseyskix Pamyatnikov* (v Sravnitel'nom Plane s Sovromennım Başkırskim Yazıkom), Saratov, 1978; K. A. Aşiraliev'in *Drevnetyurskie Elementı v Sovromennıx Tyurskix Yazıkax* (Na Materiale Orxono-Yeniseyskix Pamyatnikov), Frunze, 1969 gibi çalışmalarını bunlar arasında anmak mümkündür.

Alanyazınında doğrudan doğruya yazıtların diliyle Yakutçayı karşılaştıran çalışmalar sayıca fazla değildir. H. H. Şirobokova'nın "Ob Otnoşenii Yakutskogo Yazıka K Yazıkam Drevnetyurskix Pamyatnikov", Novosibirsk, 1977, s. 108-116 çalışması bu tür bir incelemeye örnek olarak verilebilir. Yazıtların diliyle Yakutçayı karşılaştıran en dikkat çekici çalışma G. G. Levin'in *Lexiko-Semantiçeskie Paralleli Orxonsko-Tyurkskogo i Yakutskogo Yazıkov* (*V Sravnitel'nom Plane s Altayskim, Xakasskim, Tuvinskim Yazıkami*), Novosibirsk, 2001, adlı kitabıdır. Yakut Devlet Üniversitesi (Yakutskiy Gosudarstvennyy Universitet) yayınları arasında yer alan kitabın adı *Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözcük-Anlambilimsel Koşutlukları* (*Altayca, Hakaşça ve Tuvacayla Karşılaştırmalı Olarak*) biçiminde Türkçeye çevrilebilir.

Levin'in kitabı "Önsöz" bölümüyle başlar. Burada Yakutçanın eskicil özellikleri koruyan bir Türk dili olduğuna, Orhon-Yenisey ve Eski Uygur yazıtlarının diline olan yakınlığına değinilir. Önsözü "Sözcüksel Koşutlukların Sayısal İstatistik ve Ses-Anlambilimi Özellikleri" başlıklı birinci bölüm ve "Sözcüksel Koşutlukların Karşılaştırmalı Anlamsal İçerik Özellikleri" başlıklı ikinci bölüm izler. Her iki ana bölüm de kendi içinde alt başlıklarda ele alınır ve Orhon Türkçesine ait sözcükler her iki ana bölümde de ses yapılarına göre VKK (örn. *ört* 'yangın; alev', s. 15), VKKV (örn. *altı* 'altı', s. 47), VKKVK (örn. *udlık* 'uyuluk', s. 49), KV (örn. *tu* 'kapatmak,

---

Yabancı Öğeler (3)," TDA, Sayı no 9, s. 59-65 (1999); Osman Fikri Sertkaya, "Göktürk Yazıtlarında Hintçe Unsurlar," Zeynep Korkmaz Armağanı, **TDK**, s. 366-380, (2004).

engellemek', s. 65), KVKVKV (örn. *yokaru* 'yukarı', s. 80) gibi yan başlıklar altında incelenir. Orhon Türkçesi ile Yakutça arasında yapılan karşılaştırmaların ardından Altayca, Hakaşça ve Tuvaca karşılıklara yer verilir ve ulaşılan sonuçlar sayısal verilerle çizelgelere aktarılır.

Levin'in bu çalışması Orhon Türkçesi ile Yakutçanın sözvarlığını karşılaştırmalı olarak ortaya koymak yönünde atılmış bir adımdır. Bu kitabın özelliği, Orhon Türkçesinde geçen tüm sözcüklerin yalnızca kök hâlleriyle madde başı olarak verilmiş olmasıdır; yani Orhon Türkçesinde geçen sözcüklere gelen türetim ekleri kaldırılmıştır. Ancak Türk dil ailesinin de aralarında bulunduğu eklemeli dillerde, bir dilin sözvarlığı yalnızca kök hâlindeki adlardan ya da eylemlerden oluşmaz. Bu dillerde sözcük yapımı çok büyük ölçüde türetim ekleriyle gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle, Orhon Türkçesindeki sözcüklerin yalnızca kök olarak alınması büyük bir eksikliktir. Bunun dışında, kitaptaki karşılaştırmaların bir bölümüne katılmak mümkün değildir. Bunlar toplamda 117 maddedir.⁷ Kısacası, Levin'in çalışmasında düzeltilmesi gereken yerlerin çok olması ve Orhon Türkçesine ait sözcüklerin yalnızca köklerinin karşılaştırmaya alınması nedeniyle Orhon Türkçesiyle Yakutçanın karşılaştırmalı sözvarlığı bütünüyle ortaya konmuş ve bilim dünyasının hizmetine sunulmuş olmamaktadır. Kitabın bir başka özelliği de Dolgancaya hiç yer verilmemiş olmasıdır.

Bu yüksek lisans çalışmasında Orhon Türkçesiyle sözvarlığı ve sözyapımı bakımından karşılaştırılacak olan Yakutça en batıda Ural dağları ve İdil (Volga) nehrinin doğusundan doğuda Altay dağlarına kadar uzanan geniş bir bölgeyi içine alan Sibiry'a'da konuşulan (Killi, 1997, s. 57) Türk dillerinden biridir. Sibiry'a'nın en kuzeydoğu köşesinde Yakutlar, güneydoğu bölgesinde Tuva, Hakas, Şor ve Altaylar bulunurlar (Killi, 1997, s. 57). Sibiry'a Türk dillerinin önemi, bu dillerin sözvarlığının birçok özelliğiyle eski Türk yazıtlarını andırması ve Türkoloji bakımından Sibiry'a etnik topluluklarının dillerinin karşılaştırmalı dil tarihi araştırmaları için değerli bir malzeme olmasıdır (Nasilov, 1997, s. 55). Yakutça Türk dillerinin evrim sürecindeki çok eski izleri koruyan eskicil Türk dillerinden biri olduğu için (Malov, 1952, s. 6; Ubryatova, 1960, s. 2-6; Şirobokova, 1977, s. 108-110; Kondrat'yev, 1981, s. 187'den aktaran Levin, 2001, s. 6) dil araştırmaları açısından özel bir öneme sahiptir.

⁷ bkz. Hülya Yıldız, "Yakutça ve Eski Türkçenin Sözcük Üzerine Karşılaştırmalı Bir Yayın," **Sibiry'a İncelemeleri**, 1. cilt, 2. sayı, s. 177-221 (2006).

Yakutlar Rusya Federasyonu'na bağılı özerk Yakut Cumhuriyeti'nde yaşarlar (Devlet, 1997, s. 41). Killi (1997, s. 57)'nin Hayit (1985)'ten yaptığı aktarmaya göre Yakutların yaşadığı coğrafya Kuzey Buz denizine doğru Novosibirsk, batıda Krasnoyarsk, güneyde Amur Bölgesi, güneydoğuda Nabarovsk ve doğuda Magadan bölgesiyle çevrilidir. 3.103.000 km²'lik bu cumhuriyetin başkenti Yakutsk'tur (Devlet, 1997, s. 41). Rusya Federasyonu'ndaki Yakutların %95,5'i kendi cumhuriyetlerinde yaşarlar. Buna karşın toplam nüfustaki oranları ancak %38,4'tür. Ruslar %50'lik bir oranla ülkedeki en büyük etnik topluluktur. 1989 sayımına göre toplam nüfusu 1.094.065 olan ülkede 550.236 Rusa karşı 365.236 Yakut bulunur (Devlet, 1997, s. 41-42). Yakutların 1996 verilerine göre tahmini nüfusu ise 428.988 olarak belirlenmiştir (Devlet, 1997, s. 45). “Kendi cumhuriyetleri dışında Rusya'nın Magadan bölgesi ile Sahalin adasında da küçük Yakut toplulukları vardır” (Tekin ve Ölmez, 2003, s. 67, mad. 6.3).

Sibirya'nın kuzeyinde, Yakutistan'dan çok uzak bir bölge olan Taymir yarımadasında yaşayan Dolganlar Yakutların kuzey kolunu meydana getirirler (Stachowski, 1993a, s. 13). “Dolganlar esas olarak Türk kökenli bir halk olmayıp çoğunluğu Ewenki kökenli olan, ancak 17. yy.'da kuzeye, Taymir yarımadasına göç eden, böylelikle de bağları Yakutça konuşan kitlelerden kopan bir halktır” (Stachowski (1993a)'dan aktaran Ölmez, 1994, s. 201). Dolganların nüfusu 1979 sayımına göre 5.053 (Devlet, 1997, s. 41), 1985 sayımına göre 5100 olarak belirlenmiş (Stachowski, 1993a, s. 13) 1989 sayımında ise istatistikten çıkarılmışlardır (Devlet, 1997, s. 41).

Dolganca genel olarak Yakutçanın ağızları içinde değerlendirilir (Baraşkov (1985, s. 47)'dan aktaran Killi, 1997, s. 58; Jyrkankallio (1992, s. 14)'dan aktaran Argunşah, 1997, s. 93). *Saxa Tüölbe Tılın Tılcıta* (Voronkin ve diğerleri, 1995, s. 32) adlı ağızlar sözlüğünün 32. sayfasında yer alan çizelgede ise Yakutçanın yazı dilinden ayrılan tüm birimleri Rusça *govor* ‘ağız’ terimiyle adlandırılırken bu çizelgede yalnızca Yakutça için *dialekt* ‘lehçe’ terimi kullanılmıştır. Ancak Dolganca sözbaşı /k/ fonemini koruması (katun ‘kadın’), ünlü yuvarlaklaşması ve düzleşmesinin yokluğu (katun, serün) gibi daha eskicil özellikler göstermesi ve sözbaşındaki ikincil /s/ sesinin /h/’ye gelişmesi (*sıl > hıl*) gibi farklarla (Afanas'ev ve diğerleri (1976, s. 32)'nden aktaran Killi, 1997, s. 59; Stachowski, 1993a, s. 17; Tekin ve Ölmez, 2003, s. 71) Yakutçadan ayrılır. Bunun yanında Dolganca yazı sistemi 1978 yılında onaylanmış (Nasilov, 1997,

s. 52) ve Dolganca bir süredir yazı dili hâline gelmiştir (Tekin ve Ölmez, 2003, s. 56). Çalışmamızda bundan ötürü “Dolgan ağız” ya da “Dolgan lehçesi” değil, “Dolganca” terimi kullanılacaktır.

Bu Yüksek Lisans tezi Orhon Türkçesiyle Yakutçanın sözvarlığını ve sözyapımını karşılaştırmalı olarak ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Yukarıda açıklanan nedenlerden ötürü bu çalışmada Yakutçayla birlikte Dolgancaya da yer verilmiştir. Bu çalışmanın bugüne değin yapılan çalışmalardan farkı, birçok eskicil özelliğiyle tek başına Türk dilleri ailesinin çok önemli bir kolunu oluşturan (Tekin ve Ölmez, 2003, s. 67, mad. 6.3) Yakutçanın sözvarlığını ve sözyapımını Orhon Türkçesiyle karşılaştırmak doğrultusunda hazırlanmış bütünlüklü bir çalışma olmasıdır. Runik harfli en eski Türkçe yazıtlar İkinci Göktürk Devleti döneminden kalma Çoyren (yak. 688-692), Ongin yazıtı (720?), Küli Çor (İhe-Hüşötü) yazıtı (yak.720-725), İhe Ashete yazıtı (724?), Tunyukuk yazıtı (720-725 arası?), Kül Tegin yazıtı (732) ve Bilge Kağan (735) yazıtlarıdır (Tekin ve Ölmez, 2003, s. 19-20). Bu çalışmada Orhon Türkçesinin üç büyük yazıtı olan Kül Tegin, Bilge Kağan ve Tunyukuk yazıtlarının sözvarlığı ve bu sözvarlığına dayalı türetme ekleri temel alınacaktır.

2. YÖNTEM

Ülkemizde, çeviri yayınlar dışında Orhon Yazıtlarının metin yayınıyla ilgili üç kitap bulunmaktadır: Hüseyin Namık Orkun'un *Eski Türk Yazıtları* (Üçüncü baskı. Ankara: TDK, 1994), Muharrem Ergin'in *Orhun Abideleri* (On yedinci baskı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1994) ve Talat Tekin'in *Orhon Yazıtları* (Üçüncü baskı. İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat 1, 2003). Bu Yüksek Lisans çalışmasının sözvarlığı bölümü için Talat Tekin'in Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tunyukuk Yazıtlarını kapsayan *Orhon Yazıtları* adlı kitabının 97-116. sayfaları arasında yer alan sözlük bölümü temel alınmıştır.

Tekin'in *Orhon Yazıtları* kitabının sözlük bölümünde madde başı olarak verdiği *bilme-*, *birme-*, *bolma-*, *eşidme-*, *ıdma-*, *kalma-*, *kazganma-*, *kılınma-*, *kılma-*, *korkma-*, *körme-*, *olurma-*, *sıma-*, *teğme-*, *udıma-* ve *uma-* olumsuz eylemleri çalışmamızda madde başı olarak yer almamıştır. Zaten bu eylemlerin olumlu biçimleri de Orhon Türkçesinde ve Tekin'in çalışmasında geçer. Bunun dışında üç büyük yazıtta yalnızca olumsuz biçimleri görülen *taplama-*, *yeltürme-* eylemlerindeki olumsuzluk ekleri kaldırılmış, ilgili madde başları *tapla-*, *yeltür-* biçiminde verilmiştir. Tekin'in madde başı olarak verdiği çoğul ekli *beğler* 'beyler' sözcüğü de sözlükten çıkarılmıştır.

Orhon Türkçesinde geçen özel adlar da esas olarak sözvarlığına dahil değildir. Bundan ötürü Tekin'in sözlüğünde madde başı olarak verdiği özel adlar çıkarılmış ve asıl sözvarlığı bölümünden sonra ayrı bir başlık altında verilmiştir. O günün devlet düzeniyle ilgili ünvanlar da ilgili başlık altında toplanmıştır. "Özel Adlar ve Ünvanlar" olarak adlandırılan bu bölümde, yararlandığımız kaynaklarda bulabildiğimiz kimi sözcüklere yer verildiği olmuştur. Çalışmamızda yer verebildiğimiz bu sözcüklerin büyük çoğunluğunun Rusçadan geri ödünçlemeler olduğu ve Yakutçaya onların Ruslarla tanışmalarından sonraki dönemde girdiği unutulmamalıdır.

"Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözvarlığı Bakımından Karşılaştırılması" başlıklı birinci bölümde Orhon Türkçesinde geçen türetim eki almamış sözcükler öncelikle *Lexiko-Semantiçeskie Paralleli Orxonsko-Tyurkskogo i Yakutskogo Yazıkov* (LPOYY) adlı kaynaktan bulunmuştur. Ancak bu kaynaktan *OrhT. ak, alp, altun, anta,*

apa, balbal, bars, bas-, biş, bisük (Tekin’de *bişük*), *bod, bor, boz, böğü, buyur-, çöl, et-‘yapmak’, idi, in-, İngek, kalın, kalıñ, kan I, kapığ, karağı* (Tekin’de *kargı*), *kıd-, kişür-* (Tekin’de *kikşür-*), *kork-, kuduz* (Tekin’de *koduz*), *mağ, ö-, ötrü, sab, sad* (Tekin’de *şad*), *sanç-, sarığ, sebin-*’in kökü olarak alınan *seb-, sı-, sökiir-*’ün kökü olarak alınan *sök-, talıy, tapa, tamağ, teg, tegire* (Tekin’de *teğre*), *tez-, toğ-, ton, törü, tuğ, tuy-, tümen, uluş, umay, ırı, ügüz, yükün-, yabız, yablak, yağıs, yalañ, yana, yotas* (Tekin’de *yutuz*) sözcükleri için verilen Yakutça karşılıklar uygun olmadığı için bunlar çalışmamıza alınmamıştır. Bunlar yerine yenileri önerilmiş ya da Yakutçada devam etmeyenler için Ø işareti koyulmuştur.

Çalışmanın ilk ana bölümünde Yakutça sözcükler için mümkün olduğunca çok sayıda kaynağa gönderme yapılmıştır. Bunun için LPOYY dışında ağırlıklı olarak *Yakutsko-Russkiy Slovar’* (YRS), *Russko-Yakutskiy Slovar’* (RYS) ve *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük* (TSS) kullanılmıştır. Bu aşamalarda *Drevnetyurskiy Slovar’* (DTS) adlı sözlükten ikincil bir kaynak olarak yararlanılmıştır. Bu sözlük aracılığıyla Orhon Türkçesinde geçen bir sözcüğün Rusça karşılığı bulunabilmekte, böylelikle *Russko-Yakutskiy Slovar’*’dan yararlanmak büyük ölçüde kolaylaşmaktadır. Ancak bu gibi bir yöntemin yalnızca Orhon Türkçesi ve Yakutçada anlam bakımından örtüşen sözcüklerin belirlenebilmesi noktasında işe yaradığını da belirtmek gerekir. Yakutça karşılıklar için bunlar dışında *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* (TDBUÜ), *Geschichte des Jakutischen Vokalismus* (GJV) ve *Yakut Manual’*a da (YM) yer verilmiştir. Öte yandan, Pekarskiy’nin *Slovar’ Yakutskogo Yazıka* (P) adlı 4 ciltlik sözlüğüne yalnızca YRS, RYS ve TSS gibi kaynaklarda belirlenemeyen örnekler için başvurulmuştur.

Orhon Türkçesi ile Dolganca arasında yapılan sözvarlığı karşılaştırmasında kullanılan temel kaynak Marek Stachowski’nin *Dolganischer Wortschatz’*ıdır (DW). Yazar bu kitabın giriş bölümünün sonunda, kitabının baskısı bitmişken *Dolgansko-Russkiy Slovar’*’ın eline geçtiğini, bu nedenle bu ilk Dolganca-Rusça sözlüğün çalışmasına katılmadığını bildirir (Ölmez, 1994, s. 202). DW’da bulunamayan kimi sözcükler tam adı *Slovar’ Dolgansko-Russkiy-Russko-Dolganskiy* (SDR-RD) olan bu sözlükten ve Stachowski’nin 1998 yılında DW’a ek olarak yayımladığı *Dolganischer Wortschatz: Supplementband’* dan (DWS) tamamlanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde Orhon Türkçesinde geçen sözcüklerin Yakutça karşılıkları belirlenirken *Iacutica* adlı kaynaktan yer alan makalelerden de

yararlanılmıştır. Kałużyński'nin *Iacutica*'da yer alan "Mongolische Elemente in der Jakutischen Sprache" adlı makalesi sayesinde ilk bakışta Orhon Türkçesi sözcüğün devamı gibi görünen birtakım sözcüklerin Yakutçadaki Moğolca ödünçlemelerden biri olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin Orh. *ötürü* 'sonra' sözcüğünün devamı gibi görünen *ötör~ütür* 'birazdan, yakında; hemen' (Kałużyński, 1995e, s. 45) sözcüğü aslında Yakutçaya Moğolcadan geçmiştir. Yakutçadaki kimi sözcüklerin yapısını ve etimolojisini veren "İssledovaniya po Morfologii Yakutskogo Yazıka" ve "Etimologičeskie İssledovaniya po Yakutskomu Yazıku I-VIII" makaleleri sayesinde kimi sözcükler değerlendirme dışı bırakılmıştır. Çalışmamız sırasında ilk bakışta Orhon Türkçesindeki bir sözcüğün devamı gibi görünen başka Yakutça ya da Dolganca sözcükler de daha sonra elenmiştir. Bu sözcükler ve çalışmamız dışında bırakılma nedenleri şöyledir:

alp yiğit, cesur; zor : Orhon Türkçesinde sıfat olarak kullanılan bu sözcük LPOYY'de Yak. *alip*: *Alip Xara Buxatur* 'efsanevi bir kahramanın adı' (LPOYY 84) karşılaştırmasında bir kahraman adının niteleyicisi olarak verilmiştir ve 'yiğit, cesur' anlamında olabilir. Esasında *alip* sözcüğü Yakutçada 'hile, oyun, yalan; hilekarlık' (YRS 39) anlamını taşır ve bu sözcük niteleyici değil, addır. OrhT. *alp* ve Yak *alip* sözcükleri arasındaki ilişki kesin olmadığı için bu karşılaştırma çalışmamıza dahil edilmemiştir.

bağa Tarkan ünvanını niteleyen bir sıfat; küçük (rütbe ve ünvanlarda) : Çalışmamızda yararlandığımız kaynaklarda fonetik olarak OrhT. *bağa* sözcüğünün devamı olabilecek **Yak.** *bağa* 'kurbağa; istek, arzu' (LPOYY Ø; YRS 58 I), **Dolg.** *baga* 'aşk, seveda, sevgi; kurbağa' (SDR-RD 15 I, II), 'arzu, istek' (DW 49) sözcüklerine rastlanmıştır. Ancak OrhT. ile Yakutça ve Dolganca sözcükler arasındaki anlam kopukluğundan *ötürü* bu karşılaştırmaya çalışmamızda yer verilmemiştir.

bark ev, barınak, konut; türbe, anıtkabir : YRS'da OrhT. *bark*'a benzeyen ve onunla anlamca örtüşen bir *baraak* 'baraka, kulübe' (YRS 63; RYS 27) sözcüğü vardır. Ancak Yak. *baraak* sözcüğü Rusça *barak* 'baraka, kulübe' (RTS 37)'tan gelen bir ödünçlemedir. Rusça sözlükte vurgunun ikinci hecede verilmesi Yakutça biçimin ikinci hecesindeki ünlü uzunluğunu açıklamaktadır. Bunun yerine Yak. *birt* 'bolluk, refah, varlık' karşılaştırması yeğlenmiştir.

biçin Maymun (yıl adı) : OrhT. *biçin* için (RYS 341) ve (TSS 184)'te verilen **Yak.** *ebisiyeene* 'maymun', **Dolg.** Ø sözcüğü Rus. *obez'yana* 'ay.' sözcüğünün Yakutçada aldığı biçimdir. OrhT. *biçin* sözcüğünün kökeniyle ilgili görüşler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ölmez, Mehmet. "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (2)," **TDA**, Cilt no: 7: 175-186, 1997.

bilge akıllı, akıl veren, danışman; ünvan : Yakutçada OrhT. sözcüğün aynısı görülmektedir: **Yak.** *bilge* 'tanıma; belirtilerden anlama; önceden sezme' (LPOYY Ø; YRS 69), 'bilge' (TSS 35), **Dolg.** Ø. Ancak *-ge ses öbeği Yakutçada -ee'ye gelişir (Stachowski, 1993, s. 73, mad. 11.4). Yak. sözcük OrhT. *bilge* sözcüğünün devamı olsaydı bu sözcüğü *bilee olarak bulmamız gerekecekti. Bu sözcük Yakutçadaki bir alıntı olabilir. Bu nedenle çalışmamızda yer almamıştır.

biti- yazmak, hakketmek : YRS'da fonetik olarak OrhT. *biti-* eyleminin devamı gibi görünen bir *bitiy-* 'bir yerde durarak dans etmek; şiddetle atmak, çarpmak (kalp için)' (YRS 72 1, 2) eylemi vardır. Ancak Yak. sözcük Orh. *biti-* eyleminin değil, ET *büdi-* 'dans etmek, oynamak' (DTS 131b) eyleminin devamı olduğu için bu karşılaştırma çalışmamıza alınmamıştır.

bitiğ kitabe, yazı : Yakutçada ET *bitig* ile karşılaştırılabilecek bir *biçik* 'örnek, süs, bezek; küçük numune' sözcüğü vardır (Kałuzyński, 1995e, s. 47). Ancak Yakutçadaki bu sözcük ET *bitig* sözcüğünün Moğolcada aldığı biçim üzerinden geri ödünçleme olduğu için (Kałuzyński, 1995e, s. 47) çalışmamıza dahil edilmemiştir. Yak. *bitii* 'bir yerdeki oyun, dans; şiddetli çarpıntı (kalpteki)' (YRS 72) sözcüğü de yine *bitiğ* sözcüğünün devamı değil, ET *büdig* 'dans' (DTS 131b) sözcüğünün devamı olduğu için değerlendirme dışı bırakılmıştır.

bulganç karışık : Yakutçada OrhT. *bulganç* sözcüğüyle anlam yakınlığı bulunan bir *bulkaas* 'karışım, harman; karışıklık' (LPOYY Ø; YRS 81; RYS 588; TSS 145), **Dolg.** Ø sözcüğü vardır. Ancak OrhT. *bulganç* sözcüğü Yakutçada görülseydi *bulaas olması beklenirdi. Yak. *bulkaas* sözcüğü *bulkuy-* 'karıştırmak, bulamak' (YRS 81 1) eyleminden türetilmiş de olabilir.

ekin ikinci (**ekinti** yerine) > *ekinti* : YRS'da OrhT. *ekin* sözcüğünün devamı gibi görünen bir *ikkien* 'ikisi, ikimiz' (YRS 145) sözcüğü vardır. Bu sözcük Dolgancada da *ikkien* 'ikisi, ikimiz' (DW 124; SDR-RD 27) ya da *ikken* 'her ikisi de' (DW 124)

olarak görülür. Ancak *ikkien* sözcüğü bu dillerin ses kurallarına göre ancak bir **ekegün* ~ **ikegün* biçiminden gelebilir ve bu biçim OrhT. *ekin* sözcüğünden farklı bir yapıdır. OrhT. +AgU(n) topluluk sayıları eki için bkz. Tekin, 2003, s. 132, mad. 287.

el halk, ülke, devlet (bkz. **il**) : Levin (2001, s. 20) **Yak.** *il* sözcüğü için ‘barış, dirlik düzenlik’ anlamlarını vermiştir. Ancak **Yak.** *il* sözcüğünün ‘barış, dirlik düzenlik’ anlamı Orhon Türkçesindeki ‘halk, ülke, devlet’ anlamlarıyla ilintili olmadığı için bu karşılaştırma çalışmamıza alınmamıştır.

eŋ en : Pekarskiy (1917, I, cilt, sü. 100) **Yak.** *aan* ‘başlangıç’ sözcüğünü Tür. *eŋ, en* ile karşılaştırır. Yakutçadaki bu sözcük Dolgancada da *aan* ‘kapı’ olarak görülür (DW 41). Ancak OrhT. ‘e’ sesinin Yakutçada uzun bir ‘a’ya dönüşmesi zordur. Bunun dışında karşılaştırılan sözcükler anlamsal olarak da birbirinden kopuktur.

ilgerü ileri, ileride; doğuda, doğuya doğru : Pekarskiy (1917, sü. 929) **Yak.** *illeree* ~ *elleree* sözcüğünü ET *ilgerü* ile karşılaştırmış; ancak bu sözcüğü bağımsız olarak değil, *illeree kün* ‘evvelki gün’, *onno illeree kün* ‘üç gün önce’ kullanımları içinde vermiştir. OrhT. *ilgerü* ve **Yak.** *illeree* ~ *elleree* sözcüğü arasındaki anlam ilişkisi kesin olmadığı için bu sözcük karşılaştırmaya alınmamıştır.

it- düzene sokmak, tanzim etmek, düzenlemek (bkz. **et-** II) : Tekin Orh. *et-II* ~ *it-* ‘yapmak, teşkil etmek, düzenlemek’ eylemi için < **ē-* (1995, s. 182) **Yak.** *ii-* ‘(tüfeği) doldurmak’ karşılaştırmasını verir. Yakutçadaki bu eylem Dolgancada da görülür: *ii-* ‘yerleştirmek, koymak’ = **Yak.** *ii-* ‘tüfeği doldurmak’ (DW 131 II). Ancak */ē/* sesbirimi Yakutçada uzun *i*’ye değil, düzenli olarak *ie* diftonguna geliştiği için bu karşılaştırma uygun değildir. Orh *et- II* ~ *it-* ‘yapmak, teşkil etmek, düzenlemek’ eyleminin devamı olabilecek bir eylem Yakutçada görülmez.

kabiş- birleşmek, ittifak etmek : Yakutçada fonetik olarak Orh. *kabiş-* eyleminin devamı gibi duran bir *xabis-* eylemi vardır. Ancak bu eylem ‘tutmak, yakalamak, kapmak’ anlamındaki *xap-* eyleminin birliktelik-işteşlik çatısı olduğu için (YRS 471 1; GSYLY 90.112) çalışmamıza dahil edilmemiştir. **Yak.** *xabis-* eylemi Türkçe *kapış-* ‘birlikte bir şeyin üzerine üşüşüp aceleyle almak, kapmak’ (TS 2 1198 1) ile karşılaştırılabilir.

kan han, hükümdar : Levin (2001, s. 37) OrhT. *kan* için **Yak.** *xaan* ‘han’ karşılığını vermiştir. Ancak Stachowski (1993, s. 36)’ye göre Yakutçadaki *xaan* (~

xaam ~ xan) sözcüğü *kağan sözcüğüyle ilişkilidir, **Dolg.** Ø. Clauson (1972, s. 611a) ise eşanlamlı *kağan* ve *xaan* sözcükleri arasındaki ilişkinin belirsiz olduğunu, iki sözcüğün morfolojik olarak birleştirilemeyeceğini, bunların Türkçeye geçtiği dillerdeki alternatif biçimler olabileceğini belirtir. Bu nedenle Yakutçadaki *xaan* ve *xan* sözcükleri çalışmamızda OrhT. *kağan* ya da *kan* sözcükleriyle karşılaştırılmamıştır.

keçiğ geçit : YRS'da *kehii* 'su geçidi' (YRS 223 I 1) ve 'armağan, ufak hediye' (YRS 223 II) olmak üzere iki madde başı vardır. Burada OrhT. *keçiğ* sözcüğüyle ilintili olan birinci madde başıdır. DW'da ise *kehii* sözcüğünün yalnızca 'armağan' anlamı verilir. Ancak 'küçük armağan' anlamındaki *kehii* (yani Yak. *kehii* II) sözcüğü Yakutçadaki (dolayısıyla Dolgancadaki) Tunguzca bir alıntıdır (Kaluzyński, 1995a, s. 228). Buna dayanarak OrhT. *keçiğ* için **Dolg.** Ø yeğlenmiştir.

kergek gerek; yok, namevcut : Stachowski **Yak.** *kerex* 'gerek; kurban' (DW 145 1, 2) ve **Dolg.** *kerex* 'gerek, gerekli' sözcüklerini Osm. *gerek* 'gerek' ile karşılaştırmış (DW 145); dolayısıyla Yakutça ve Dolgancadaki biçimi ET ile ilişkili görmüştür. Ancak OrhT. *kergek* sözcüğü Yakutçada korunsaydı *kerex* değil, *kereex olarak görülecekti. Stachowski'nin verdiği biçimler doğrudan ET *kergek* sözcüğünün devamı değil, Moğ. *kerex* << ET *kergek* (Lessing, 1960, 455b) sözcüğünün Yakutçada aldığı biçimdir. Sibir grubu Türk dillerinde Moğolca alıntılardaki -g'ler -k olur.

kod-, kot- bırakmak : Stachowski (1993a, s. 154) **Yak.** *xot-* 'yaratmak, meydana getirmek (-ebilmek)' ve **Dolg.** *kot-* 'ay.' sözcüklerini ET *kod-* 'iyice yapmak' ile karşılaştırmıştır. Burada verilen Yak. ve Dolg. sözcükler OrhT. *kod-* sözcüğünden anlam bakımından uzak oldukları için karşılaştırmaya alınmamıştır.

mağ övme, övgü, alkış : Levin (2001, s. 86) OrhT. *mağ* için **Yak.** *maxtal* karşılaştırmasını vermiştir. Ancak bu sözcük Yakutçadaki Moğolca öğelerden biridir ve Moğolca sözcük önce *mağ gibi bir addan +*ta-* ekiyle eylem yapılmış (Ölmez, 1999, s. 64), sonra tekrar ad olmuştur. Bu nedenle OrhT. *mağ* için Yak. *maxtal* karşılaştırmasına yer verilmemiştir, OrhT. *mağ* konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ölmez, 1999, s. 63.

ordu kağan'ın karargahı : Levin (2001, s. 71) Orh. *ordu* ile **Yak.** *orduu* 'in, yuva, delik; barınak, sığınak' (**Dolg.** Ø) sözcüklerini karşılaştırmıştır. Ancak Yak. *orduu* sözcüğü Clauson (1972, s. 203b)'daki *ordu: II* 'kemirgen vb. yuvası' ile ilintili olduğu için karşılaştırmaya alınmamıştır.

öd (II) öd, safra kesesi : Clauson (1972, s. 35b)'da ilgili madde başı **öd** değil, **'ö:t (ö:d)'**dür. Burada *ödiŋe küni tegdük üçün yağı boltu* 'ödüne kıskançlık girdiği için hasım oldular' cümlesindeki *ödiŋe* sözcüğünün Orhon Yazıtlarında iki ünlü arası *-d-*'nin neredeyse tek örneği olduğu belirtilir. Yakutçada 'öd, safra kesesi' anlamındaki sözcük *üös* (Levin, 2001, s. 82; Vasiliev, 1995, s. 208; Tekin, 1995, s. 183) biçimindedir. Bu sözcük ET *öd*'ün devamı olsaydı, Yakutçada **üöt* olarak görülmesi gerekecekti. OrhT. *öd* ve Yak. *üös* sözcükleri arasındaki ilişki kesin olmadığı için bu karşılaştırma çalışmamıza alınmamıştır.

sarığ sarı : Çeşitli kaynaklarda 'sarı' anlamında Yak. *arağas* 'sarı' karşılaştırmasına rastladık. (Levin, 2001, s. 128; Kałužiński, 1995a, s. 213). Kałužiński Yak. *arağas* sözcüğünün Ramstedt'e göre *-ağas* (<*ak-aç) ekiyle türetildiği bilgisine yer vermiş ve bu sözcüğü Tür. *sarığ* ile karşılaştırılmıştır. Aynı yerde benzer bir türetim olarak Yak. *turağas* 'doru, kahverengi, kestane rengi' < Tür. *toruğ* 'doru' sözcüğüne de yer vermiştir. Ancak fonetik olarak Orhon Türkçesinin devamı olan Yakutça ve Dolganca sözcük **Yak. aru** 'tereyağı' (YRS 48 II; RYS 269 1; YM 37; GJV 43), 'yağ' (TSS 293), **Dolg. ay.** (DW 37) sözcüğüdür. Bu çalışmada yeğlenen sözcük *arağas* değil, *aru* olmuştur.

taluy deniz, okyanus (< Çin.) : (2001, s. 76) Orh. *taluy* sözcüğü için **Yak. dalay** '(göl, havuz vb.) büyük, derin su birikintisi' karşılığını verir. Ancak ET *taluy* sözcüğü *dalay* hâliyle Moğolcada eski bir alıntıdır (Clauson, 1972, s. 502b). Yakutçadaki *dalay* biçimi Moğolcadan geri ödünçleme olduğu için çalışmamıza alınmamıştır.

tapa -a doğru, -a karşı : Levin (2001, s. 33) **OrhT. tapa** 'ay.' ile **Yak. taba** 'başarıyla, güzelce, iyice; isabetli, kesin, doğru' sözcüklerini karşılaştırmıştır. Ancak sözcükler arasında büyük bir anlam kopukluğu vardır. Yak. *taba* sözcüğü, Yong-Söng Li'nin bu tür sözcükleri ayrıntısıyla inceleyen *Türk Dillerinde Sontakılar* kitabında da yer almadığı için bu karşılaştırma çalışmamıza alınmamıştır.

tebi deve : Yakutçada 'deve' anlamında *tebien* (TSS 65; YRS 424; RYS 56) sözcüğü görülür. Bu sözcük Moğolca *temegen* > Yak. *tebien* ~ *timien* 'deve' sözcüğüyle ilintili olduğu için (Kałużyński, 1995e, s. 70) karşılaştırmaya alınmamıştır. Bunun

yerine **Yak. taba** ‘geyik; ren geyiği’ (YRS 371; RYS 365; TSS 95), **Dolg. taba** ‘ren geyiği’ (SDR-RD 65; DW 214 1) sözcüğü yeğlenmiştir.

tid- engel olmak, tutmak : Fonetik olarak ET **tid-* eyleminin devamı olması mümkün görünen **Yak. tut-** ‘dokunmak, değmek’ (YRS 423) ve **Dolg. ay.** ‘dokunmak’ (DW 239) eylemleri anlamca Orh. *tid-* ‘engel olmak’ sözünden uzak olduğu için çalışmamızda karşılaştırmaya alınmamıştır.

tiğın prens : Bu sözcük Clauson’da (1972, s. 483a) kapalı e ile, **tégin** biçimindedir. Levin (2001, s. 76) OrhT. *tägin* = **Yak. tıgın** ‘Yakut Çarı’ karşılaştırmasını verir. Bu sözcük Pekarskiy (1928, sü. 2933)’de *tıgın-bootur* kullanımı içinde verilir ve sözcük ET *tägin* ile karşılaştırılır. Ancak ET *tägin* sözcüğü Yakutçada görülseydi olasılıkla *tien biçimini alacaktı. Bu nedenle, bu karşılaştırmayı şimdilik girişte vermeyi uygun bulduk.

tonluğ elbiseli, giyimli : Çeşitli kaynaklarda OrhT. *ton* sözcüğü **Yak. son** ‘kürk, palto’ (Levin, 2001, s. 86; Stachowski, 1993a, s. 108) ve **Dolg. hon** ‘ay.’ (Stachowski, 1993a, s. 108) ile karşılaştırılır. Pekarskiy (1925, sü. 2277) ise **Yak. son** ‘üst giysi, palto’ sözcüğünün kökenini Tung. *şun* ‘kürk’ olarak gösterir. Öyleyse bu sözcük ET *ton* ‘giysi’ sözcüğünün devamı değil, başka dilden bir ödünçlemedir. Buna dayanarak **Dolg. hon+nook** ‘giyimli, giysili’ – Etim.: < *hon* (~ *son*) < ?GT *ton* < Saka *thauna* (Stachowski, 1993a, s. 108) sözcüğü de karşılaştırmaya alınmamıştır.

tuy- duymak, hissetmek : **Yak. tüüy-** ‘sezmek, içine doğmak’ (LPOYY 67; YRS 416 1), **Dolg. Ø.** OrhT. *tuy-* ile Yak. *tüüy-* eylemleri arasındaki art ünlüden ön ünlüye geçiş özelliği Yakutça için tipik olmadığından bu karşılaştırma çalışmamıza alınmamıştır.

ulgart- terfi ettirmek, yükseltmek : Bu okuma Clauson (1972, s. 139a) tarafından *olğurt-* ‘yerleştirmek, kurmak’ olarak düzeltilmiş olduğu için çalışmamızın ilk bölümünde madde başı olarak yer almamıştır.

uluş şehir : **Yak. uluus** ‘mıntıka’ (Levin, 2001, s. 44), ‘Yakutistan’ın eyaletlere ayrılmasından önceki idari birim’ (*esk.* YRS 434 1), **Dolg. Ø.** Levin’in verdiği Yak. *uluus* sözcüğü *Etimologičeskiy Slovar' Russkogo Yazıka* (Fasmer, 1987, s. 160)’da *ulús* yazımıyla vurgulu olarak verilir ve sözcüğün Türk dili kökenli olduğu

yazılır. Yak. *uluus* sözcüğü Rusçadan geri ödünçleme olduğu için karşılaştırmaya alınmamıştır.

yulı-, yul- yağmalamak, yağma etmek : **Yak. suluy-** ‘soymak, kabuğunu soymak (YRS 341 1), *sul-* ‘(buzdan) arınmak’ (YRS 341), **Dolg. Ø.** Fonetik olarak OrhT. *yulı-* ve *yul-* eyleminin devamı olabilecek bu sözcükler anlam bakımından karşılaştırmaya uygun olmadıkları için çalışmamıza dahil edilmemiştir.

Çalışmamızın ilk bölümünde dört işaret kullanılmıştır. Bunların anlamları şöyledir:

Ø işareti : ‘görülmeyen sözcük’ anlamında kullanılmıştır. İlgili sözcük hem Yakutçada hem Dolgancada görülmüyorsa yalnızca Ø işareti konmuştur. Örn.: **altız-**aldırmak, yakalatmak : Ø. İlgili sözcük bir dilde görülüp ötekinde görülmüyorsa Ø işareti yalnızca sözcüğün görülmediği dil için kullanılmıştır. Örn.: **ağtur-** tırmandırmak : **Yak. ıatar-** ‘kaldırmak, çıkarmak’ (P IV 3752 1; YRS Ø), **Dolg. Ø.**

≠ işareti : ‘eşit olmayan biçim’ anlamında kullanılmıştır. Bu işaret,

a. Yakutça ya da Dolganca biçimin, Orhon Türkçesindeki sözcüğün bir türetim eki olarak genişlemiş hâli olduğunu gösterir. Örneğin, OrhT. **boğuz** ‘boğaz’ sözcüğü Yakutçada **+ak* ekiyle genişlemiş olarak görülür : **Yak. ≠** krş. *buosax* ‘ay.’ (P I 562) > *buohax* ‘gırtlak’ < **buos* = Tür. *boğaz* ‘boğaz’ (Kałuzyński, 1995c, s. 203; YRS Ø), **Dolg. Ø.** Bu gibi örnekler gerekli yerlerde verilen dipnotlarla açıklanmıştır. Yakutça ve Dolgancada türlü yapım ekleriyle genişlemiş örnekler için bkz. OrhT. **kum** ‘kum’ (bkz. **Kara-Kum**); OrhT. **yımşak** ‘yumuşak’; OrhT. **yinçge** ‘ince’; OrhT. **eke** ‘abla’; OrhT. **koduz** ‘kadın, dul, kocasız kadın’; OrhT. **uç** ‘uç’ maddeleri.

b. Yakutça ya da Dolganca biçimin Orhon Türkçesindeki sözcüğün kalıplaşmış bir çekim eki olarak genişlemiş hâli olduğunu gösterir. Örneğin, OrhT. **kul** ‘kul, erkek köle’ sözcüğü Yakutça ve Dolgancada kalıplaşmış bir **+t* çokluk ekiyle genişlemiş olarak görülür : **Yak. ≠** krş. *kulut* (LPOYY 86; YRS 187 1; RYS 517; TSS 166) – Etim.: < (çoğ. < **kul* ‘kul, köle’) > Yak. *kulut* ‘kul, köle; hizmetçi; uşak’ (GJV 117), **Dolg. ≠** krş. *kulut* ‘ay.’ (DW 160). Çokluk eki almış bir başka örnek de OrhT. **oğlit** ‘oğullar’ : **Yak. ≠** krş. *uolattar* ‘oğlanlar’ (YRS Ø; YM 75), **Dolg.** krş. *uolattar* ~ *uollattar* – Etim.: (çoğ. < *uol*) < **uolat(+lar)* (DW 244) karşılaştırmasıdır.

c. Yakutçada ya da Dolgancadaki eylemin Orhon Türkçesindeki çatı ekiyle değil, aynı işlevdeki başka bir çatı ekiyle türetildiğini gösterir. Örneğin, Orhon Türkçesinde ‘toplanmak’ anlamındaki **teril-** eylemi *-l-* dönüşlülük ekiyle türetilmişken aynı eylem Yakutça ve Dolgancada *-n-* ekiyle türetilmiş olarak görülür : **teril-** ‘derilmek, toplanmak’ : **Yak.** dön. ≠ krş. *terin-* ‘toplanmak’ (LPOYY Ø; YRS 428; RYS 593 6) – Etim.: < dön. *teriy-* ‘kurmak, düzenlemek’ (YRS 428 1), **Dolg.** *teril/in-* ‘organize olmak’ (DW 221), ≠ krş. *terin-* ‘toplanmak’ (SDR-RD 74 1). Yakutçada ya da Dolgancada aynı durum ettirgenlik eki almış eylemlerde de görülebilir. Bunlar için bkz. OrhT. **kaht-** ‘bıraktırmak’; OrhT. **tutuz-** ‘tutturmak, yakalatmak’ maddeleri.

d. Yakutçada ve Dolgancadaki birtakım ekler Orhon Türkçesiyle aynı işlevde oldukları hâlde yapısal olarak farklılık göstermektedir. Örneğin ET. *+çI* eki Yakutça ve Dolgancada genişleyerek *+çIt* (bkz. 3.2.1.3) hâlini almış, ET *-gUçI* ekinin işlevi Yakutça ve Dolgancada Moğolca *-AaççI* (bkz. 3.2.3.9) ekiyle karşılanmış, ET *+IIğ* eki yerini Yakutça ile Dolgancada sırasıyla *+laax* ve *+laak* eklerine (bkz. 3.2.1.14) bırakmıştır. Çalışmamızda bu ekleri taşıyan Yakutça ve Dolganca sözcüklerin tümüne ≠ işareti konmuştur.

∞ **işareti** : ‘içinde geçer’ anlamında kullanılmıştır. Bir sözcüğün tek başına değil, bir söz öbeğinin içinde kullanıldığını gösterir. Bu söz öbeği,

a. Bir ikileme olabilir. Örn.: OrhT. **beğ** ‘bey’ sözcüğü Yakutçada tek başına kullanılabilirdiği hâlde Dolgancada bir ikilemenin içinde geçer : **Yak.** *bey* (TSS 33), *bii* ‘ağabey’ (*esk.* YRS 69 I), *bii* ‘yaş; ağabey’ (GJV 60), **Dolg.** *bii* ∞ *ini-bii* ‘erkek kardeş’ (DW 126; TDAA 153). Bununla ilgili öteki örnekler için bkz. OrhT. **köz** ‘göz’, **tor-** ‘açlıktan ölmek, açlıktan zayıf ve bitap düşmek’ ve **yıpar** ‘mum’ maddeleri.

b. Bir tamlama olabilir. Örn: OrhT. **ayguçI** ‘sözcü, kağanın sözcüsü’ sözcüğü Yakutçada tek başına değil, bir tamlamanın içinde kullanılır : **Yak.** *iyaaççI* ∞ *iyaaççI-kerdeeççi kihi* ‘buyruk ve akıl veren kişi’ (LPOYY Ø; YRS 523 I), **Dolg.** Ø. Bununla ilgili bir başka örnek için bkz. OrhT. **yay** ‘yaz’ maddesi.

c. Birleşik bir eylem olabilir. Örn: OrhT. **yüğürt-** akıtmak; akın ettirmek : **Yak.** *süürt-* ∞ *atnan süürt-* ‘dörtmala gitmek’ (YRS 353 1; RYS 557 3), **Dolg.** *huurt-* ‘dörtmala gitmek’ (SDR-RD 61; DWS 115).

→ **işareti** : ‘ilgili maddeye git’ anlamında kullanılmıştır. Örn. OrhT. **eren** ‘adamlar, erler’ ile karşılaştırdığımız **Yak. eren** (P I 283) sözcüğünün anlamı için Pekarskiy sözlüğünde **er** 1 ‘koca, erkek’ (P I 274 1) madde başına gönderme yapılmış, bunun için çalışmamızda → işareti kullanılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümü “Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözyapımı Bakımından Karşılaştırılması” başlığını taşır. Orhon Türkçesinin sözyapımı için Talat Tekin’in *Orhon Türkçesi Grameri* (İstanbul: TDA: 9, 2003) kitabının 80-96. sayfaları arasındaki “Ekleme ile Söz Yapımı” bölümü temel alınmıştır. Buradaki türetim eklerinden Kül Tegin, Bilge Kağan ve Tunyukuk Yazıtlarında geçenler belirlenerek sıralanmıştır.

Orhon Türkçesindeki türetim eklerinin Yakutça karşılığını bulmak için kullanılan temel kaynak E. İ. Korkina, E. İ. Ubryatova, L. N. Haritonov ve N. E. Petrov’un *Grammatika Sovromennogo Yakutskogo Literaturnogo Yazıka*, Nauka, Moskva, 1982 adlı kitabıdır. Bunun yanında John R. Krueger’in *Yakut Manual*’ında yer alan ve türetim eklerinin varyantlarını örneklerle gösteren listelerinden de büyük ölçüde yararlanılmıştır. Çalışmamızda bu listeler tabloya dönüştürülmüştür. Orhon Türkçesinin sözyapımıyla Dolgancanın sözyapımını karşılaştırmakta kullanılan kaynak ise Marek Stachowski’nin *Dolganische Wortbildung*’udur (DWb). Orhon Türkçesindeki türetim eklerinin Yakutçada ve Dolgancada karşılaştırıldığı tablolara alınan örneklerin büyük bir kısmı DWb’den aktarılmıştır.

Sözyapımı bölümünde bir türetim eki değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bu ek *Grammatika Sovromennogo Yakutskogo Literaturnogo Yazıka* (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 352, mad. 698) adlı kaynakta yer alan Yakutça *+tlk* (*+llk*, *+nlk*, *+dlk*) ekidir. Ekin Yakutçadaki işlevi daha çok nicelik ve ölçü, nitelik ve hareket tarzı bildiren tarz belirteci türetmektir (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 352-353, mad. 698). Bu kaynaktaki aktarmaya göre, Radlov Eski Türkçedeki belirteç eki *+tı* (bak. 3.2.1.24) ile Türk dillerindeki *+lık* ekinin karışarak söz konusu *+tlk* ekinin ortaya çıktığını düşünmüştür (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 353, mad. 698). ET *+DI* ekiyle Yakutçada oldukça işlek durumda olan *+tlk* ekinin ilişkisi kesin olmadığı için çalışmamızda bu karşılaştırmaya yer verilmemiştir.

Yüksek Lisans çalışmamızın ikinci ana bölümü olan “Sözyapımı Karşılaştırılması” iki türlü yorumlanabilirdi. Birinci yol, Orhon Türkçesinde geçen bir

türetim ekini yalnızca Orhon Türkçesinde eklendiği sözcüğün Yakutçadaki ve Dolgancadaki devamı üzerinden aramaktı. İkinci yol ise Orhon Türkçesinde geçen bir türetim ekini Yakutçada ve Dolgancada başka sözcüklerde de aramaktı. Bunun anlamı ve gerekçesi şudur: Orhon Türkçesinde geçen türemiş bir sözcük Yakutçada ve Dolgancada devam etmiyorsa türetim ekini de bulamayız. Ancak bu durum, Orhon Türkçesinde geçen o türetim ekinin Yakutçada ya da Dolgancada hiç görülmediği anlamına gelmez. Örneğin OrhT. *çorak* ‘çorak yer, çöl’ sözcüğünde geçen *+ak* addan ad türetme eki Yakutçada ve Dolgancada aynı örnekte görülmezken Yakutçada *+ax*, Dolgancada *+ak* olarak başka sözcüklerde yaşar (bkz. s. 72, mad. 2.1.2). Bu çalışmada yeğlenen yol ikincisi oldu.

Yakutça ve Dolgancayla ilgili bir gerçek, bu dillerdeki eklerin Orhon Türkçesine oranla çok fazla fonetik varyanta sahip oluşudur. Tablo 1.’deki OrhT. {+çI} eki, Tablo 2.’deki OrhT. {+kI}, {+gI} eki, Tablo 3.’teki OrhT. {+IIg} eki, Tablo 4.’teki OrhT. {+IXk} eki ve Tablo 5.’teki OrhT. {+IA-} ekiyle karşılaştırılan Yakutça ve Dolganca eklerde bu durum açıkça görülecektir. Bu tablolardaki fonetik varyantlarla ilgili verilen Yakutça ve Dolganca örneklerde Orhon Türkçesiyle koşutluk gözetilmemiştir. Bunun nedeni şudur: Örneğin, Orhon Türkçesinde oldukça işlek olan *+çI* eki *armakçı* ‘aldatıcı, kandırıcı, hilekar’, *bädizçi* ‘ressam, heykeltıraş’, *sıgıtçı* ‘yas tutucu, ağlayıcı’, *tamgaçı* ‘mühürdar’, *yagıçı* ‘savaşçı, savaşı yöneten’, *yerçi* ‘kılavuz’, *yogçı* ‘cenaze törenine katılan yasçı’, *yulugçı* ‘yağmacı’ olmak üzere 8 türetimde görülür. Ancak bu türetimler arasından Yakutça ve Dolgancada belirlenen tek örnek OrhT. *yerçi* ‘kılavuz’ (T 1 K 2): **Yak.** *sircit*, *sircit kili* ‘kılavuz’, **Dolg.** *hircit* ‘kılavuz, rehber; lider, önder, baş, başkan; eşlikçi’ sözcüğüdür ve bu örnek Yakutça ve Dolgancadaki fonetik varyantları göstermeye yetmez. Çünkü ekin Yakutça ve Dolgancada *+hIt*, *+sIt*, *+cIt*, *+çIt* ve *+ñIt* olmak üzere pek çok fonetik varyantı vardır. İşte bu gibi durumlarda, fonetik varyantların tümünü verebilmek amacıyla, tablolardaki fonetik varyantlar Yakutça ve Dolgancadan alınan başka örneklerle desteklenmiştir.

Son olarak çalışmanın sözyapımı bölümünde Tekin’in kullandığı ‘eylem zarfı eki’ terimi yerine *ulaç eki*, ‘sontakı’ yerine *edat*, ‘eylem sıfatı’ yerine *ortaç eki* terimlerinin kullanıldığını; yararlandığımız kaynaklarda farklılıklar olsa da transkripsiyonda birlik sağlamak amacıyla Yakutçadaki uzun ünlülerin çift ünlüyle gösterildiğini belirtmek gerekmektedir.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözcükleri Bakımından Karşılaştırılması

a ünlem : Ø

āç aç, tok değil : **Yak.** *aas* ‘ay.’ (esk. LPOYY 27; P I 166; YRS Ø; RYS 112 3; TDBUÜ 171), **Dolg.** Ø. Yak. *aas* sözcüğü YRS’da *aas-tuor* ‘aç; acıkma’ ikilemesinin içinde verilmiştir (YRS 25 1, 2).

aç- açmak : **Yak.** *as-* ‘ay.’ (LPOYY 27; YRS 48 I; RYS 383 1; TSS II 1; GJV 17), **Dolg.** *as-* ‘ay.’ (DWS 34 IV; SDR-RD Ø; DW Ø).

āç- acıkmak : **Yak.** *aas-* ‘ay.’ (LPOYY 143; YRS 25 II; RYS 112; TDBUÜ 171), **Dolg.** *aas-* ‘ay.’ (SDR-RD 11 II; DWS 39 II).

āçsık acıkma, acıkacak olma : **Yak.** *aççık* ‘aç; açlık’ (LPOYY Ø; YRS 54; RYS 112 1), *aççık* ‘aç’ (TSS 2) – Etim.: < *aaç-sık (DW 28; Kałuzyński, 1995d, s. 73), **Dolg.** *aççık* – Etim.: < *aaç-sık (DW 28).

adak ayak, bacak : **Yak.** *atax* ‘ayak, bacak’ (LPOYY 43; YRS 51; RYS 336); ‘ayak’ (TSS 20), ‘bacak’ (TSS 23), **Dolg.** *atak* ‘ayak, bacak’ (SDR-RD 14 1; DW 38).

adgır aygır : **Yak.** *atur* ‘ay.’ (LPOYY 49; YRS 53; RYS 157; GJV 99), **Dolg.** *atur* ‘damızlık ren geyiği; boğa, tosun’ (DW 40).

adinçig olağanüstü, harikulade : **Yak.** Ø, krş. *atın* ‘değişik, ayrı, bambaşka’ (YRS 52) – Etim.: < **aδ-* (GJV 17), krş. *atinnik* ‘değişik olarak, başka türlü’ (bel. LPOYY 43; YRS 52), **Dolg.** Ø, krş. *atın* ‘diğer, öbür, başka; değişik, farklı’ (SDR-RD 15 2; DW

39), *atın-atın* ‘ayrı ayrı, çeşit çeşit, türlü türlü’ (SDR-RD 15; DW 39), *atınnık* ‘başka türlü; aksi takdirde, yoksa’ (SDR-RD 15; *bel.* DW 39).

adrıl- ayrılmak : Ø. Bu eylem gövdesi Yakutçada ve Dolgancada yoktur. Ancak bu eylemle OrhT. *adınçığ* ‘olağanüstü, harikulade’ sözcüğü için yukarıda verilen Yak. ve Dolg. *atın* karşılaştırması aynı **ad-* kökünden gelir.

ağ- yükselmek, çıkmak : Ø. Bu eylem kökü Yakutçada ve Dolgancada yoktur. Ancak OrhT. *ağ-* eylemi Yak. *ıatar-* ‘kaldırmak, çıkarmak’ < ET *ağtur-* eyleminde kalıplaşmış olarak görülmektedir.

ağı ipekli kumaş : Ø

ağır ağır, değerli : **Yak.** *ıar* ‘ay.’ (LPOYY 43; YRS 520 10; RYS 653), **Dolg.** *ıar* ‘ay.’ (SDR-RD 82; DWS 275; DW Ø).

ağış servet, mal mülk : Ø

ağıt- kaçtırmak, sürmek : Ø

ağrı- hastalanmak : **Yak.** *ıarıy-* ‘ay.’ (LPOYY 71; YRS 521; RYS 43; TSS 110), **Dolg.** *ıarıy-* ‘ay.’ (SDR-RD 82; DW 258).

ağtur- tırmandırmak : **Yak.** *ıatar-* ‘kaldırmak, çıkarmak’ (P IV 3752 1; YRS Ø), **Dolg.** Ø.

ak ak, beyaz, kır : Ø

akıt- akın etmek/ettirmek : Ø

al- almak, zapt etmek, fethetmek : **Yak.** *ıl-* ‘almak’ (LPOYY 142; YRS 524 1; RYS 45; TSS 9; GJV 19), **Dolg.** *ıl-* ‘ay.’ (SDR-RD 83 1; DW 259).

alk- bitirmek, tamamlamak : Ø

alkın- tükenmek, mahvolmak, yok olmak, azalmak : Ø

alp yiğit, cesur; zor : Ø

alpağu cesur savaşçı, yiğit savaşçı (bkz. **yılpağ**ut) : Ø

altı altı : **Yak.** *alta* ‘ay.’ (LPOYY 47; YRS 39; RYS 705; TSS 10; GJV 27), **Dolg.** *alta* ‘ay.’ (SDR-RD 13; DW 32).

altız- aldırmaq, yakalatmaq : Ø

altun altın : Ø

amtu şimdi; şimdiki : **Yak.** *anu* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 42; RYS 636; YM 233), **Dolg.** *anu* ‘ay.’ (SDR-RD 13; DW 34).

ança öyle(ce), şöyle(ce) : **Yak.** *oçço* ‘ay.’ (LPOYY 88; YRS 282 3; RYS 620), **Dolg.** *oçço* ‘ay.’ (DW 188).

ançıp öylece : Ø

ançola- takdim etmek, teslim etmek : Ø

anı onu, onları : **Yak.** *onu* ‘onu, şunu’ (LPOYY 41; YRS 273), **Dolg.** *onu* ‘ay.’ (DW 194).

anın onun ile : **Yak.** *onon* ‘onunla; böylelikle; çünkü’ (LPOYY Ø; YRS 273), **Dolg.** *onon* ‘ay.’ (DW 193).

anta ondan; orada, o zaman (?) : **Yak.** *onno* ‘orada, o zaman’ (YRS 273; RYS 633 1), **Dolg.** *onno* ‘orada; oraya; o zaman’ (SDR-RD 50 1, 2, 3), ‘orada; oraya’ (DW 193 1).

antağ öyle, şöyle, onca : Ø

anteğ öyle, şöyle : Ø

añar ona, onlara : Ø

aḡaru ona doğru : Ø

aḡı kötü, fena : **Yak.** *ayu* ‘günah’ (LPOYY 70; *esk.* YRS 35 I 1; TSS 103), **Dolg.** *aḡu ~ aḡi* ‘günah’ – Etim. = ET *aḡig* ‘kötü’ (DW 34).

aḡıt- korkutmak, tehdit etmek : Ø

apa ata, ecdat; büyük (ünvanlarda) : Ø

ar- aldatmak : Ø

ara arasına, içine; arasında : **Yak.** *aara* ‘yolda, yol üzerinde’ (LPOYY 63; YRS 24; TDBUÜ 66; GJV 43), **Dolg.** *aara* ‘ay.’ (DWS 38).

arıḡ temiz, saf : **Yak.** ≠ krş. *iraas* ‘temiz’ (YRS 528 I; TSS 266) – Etim.: < *aarigaç (küç. < *aarig < *aar) > *aargaç > *argaç > *irgaç > Yak. *iraas* ‘saf; temiz, pak’ (GJV 45), krş. *ırit-* ‘temizlemek’ (YRS 529), **Dolg.** ≠ krş. *iras* ‘ay.’ (DW 261).

arıl- azalmak, tükenmek, mahvolmak : **Yak.** Ø, krş. *ır-* ‘zayıflamak, erimek; yorulmak’ (LPOYY 142; YRS 528), *ır-* ~ *ır-* (TDBUÜ 172), **Dolg.** Ø.

arkıḡ kervan : **Yak.** *argıs* ‘yoldaş, yol arkadaşı’ (LPOYY 71; YRS 46; RYS 612; TSS 305), **Dolg.** *argıs* ‘kervan’ (DW 37).

arkuy müstahkem mevki : Ø

armakçı aldaticı, sahtekar : Ø

artat- tahrip etmek, yıkmak : Ø

artuk fazla, sayıca çok : **Yak.** *orduk* ‘daha çok’ (LPOYY 71; YRS 276 2; RYS 42 1 /264 2; TSS 87), **Dolg.** *orduk* ‘ay.’ (SDR-RD 51 1, 2; DW 196).

artur- aldanmak : Ø

asin- tırmanmak : **Yak.** *itın-* ‘ay.’ (LPOYY Ø; TY 42; YRS 533; RYS 62; TSS 271),
Dolg. *itın-* ‘ay.’ (DW 262).

asra altta, aşağıda : Ø

aş aş, yemek, yiyecek : **Yak.** *as* ‘ay.’ (LPOYY 112; YRS 48; RYS 151), **Dolg.** *as*
‘ay.’ (SDR-RD 14 1; DW 38).

aş- aşmak : **Yak.** *aas-* ‘ay.’ (LPOYY 143; YRS 25 I 1; RYS 278; TSS 18; TDBUÜ
172), **Dolg.** *aas-* ‘ay.’ (SDR-RD 11 I; DW 41).

aşa ötesinde : Ø.

aşsız yiyeceksiz, aç : Ø

at (I) at : **Yak.** *at* ‘ay.’ (LPOYY 108; YRS 50; RYS 263; TSS 18), **Dolg.** *at* ‘ay.’
(SDR-RD 14 I; DW 38).

ât, at (II) ad, ünvan : **Yak.** *aat* ‘ay.’ (LPOYY 121; YRS 25 I; RYS 207; TSS 2;
TDBUÜ 172), **Dolg.** *aat* ‘ay.’ (SDR-RD 11 1; DW 41).

atı yeğen : Ø

atlat- ata bindirmek, atlandırmak : **Yak.** Ø, krş. *attaa-* ‘at sağlamak, at vermek’ (YRS
51 II), **Dolg.** Ø.

atlığ (I) atlı, süvari : **Yak.** ≠ krş. *attaax* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 52 1, 2; RYS 236 3),
Dolg. ≠ krş. *attaak* ‘ay.’ (DW 39).

atlığ (II) ünvanlı, ünvan sahibi : **Yak.** ≠ krş. *aattaax* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 26 1 1),
Dolg. ≠ krş. *aattaak* ‘ay.’ (SDR-RD 11; DW 42).

atsız adsız, ünvensiz : Ø

ay ay, otuz gün : **Yak.** *ty* ‘ay.’ (LPOYY 104; YRS 522 2; RYS 275; TSS 20; GJV 42),
Dolg. *ty* ‘ay.’ (SDR-RD 82 1; DW 258).

ay- söylemek, sözcülük etmek, beyan etmek : **Yak.** *ty-* ‘betimlemek, tanımlamak, tarif etmek; anlatmak (GJV 19), ‘göstermek, işaret etmek’ (GJV 19; YRS 522), **Dolg.** *ty-* ‘açmak, yaymak, sermek’ (DW 259).

aya- korumak, himaye etmek : Ø

ayguç sözcü, kağanın sözcüsü : **Yak.** ≠ krş. *ıyaaççı* ∞ *ıyaaççı-kerdeççi kihi* ‘buyruk ve akıl veren kişi’ (LPOYY Ø; YRS 523 I), **Dolg.** Ø.

ayığma sözcü : Ø

ayt- söylemek, sormak : **Yak.** *ıyt-* ‘sormak’ (LPOYY 44; YRS 523; RYS 611; TSS 245; YM 277; GJV 19), **Dolg.** *ıyt-* ‘ay.’ (SDR-RD 82; DW 259).

aytığma denen, denilen : Ø

ayuk hükmolunan ülke, mülk, memleket (?) : Ø

az az : **Yak.** Ø, krş. *aççaa-* ‘küçültmek, azaltmak’ (YRS 54) – Etim.: < * *aasça-* < * *aaz+ça-* (+*ça-* < Mo.) (Tekin, 2003a, s. 375), **Dolg.** Ø.

azkiña azıcık, pek az : Ø

azman sarımtrak (?) : Ø

azu veya, yoksa : Ø

azuk azık, yiyecek : **Yak.** *ıstık* ‘ay.’ (P IV 3836) > *ıhık* ‘ay.’ (LPOYY 88; YRS 531),
Dolg. Ø.

ba- bağlamak : **Yak.** *baay-* ‘ay.’ (LPOYY 31; YRS 54; RYS 480; TSS 23; TDBUÜ 172), **Dolg.** *baay-* ‘ay.’ (SDR-RD 15 II 1; DW 55).

balbal balbal, öldürülen düşman heykeli : Ø

balık (I) şehir : Ø, krş. *balık II*

balık (II) çamur : **Yak.** *bluk* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 93; RYS 206), **Dolg.** Ø.

baņa bana : **Yak.** Ø, krş. *miexe* ‘ay.’ (LPOYY Ø, YRS 240; RYS 280; YM 107), *miexe, miexeğe* (YRS 581), **Dolg.** Ø.

baņaru bana doğru, benden yana : **Yak.** Ø, krş. *mienineeger* ‘ben adılının karşılaştırma durumu’ (YRS 582), **Dolg.** Ø, krş. *minnigineger* ‘ben adılının karşılaştırma durumu’ (DW 179).

bar var, mevcut : **Yak.** *baar* ‘ay.’ (LPOYY 38; YRS 55 I; RYS 154 II 2; TSS 288; TDBUÜ 172), **Dolg.** *baar* ‘ay.’ (SDR-RD 15 1, 2, 3; DW 56).

bar- varmak, gitmek : **Yak.** *bar-* ‘gitmek’ (LPOYY 144; YRS 63 1; RYS 200 1; TSS 98), **Dolg.** *bar-* ‘gitmek’ (SDR-RD 16 1, 3; DW 52 I).

barım mal mülk, servet : Ø

bark ev, barınak, konut; türbe, anıtkabir : **Yak.** *birt* ‘varlık, refah’ = Tür., ET, Uyg. MK *bark* ‘mal mülk, varlık’ (Kałużyński, 1995d, s. 191), ‘bolluk, refah, varlık’ (P I 625), **Dolg.** Ø. Kapalı hecedeki *-a-* > *-i-* daralması için krş. Orh. *taņ* ‘tan, şafak’ = Yak. *tuņ* ‘ay.’ (LPOYY 36; YRS 421 I; RYS 184 1), **Dolg.** *tuņ* ‘ay.’ (DW 238 I); Orh. *taygun* ‘taylar, oğullar (*tay* sözcüğünün topluluk şekli)’ sözcüğündeki *tay* ‘tay’ = **Yak.** *ty* ‘iki yaşındaki at yavrusu’ (LPOYY 36; RYS 157; YRS 418; TSS Ø), **Dolg.** Ø. ET *-rk* > *-rt* gelişimi için krş. Yak. *bärt* (< *bärt*) ‘mükemmel’ (Kałużyński, 1995d, s. 191), ayr. krş. Tuv. *bert* ‘geçilmesi güç, aşılması zor, çetin (yol, yer)’ (TW 91b) < ET *berk* ‘katı, sert, sağlam’ (TW 92a), Tuv. *kort-* ‘korkmak’ < ET *kork-* ‘ay.’ (TW 92a).

bas- basmak, baskın yapmak; yardım etmek, bastırmak : **Yak.** *bat-* ‘sürmek, kovmak, takip etmek’ (YRS 66 I), **Dolg.** *bat-* ‘takip etmek; kovmak’ (SDR-RD 17; DW 54 II).

basık- bastırmak, sokmak : Ø

basın- yenilmek, ezilmek : Ø

basıt- baskına uğramak : Ø

baş baş, lider; tepe, doruk : **Yak.** *bas* ‘baş, lider; tepe, doruk’ (LPOYY 13; YRS 65 I 1.1, 5; RYS 112 1; TSS 27), **Dolg.** *bas* ‘ay.’ (SDR-RD 17 I; DW 54).

başad- liderlik etmek, kumanda etmek : Ø

başgu başı (alın) akıtmalı at : Ø

başla- liderlik etmek, başta olmak : **Yak.** *bastaa-* ‘birinci olmak, önde gelmek’ (LPOYY Ø; YRS 65 I), **Dolg.** *bastaa-* ‘yönetmek, önderlik etmek’ (DW 54).

başlayu önce : Ø

başlığ mağrur, gururlu : **Yak.** ≠ krş. *bastaa-* ‘akıllı, zeki’ (LPOYY Ø; YRS 65 2), **Dolg.** ≠ krş. *bastaa-* ‘başı olan’ (DW 54).

batım batım : **Yak.** Ø, krş. *bat-* ‘girmek, sığmak, yerleşmek, bulunmak’ (LPOYY 144; P I 400 2; YRS 66 II), **Dolg.** Ø, krş. *bat-* ‘içine girmek, sığmak’ (DW 54 I).

batsık gün batısı : Ø

bay zengin : **Yak.** *baay* ‘zenginlik, zengin’ (LPOYY 38; YRS 54; RYS 42; TSS 311; TDBUÜ 172), **Dolg.** *baay* 1. ‘1) servet, zenginlik; 2) mal, varlık; 3) zengin adam; 2. ‘zengin’ (SDR-RD 15 I), ‘servet; zengin’ (DW 55 1, 2).

baz bağımlı, tabi : Ø

bediz süs, resim, heykel : Ø

bedizçi ressam, heykeltıraş : Ø

bedizet- süslemek, resmetmek : Ø

beğ bey : **Yak.** *bey* (TSS 33), *bii* ‘ağabey’ (*esk.* YRS 69 I), *bii* ‘yaş; ağabey’ (GJV 60), **Dolg.** ∞ *ini-bii* ‘erkek kardeş’ (DW 126; TDAA 153). Li (1999, s. 152) sayfa belirtmeden Pekarskiy’e dayanarak Yakutça için *bii* ‘1) yaşça büyük (erkek); 2) (erkeğe göre) baba tarafından yaşça büyük erkek akraba: a) ağabey; b) kuzen; c) babanın kuzeni; ç) babanın kuzeninin/kuzininin oğlu; d) erkek yeğen; kuzenin/kuzininin oğlu’ anlamlarını da verir.

beğlik bey olmağa layık, bey olacak : Ø

ben ben : **Yak.** *min* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 239; RYS 718; TSS 31; GJV 60), **Dolg.** *min* ‘ay.’ (SDR-RD 46 I; DW 179).

beñgü ebedi, ebedi olarak : **Yak.** *meñe* ‘ebedi, sonsuz’ (LPOYY 56; P II 1558; YRS Ø; RYS Ø), **Dolg.** *meñe* ‘ay.’ (DWS 189 II).

benliğ benli, beyaz lekeli (= karlı) : **Yak.** ≠ krş. *meñneex* ‘benli’ (YRS 249), **Dolg.** Ø, krş. *mej* ‘benek; ben’ (SDR-RD 47), ‘doğum lekesi’ (DW 178).

ber- vermek (bkz. **bir-**) : **Yak.** *bier-* ‘ay.’ (LPOYY 33; YRS 72 1; RYS 123; TSS 291; TDBUÜ 182; GJV 70), **Dolg.** *bier-* ‘ay.’ (SDR-RD 18; DW 59).

berüki beriki, berideki : Ø

beş beş (bkz. **biş**) : **Yak.** *bies* ‘ay.’ (LPOYY 33; YRS 73; RYS 517; TSS 32; TDBUÜ 182; GJV 70), **Dolg.** *bies* ‘ay.’ (SDR-RD 18 1; DW 59).

biç- biçmek, kesmek : **Yak.** *bis-* ‘ay.’ (LPOYY 33; YRS 94; RYS 548 1; TSS 34), **Dolg.** *bis-* ‘ay.’ (SDR-RD 22; DW 71).

biñ bin (bkz. **biñ**) : (bkz. **biñ**)

biçin Maymun (yıl adı) = Ø

bil- bilmek, ayırt etmek : **Yak.** *bil-* ‘ay.’ (LPOYY 139; YRS 69; RYS 196 I; TSS 36),

Dolg. *bil-* ‘ay.’ (SDR-RD 17 II 1, 2; DW 60).

bilge akıllı, akıl veren, danışman; ünvan = Ø

bilig bilgi, akıl, hikmet, zihin : **Yak.** *bilii* ‘bilgi, bilme, idrak’ (LPOYY Ø; YRS 69 II;

RYS 196 1; TSS 35), **Dolg.** *bilii* ‘ay.’ (SDR-RD 18 1; DW 61).

biligsiz cahil, bilgisiz : (bkz. 3.2.1.21)

bin- binmek : **Yak.** *miin-* ‘ay.’ (LPOYY 33; YRS 238; TDBUÜ 183), **Dolg.** *miin-* ‘ay.’ (DW 180).

bini beni : **Yak.** Ø, krş. *miigin* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 238; RYS 274), **Dolg.** Ø.

bintür- bindirmek : **Yak.** *miinner-* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 238), **Dolg.** Ø.

biñ bin (bkz. **biñ**) : **Yak.** *muñ* ‘bin’, (*diy.* STTT 126 1), ‘yüz ruble’ (P II 1626 III),

Dolg. Ø. Krueger (1972, s. 110) Eski Türkçede 1000 için kullanılan **biñ* ya da **miñ* sözcüklerinin Strahlanberg (Appendix I, s. 307) tarafından Yakutça için 1730’da kaydedilmiş olmasına karşın kaybolduğunu ve Rusça bir ödünçlemeyle yer değiştirdiğini yazar: *tihssa* ~ *tihunça* < Rus. *tısyacı* (RTS 1742). Sözcüğü Yakutçada *tihunça* (TSS 36; YRS 69) olarak da buluruz. Bunun Dolgancası *tihuçça* ~ *tihunça* ~ *tihuçça*’dır (DW 237). Ancak Pekarskiy’in sözlüğünde ve *Saxa Tüölbe Tılın Tilcıtı* adlı ağızlar sözlüğünde OrhT. ‘*biñ*’in devamı olan yukarıdaki karşılıkları bulmak mümkündür.

bir bir, tek; aynı : **Yak.** *biir* ‘bir, tek’ (LPOYY 33; YRS 69; RYS 358 1; TSS 36),

Dolg. *biir* ‘bir (sayı); aynı, bir’ (SDR-RD 17 1, 4), *bir* ~ *biir* (DW 61).

bir- vermek (bkz. **ber-**) : (bkz. **ber-**)

birdin güney, güneyden : Ø

birgerü güneye doğru, güneye : Ø

birki birleşik, müttehîd = Ø

birle ile, birlikte : Ø

birye güneyde : Ø

biryeki güneydeki : Ø

biş beş (bkz. **beş**) : (bkz. **beş**)

bişinç beşinci : **Yak.** *besis* ‘ay.’ (P I 446) > *behis* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 100; RYS 517; TSS 33), **Dolg.** *behis* (SDR-RD 23), *behis* ~ *biehis* ‘ay.’ (DW 57).

bişük akraba : Ø

biti- yazmak, hakketmek : Ø

bitiğ kitabe, yazı : Ø

bitit- yazdırmak, yazdırtmak : Ø

biz biz; çoğul 1. kişi eki : **Yak.** ≠ krş. *bisi* ‘biz’ (P I 476) > *bihi* ‘biz’ (YRS 71; RYS Ø), ≠ krş. *bisigi* ‘biz’ (P I 476) > *bihigi* (LPOYY 85; YRS 71; RYS 287; TSS 32), **Dolg.** ≠ krş. *bihigi* ‘biz’ (SDR-RD 18 1; DW 60).

bizinte bizden, bizimkinden : **Yak.** Ø, krş. *bihigitten* ‘bizden’ (YRS 71), **Dolg.** Ø.

biziñ bizim : **Yak.** Ø, krş. *bihiene* ‘ay.’ (YRS 72), **Dolg.** Ø, krş. *bihiene* ‘ay.’ (SDR-RD 18; DW 60).

biziñe bize : **Yak.** Ø, krş. *bihiexe* ‘ay.’ (YRS 72), **Dolg.** Ø, krş. *bihieke* ‘ay.’ (DW 60).

bod boy, kabile : Ø

bodun boylar, kabileler, halk : Ø

boğuz boğaz : **Yak.** ≠ krş. *buosax* ‘ay.’ (P I 562) > *buohax* ‘gırtlak’ < *buos = Tür. *boğaz* ‘boğaz’ (Kałużyński, 1995c, s. 203; YRS Ø), **Dolg.** Ø.

boğuzlan- boğazlanmak, öldürülmek : Ø

bol- olmak; mevcut olmak, var olmak : **Yak.** *buol-* ‘ay.’ (LPOYY 33; YRS 83; RYS 50 1; TSS 205; TDBUŮ 177; GJV 81), **Dolg.** *buol-* (SDR-RD 20 3), *buol-* ~ *bol-* ‘ay.’ (DW 66).

bor kar fırtınası, boran, fırtına : Ø

boşgur- öğretmek, akıl vermek; yapmak, düzene sokmak : Ø

boz boz : Ø

bödke bu zamanda, bu devirde (< *bu ödke*) : Ø

böri kurt : **Yak.** *börö* ‘ay.’ (LPOYY 49; YRS 78; RYS 74; TSS 171; GJV 88), **Dolg.** *börö* ‘ay.’ (SDR-RD 19; DW 63).

bu bu : **Yak.** *bu* ‘ay.’ (LPOYY 137; YRS 80 I; RYS 717; TSS 42), **Dolg.** *bu* ‘ay.’ (SDR-RD 19 1; DW 63).

buçeğü bu üçü birlikte (< *bu üçeğü*) : Ø

būka, buka boğa : **Yak.** *buğa* ‘ay.’ (LPOYY 49; P I 533; YRS Ø), **Dolg.** Ø.

bul- bulmak : **Yak.** *bul-* ‘ay.’ (LPOYY 144; YRS 81; RYS 297 I 1; TSS 43), **Dolg.** *bul-* ‘ay.’ (SDR-RD 19 1; DW 65).

bulgak karışıklık, kargaşa : **Yak.** *bilaax* ‘yalak, yemlik’ (LPOYY Ø; YRS Ø) — Etim.: < EYak. *bulaak* < *bul-gaa-k < **bul-gaa-* ‘karıştırmak’ + **-k* (GJV 54), ayr.

krş. *bilaa-* (LPOYY 148), *bilaa-* ~ *bulaa-* ‘karıştırmak, harmanlamak’ (YRS 91; GJV 49), **Dolg.** *bulaak* ‘hamur karıştırmakta kullanılan büyük tahta kaşık’ (DWS 61).

bulganç karışık : Ø

buluñ köşe, bucak : **Yak.** *buluñ* ‘ayrı, bağımsız, tek’ (LPOYY 75; YRS 82) = ET *buluñ* ‘limit, sınır; kenar’ (GJV 116), **Dolg.** Ø.

bunça bunca, bu kadar (çok) : **Yak.** *baçça* ‘ay.’ (LPOYY 90; YRS 68; RYS 620; GJV 118), **Dolg.** *baçça* (SDR-RD 17) ~ *buçça* ‘ay.’ (DW 64).

bunı bunu : **Yak.** *manı* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 235; YM 107), **Dolg.** *munu* ~ *manı* ‘ay.’ (DW 182).

bunta burada, buraya : **Yak.** *manna* ‘burada’ (LPOYY 90; YRS 234; RYS 193, 631; YM 107), **Dolg.** *bunna* ‘burada’ (DW 66), *manna* ~ *mannı* ‘burada, buraya’ (DW 175 1, 2) ~ *munna* ‘burada’ (DW 181).

buntut- saptırtmak, azdırtmak, kaçtırtmak (?) : Ø

buñ dert, sıkıntı, yokluk, ihtiyaç : **Yak.** *muñ* ‘dert’ (LPOYY 33; YRS 244 I; RYS 114 2; GJV 116), ‘tasa’ (TSS 262), **Dolg.** *muñ* ‘ay.’ (SDR-RD 47 I; DW 182 II).

buñad- sıkılmak, sıkıntı içinde olmak : **Yak.** ≠ krş. *muñatıy*-⁸ ‘üzülmek, kahrolmek, kederlenmek, kaderinden yakınmak’ (LPOYY Ø; YRS 244), **Dolg.** Ø.

buñsız, buñsuz dertsiz, sıkıntısız; serbestçe, korkusuzca; eksiksiz, bol bol, fazla : Ø

buyruk kumandan, amir : Ø

⁸ Buradaki Yakutça sözcüğün OrhT. *buñad-* eyleminin genişlemiş hali olduğu bellidir. Yak. *muñatıy-* gövdesinde Orhon Türkçesine denk olan **muñat-* biçimi açıkça ayırt edilmektedir. Ancak Yakutçada eylemden eylem türeten bir **-ıy-* ekinin olmaması da ilginçtir. Bu nedenle buradaki karşılaştırmayı ≠ işaretiyle verdik.

buz- bozmak, hezimete uğratmak, yenmek : Ø

bün-teği böylesi : Ø

çığañ yoksul, fakir : Ø

çıkan teyzezade, kuzen : **Yak.** *sıgan* ‘kuzen’ (LPOYY Ø; YRS 355; TDAA 184),

Dolg. *sıgan* ‘babaannenin kız kardeşinin ya da ablasının oğlu ya da kızı’ (DWS 225).

çıntan sandal (ağacı; < Skr.) : Ø

çorak çorak yer, çöl : Ø

çöl bozkır, step : Ø

çub bölge, mıntıka (< Çin.) : Ø

eb ev, yurt, çadır; karargah, ordugah : Ø

ebir- evirmek, dolanmak, döndürmek : Ø

eçi ağabey; amca : Ø

eçü ata, ecdat : **Yak.** *ehe* ‘dede; ayı’ (LPOYY 63; TDAA 91; YRS 548 1), *ehee* (RYS

127 2; YRS Ø), **Dolg.** *ehe* ‘dede, ayı’ ~ *ehee* ‘dede; amca’ (TDAA 91; SDR-RD 86).

Sayfa belirtmeden Böhtlingk ve Pekarskiy’den aktarma yapan Li (1999, s. 91), *ehe* sözcüğünün *ese* biçimini de vermiş; bu sözcüğün ET *eçü*’nün devamı olabileceğini belirtmiştir.

edgü iyi; iyilik; kâr, kazanç, yarar : **Yak.** *ütüö* ‘çok iyi, harika, mükemmel’ (LPOYY 47; YRS 459 1; RYS 688; TSS 135), *ötüö ~ ütüö* ‘iyi’ (GJV 63), **Dolg.** *ütüö* ‘çok güzel, şahane, olağanüstü; iyi’ (SDR-RD 80 1. 1, 2), *ötüö ~ ütüö* (DW 201).

edgüti iyice, sıkıca, adamakıllı : Ø

edi hiç, asla, tamamiyle (bkz. **idi**) : Ø

eğir- kuşatmak, çevirmek : Ø

eğri eğri : Ø

eke abla : **Yak.** ≠ krş. *agas* ‘ay.’ (LPOYY Ø; TDAA 174; YRS 31), **Dolg.** Ø. Li (1999, s. 174)’ye göre *Yak. agas* sözcüğünün sonundaki *-s* küçültme ekidir.

eki, ekin iki : **Yak.** *ikki* ‘ay.’ (LPOYY 41, YRS 144; RYS 124; TSS 124), **Dolg.** *ikki* ‘ay.’ (SDR-RD 26 1; DW 124).

ekin ikinci (**ekinti** yerine) > *ekinti* : Ø

ekinti ikinci, ikinci olarak : Ø

el halk, ülke, devlet (bkz. **il**) : Ø

elet- iletmek (bkz. **elt-, ilt-**) : (bkz. **elt-, ilt-**)

eliğ (I) el : **Yak.** *ilii* ‘ay.’ (LPOYY 45; YRS 146 1; RYS 555 1; TSS 79; GJV 62), **Dolg.** *ilii* (SDR-RD 27 1), *ilii ~ iliiy ~ ili* ‘ay.’ (DW 125).

eliğ (II) elli : **Yak.** Ø, krş. *bies uon* ‘ay.’ (RYS 517; TSS 80), **Dolg.** Ø, krş. *bies uon* (SDR-RD 18), *bieh uon* (DW 59).

elliğ devlet sahibi, devletli (bkz. **illiğ**) : Ø

elsire- devletsiz kalmak : Ø

elsiret- devletsiz bırakmak (bkz. **ilsiret-**) : Ø

elt- alıp götürmek (bkz. **elet-, ilt-**) : (bkz. **elet-, ilt-**)

emgek ıstırap, eziyet : Ø

emget- eziyet etmek : Ø

eñ en : Ø

er er, erkek, asker; adam : **Yak.** *er* ‘erkek, adam’ (LPOYY 100; YRS 543 1; RYS 286 1; TSS 82 2), **Dolg.** *er* ‘ay.’ (SDR-RD 85; DW 46).

er- olmak, mevcut olmak (bkz. **ir-**) : **Yak.** *e-* ‘ay.’ (LPOYY 143; YRS 534; RYS 50 1), *er-* (YRS 543; YM 278), **Dolg.** *er-* ~ *ir-* ‘ay.’ (DW 127).

eren adamlar, erler : **Yak.** *eren* (P I 283) → *er* 1 ‘koca, erkek’ (P I 274 1), **Dolg.** Ø.

eriğ erişilir, yakın yer : Ø

erinc galiba, büyük olasılıkla, şüphesiz, muhakkak ki : Ø

erkli olan; iken : Ø

erkliğ kudretli : Ø

ert- geçmek : **Yak.** *ert-* ‘kürek çekmek’ (YRS 546 I), krş. Alt. *ert-* ‘geçmek’ (GBT 140), Tuv. *ert-* ‘geçmek’ (TW 158), **Dolg.** Ø.

ertin-⁹ vazgeçmek (?) : **Yak.** (?) *erdin-* ‘kürek çekmek’ (YRS 544), **Dolg.** Ø.

⁹ Yazıtlardaki okunuşu sorunlu sözcüklerden biridir. Atlaslarda *r²t²z* kaydıyla geçen sözcük Radloff tarafından *ertiz* ‘itaatkar’, Thomsen tarafından (*e*)*rt(.).z* ‘titre!’, Orkun tarafından *ert.z* ‘kendine dön’ biçiminde okunup anlamlandırılmıştır (Tekin, 1988, s. 104). Erdal’ın *Old Turkic Word Formation*’unda bu sözcüğe hiç yer verilmemiştir. Ancak Erdal, kendisiyle yaptığımız yazışmada sözcüğün *ärtiz* okunması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Clauson’un etimolojik sözlüğünde de **ertin* ya da **ertiz* biçiminde bir madde başı yoktur. Sözcük, Árpád (2004, s. 153)’ın yakın zamanda çıkan çalışmasında *ertin-* biçiminde okunmuştur. Orh. *ertin-* eyleminin kökü olan *ert-* eylemi Sibir grubu

ertijü pek, pek çok : Ø

ertür- yaptırmak : Ø

eşgiti ipekli kumaş (bkz. **işgiti**; < Çin.) (bkz. **işgiti**) : Ø

eşid-, eşit- işitmek : **Yak.** *isit-* ‘ay.’ (P I 970 II) > *ihit-* ‘işitmek, duymak; dinlemek’ (LPOYY 45; YRS 156; RYS 586 1; TSS 133; GJV 63), **Dolg.** *ihit* ‘ay.’ (SDR-RD 29 II 1, 2; DW 123).

eşilik hanım olacak, hanım olmağa layık : Ø

et- (I) böğürmek, ses çıkarmak, gümbürdemek : **Yak.** *et-* ‘konuşmak, demek’ (LPOYY 19; RYS 111 2; YRS 548 1; TSS 246), **Dolg.** *et-* ‘böğürmek, homurdanmak’ (SDR-RD 86 II 1; DW 48 1).

et- (II) tanzim etmek, düzene sokmak, yapmak (bkz. **it-**) : (bkz. **it-**)

gu, gü soru edatı : Ø

ı orman, ağaçlık : Ø

ıçgım- kaybetmek, bırakmak, elden çıkarmak : **Yak.** *ıstıgın-* ‘ay.’ (P IV 3835) > *ıhıgın-* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 531 1; RYS 553 1), **Dolg.** Ø.

id- göndermek, yollamak (bkz. **it-, yid-**) : **Yak.** *ut-* ‘ay.’ (LPOYY 143; YRS 534; RYS 388 1; TSS 99; TDBUÜ 175; GJV 103), **Dolg.** *ut-* ‘ay.’ (SDR-RD 84 1, 2; DW 263).

Türk dillerinden Altayca ve Tuvacada Orhon Türkçesiyle ses ve anlam bakımından örtüşmektedir. OrhT. *ert-* ‘geçmek’ eylemi Yakutçada ‘kürek çekmek’ yani ‘bir yeri kürek çekerek geçmek’ anlamına kadar daralmış olabilir. Yukarıdaki Yak. *erdin-* eylemi *ert-* eyleminin dönüşlü çatısıdır. Aradaki anlam uzaklığına karşın OrhT. *ertin-* ile Yak. *erdin-* karşılaştırmasına soru işaretiyle de olsa yer vermeyi uygun bulduk.

iduk kutsal, mübarek : **Yak.** *itk* ‘ay.’ (LPOYY 44; YRS 532 I 1; RYS 568 1; TSS 172; YM 277), **Dolg.** Ø.

iğaç ağaç : Ø

iğar güçlü, kudretli (< Soğd.) : Ø

irak ırak, uzak : **Yak.** *iraax* ‘ay.’ (LPOYY 44; YRS 528; RYS 122 1; TSS 284), **Dolg.** *iraak* (SDR-RD 83 2), *irak* ~ *iraak* ‘ay.’ (DW 263).

it köpek (yıl adı) : **Yak.** *it* ‘köpek’ (LPOYY 19; YRS 531; RYS 592; TSS 134), **Dolg.** *it* ‘ay.’ (SDR-RD 84 II; DW 262).

it- göndermek, yollamak (bkz. **id-**, **yid-**) : (bkz. **id-**, **yid-**)

iç iç, merkez; has, hassa : **Yak.** *is* ‘iç taraf’ (LPOYY 121; YRS 154 I 3; TSS 121), **Dolg.** *is* ‘orta, merkez’ (DW 128 I 1), ‘karın, göbek’ (SDR-RD 28).

içger- tabi kılmak, bağımlı kılmak : Ø

içik- bağımlı olmak, tabi olmak : Ø

içre içte, içerde; gizli : **Yak.** Ø, krş. *ihiger* ‘içeride’ (YRS 155; RYS 69), **Dolg.** Ø, krş. *ihiger* ‘ay.’ (SDR-RD 28; DW 123).

içreki içindeki; has, saraya mensup : Ø

idi (I) sahip : Ø

idi (II) hiç, asla, büsbütün (bkz. **edi**) : (bkz. **edi**)

idisiz sahipsiz : Ø

iğid yalan, gerçek dışı : Ø

iğid-, iğit- beslemek, bakmak, doyurmak : **Yak.** *iit-* yetiştirmek, eğitmek, beslemek’ (LPOYY 70; YRS 144 I 1; RYS 78 1; TSS 32), **Dolg.** *iit-* ‘yetiştirmek, geliştirmek; eğitmek, terbiye etmek’ (SDR-RD 26 II), ‘beslemek, yem vermek; geçindirmek, bakmak’ (DW 131 I 1).

ikeğü iki parça, iki bölüm : **Yak.** *ikkie* ‘ikisi, ikimiz’ (LPOYY Ø; YRS 145; RYS 54, 124), **Dolg.** *ikkie* ‘ay.’ (DW 124).

il ülke, devlet, halk (bkz. **el**) : (bkz. **el**)

ilgerü ileri, ileride; doğuda, doğuya doğru : Ø. Yakutçada ve Dolgancada OrhT. *ilgerü* sözcüğünün dengi yoktur; ancak *ilgerü*’nün kökü olan **il*, Yakutçada *ilin* sözcüğünde yaşamaktadır: — Etim.: < **ilin* < **il* > ET *il* ‘1. ön, ön taraf; 2. doğu + *ar.* **-in* > Yak. *ilin* ‘1. ön, ön taraf; 2. doğu’ (GJV 106), ayr. karş. *inniger* ‘karşısında’ (YRS 150), **Dolg.** krş. *ilin* ‘ön; ön taraf; ön’ (SDR-RD 27 1, 2, 3), ‘ön taraf’ < **il* (DW 125).

iliğ hükümdar, hakan : Ø

ilk ilk, önce : **Yak.** *ilik* ‘henüz değil’ (LPOYY Ø; YRS 147 1) — Etim.: = Osm. *ilk* (DW 125), **Dolg.** *ilik* ‘ay.’ (DW 125).

ilki birinci, önceki : Ø

ille- devlet kurmak : Ø

illiğ devletli olan, devletli (bkz. **elliğ**) : (bkz. **elliğ**)

ilsiret- devletsiz bırakmak (bkz. **elsiret-**) : Ø

ilt- alıp götürmek (bkz. **elt-**, **elet-**) : **Yak.** *ilt-* ‘götürmek, alıp götürmek’ (LPOYY 144; YRS 148; YM 243), *elt-* ~ *ilt-* ‘göndermek, yollamak’ (GJV 60), **Dolg.** *ilt-* ‘taşımak, getirmek’ (SDR-RD 27 1, 2, 3; DW 126).

in- inmek : Ø

ini erkek kardeş : **Yak.** *ini ~ inii* ‘(erkeğe karşı) baba tarafından yaşça küçük erkek akraba: a) öz erkek kardeş; b) kuzen; c) babanın kuzeninin/kuzininin oğlu; ç) erkek yeğen; d) kuzenin/kuzininin oğlu’ (TDAA 155-156; P I 940 2) > *ini* ‘yaşça küçük erkek kardeş’ (LPOYY 101; RYS 45; *esk.* YRS 150 II; YM 243; GJV 109), **Dolg.** ∞ *ini-bii* ‘erkek kardeş’ (DW 126).

iniygün kardeşler, erkek kardeşler : Ø

ir- (I) olmak (bkz. **er-**) : (bkz. **er-**)

ir- (II) ermek, erişmek, varmak : Ø

irtür- eriştirmek : Ø

iş iş, hizmet : **Yak.** *iis* ‘el işi, dikiş’ (LPOYY 61; YRS 143; RYS 706 2; TDBUÜ 182), **Dolg.** *iis* ‘ay.’ (SDR-RD 26; DWS 133).

işgiti ipek, ipekli kumaş (bkz. **eşgiti**; < Çin.) : Ø

it- düzene sokmak, tanzim etmek, düzenlemek (bkz. **et-** II) : Ø

itgüçi yapan, eden, inşa eden, yaratan : Ø

itin- kendini düzene sokmak, örgütlenmek : Ø

kabış- birleşmek, ittifak etmek : Ø

kaçan ne zaman : **Yak.** *xasan ~ xasaan* ‘ay.’ (P IV 3384) > *xahan* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 487; RYS 229 1; DW 132), **Dolg.** *kahan* (SDR-RD 33), *kagan ~ kahan* ‘ay.’ (DW 132).

kağan hakan, hükümdar, kağan : **Yak.** *kağan* ‘başkan, yönetici’ (LPOYY 118; *esk.* STTT 83; YRS Ø), **Dolg.** Ø.

kağanla- kağan yapmak : Ø

kağanlığ kendi hakanı olan, bağımsız, kağanlı, kağanı olan : Ø

kağansıra- kağansız kalmak, kağansız olmak : Ø

kağansırat- kağansız bırakmak : Ø

kal- kalmak; çaresiz kalmak, hiçbir şey yapamamak : **Yak.** *xaal-* ‘kalmak, duralamak’ (LPOYY 36; YRS 465; RYS 376 1; TDBUÜ 173; YM 42), **Dolg.** *kaal-* ‘kalmak, duralamak, duraklamak’ (SDR-RD 30 1; DW 142).

kalın kalın : **Yak.** *xalıñ* ‘kalın’ (LPOYY 52), **Dolg.** Ø. Clauson (1972, s. 622a) ET *kalın* sözcüğünün kimi Kuzeydoğu, Kuzey-merkez ve Kuzeybatı dillerinde *kalıñ* olarak görüldüğünü kaydeder.

kalıñ baş, haraç : Ø

kalısız tümüyle, tamamiyle, bakiyesiz, tamam : Ø

kalıt- bıraktırmak : **Yak.** Ø, *ettir.* ≠ krş. *xaallar-* ‘ay.’ (YRS 465 1), **Dolg.** Ø, *ettir.* ≠ krş. *kallar-* ‘geri bırakmak, bırakmak’ (DWS 137).

kalmış kalan, kalanlar, (sağ) kalmış olanlar : **Yak.** *xaalbit* ‘ihtiyar, yaşlı; eski, eskimiş’ (LPOYY Ø; YRS 465; RYS 391, 616 7), **Dolg.** Ø.

kamağ bütün, hep : Ø

kamşağ sallantılı, kargaşa içinde : **Yak.** *xamsu* ‘hareket’ (P IV 3290) << *kamşağ*, Yakutçadaki *-ağ > -u gelişimi için krş. OrhT. *yadağ* ‘yaya, piyade’ = Yak. *satu* ‘ay.’, **Dolg.** *kamnu* ‘gidiş, gitme, hareket (etme)’ ~ *kamnaa* ‘hareket; gidiş, geliş’ (SDR-RD 31), -mş- > -mn- gelişimi için ayr. krş. **yumşaa-* > **Dolg.** *hımnaa-* (DW 118 2).

kamşat- sarsılmak, sendelemek : **Yak.** *xamsat-* ‘hareket ettirmek, itmek’ (LPOYY Ø; YRS 477; RYS 124 2), **Dolg.** *kamnat-* ‘sallanmak, ırgalanmak; sallanmak, sendelemek, yalpalamak’ (SDR-RD 31; DW Ø).

kan han, hükümdar : Ø

kan kan : **Yak.** *xaan* ‘ay.’ (LPOYY 36; YRS 466 I 1; RYS 247; TSS 141; TDBUÜ 173; GJV 41), **Dolg.** *kaan* ‘ay.’ (SDR-RD 30; DW 142).

kanı hani, nerde : **Yak.** *xanı* ‘kimi, neyi’ (*diy.* LPOYY 137; *diy.* YRS 479), **Dolg.** Ø.

kanlan- han sahibi olmak : Ø

kantan nereden : **Yak.** *xantan* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 479; RYS 384; DW 137), **Dolg.** *kantan* ‘ay.’ (SDR-RD 31; DW 137).

kañ baba : Ø

kapiğ kapı (bkz. **Temir Kapiğ**) : Ø

kar kar : **Yak.** *xaar* ‘ay.’ (LPOYY 37; YRS 468; RYS 591; TSS 143; TDBUÜ 173; GJV 41), **Dolg.** *kaar* ‘ay.’ (SDR-RD 30), *kar* ~ *kaar* (DW 138).

kara kara; alelade, avam : **Yak.** *xara* ‘kara, siyah’ (LPOYY 16; YRS 481; RYS 696 1; YM 42), **Dolg.** *kara* (SDR-RD 30), *kara* ~ *xara* ‘siyah’ (DW 138).

kargu gözetleme kulesi : Ø

karı yaşlı, ihtiyar : Ø

kaş kaş : **Yak.** *xaas* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 468; RYS 46; TSS 147; TDBUÜ 173), **Dolg.** *kaas* ‘ay.’ (DW 143 II), *kaastar* (*tek. kaas* SDR-RD 30).

katığdı sıkı, iyice : Ø

katun hatun, hakanın eşi : **Yak.** “*xotun* ‘(esk.) hanım; kaynana (kocanın annesi); karı; (iskambilde) kız’, *xotun*, *xatın* ‘ev kadını; sahibe; kaynana (kocanın annesi); (iskambilde) kız’, *xotun* 1) sahibe, ev sahibesi; karı, hanım, bey hanımı; 2) kaynana (kocanın annesi); (iskambilde) kız’, *xatın* ‘hanım, bey hanımı; karı” (TDAA 268), **Dolg.** *katun* ~ *kotun* ‘kadın, eş, hanım; ev sahibesi’ (TDAA 248; DW 141).

kazgan- kazanmak, elde etmek, çalışıp başarmak, fethetmek : **Yak.** *xasaan-* ‘biriktirmek, toplamak’ (P IV 3385) > *xahaan-* ‘saklamak, depolamak; edinmek’ (LPOYY 79; YRS 487; RYS 180), **Dolg.** Ø.

keç- geçmek, aşmak (çöl vb.) : **Yak.** *kes-* ‘sudan geçmek; bataklıktan geçmek’ (LPOYY 35; YRS 223; YM 35), **Dolg.** *kes-* ‘ay.’ (SDR-RD 44 I; DWS 149 II 1).

keçe ötesinde (çekim edatı) : Ø

keçiğ geçit : **Yak.** *kehii* ‘su geçidi’ (YRS 223 I 1; YRS 223 II), **Dolg.** Ø.

kedimliğ giyimli, kuşamlı : **Yak.** Ø, krş. *ket-* ‘giymek’ (YRS 223; GJV 59), *ketii* ‘giyim’ (YRS 223), **Dolg.** Ø, krş. *ket-* ‘giymek’ (SDR-RD 45 1, 2; DW 146).

kel- gelmek : **Yak.** *kel-* ‘ay.’ (LPOYY 19; YRS 217 1; RYS 483 1; TSS 95; GJV 59), **Dolg.** *kel-* ‘ay.’ (SDR-RD 43 1, 2), *kel-* ~ *keel-* (DW 146).

keliğme gelen : Ø

keliğün gelinler : Ø

kelmiş gelme, geliş : Ø

kelteçi gelecek olan(lar) : Ø

kelür- getirmek : Ø

kem kim : **Yak.** *kim* ‘ay.’ (LPOYY 14; YRS 166; RYS 250 1; TSS 158), **Dolg.** *kim* (SDR-RD 34), *kim* ~ *kiim* ‘ay.’ (DW 149).

kentü kendi, öz; kendin : **Yak.** *kini* ‘o’ (LPOYY Ø; YRS 166; RYS 365; TSS 204),
Dolg. *gini* ‘o’ (SDR-RD 23), *gini* ~ *ɲini* ~ *ginni* ‘o’ (DW 86).

kerekülüg çadırılı, göçebe : Ø

kergek 1. gerek, 2. yok, namevcut : Ø

kergeksiz bol bol, bolca, fazlasıyla : Ø

keyik büyük baş av hayvanı : **Yak.** *keyiik* ‘s. tos vuran’ (LPOYY 109; YRS 217),
Dolg. Ø.

kıd- öldürmek = Ø

kıl- kılmak, yapmak, etmek : **Yak.** ≠ krş. *gin-* ‘kılmak’ (LPOYY 86; YRS Ø; RYS 128 2; TSS 153), **Dolg.** *gin-* (SDR-RD 24 2), *gin-* * ~ *kın-* ‘ay.’ (DWS 86).

kılıçla- kılıçla yaralamak veya öldürmek : **Yak.** Ø, krş. *kılıs* ‘kılıç’ (LPOYY 53; YRS 207; TSS 153; GJV 94), **Dolg.** Ø.

kılım- yaratılmak, doğmak, vücuda gelmek, vücuda getirilmek : Ø

kırğağlığ kenarlı, kıyılanmış (kumaş, elbise hakkında) : **Yak.** ≠ krş. *kırulaax* ‘kenarlı, kıyılı, sınırlı’ (YRS 211), **Dolg.** Ø, krş. *kıru* ‘kenar, kıyı’ (DW 170).

kırk kırk : **Yak.** Ø, krş. *tüört uon* ‘ay.’ (RYS 602; TSS 154), **Dolg.** Ø, krş. *tüört uon* ~ *tüördüön* (SDR-RD 71), *tüörd uon* ~ *tüördüön* ‘ay.’ (DW 235).

kısıl dağ geçidi, dar vadi : **Yak.** *kitil* ‘kıyı, sahil; ırmak vadisi’ (LPOYY Ø; I 297; YRS 214 1, 2; RYS 34), **Dolg.** *kitil* ‘kıyı; sahil’ (SDR-RD 43), *kitil* ~ *kitul* (DW 171; DWb 47). Stachowski (1997, s. 47) Dolgancadaki *-l* ekini işlerken ET *kısıl* ‘boğaz, dar geçit’ sözcüğüne değinmiştir. Sözcüğü *kıs-* ‘kısmak, sıkışmak’ eylemine bağlayan Stachowski *-l* ekinin muhtemelen eski bir Moğolca alıntı olduğunu yazmıştır. *Yak. kitil* sözcüğünü Kałuźiński (1995a, s. 297) de ele almıştır. Burada *kitil* ‘kıyı, sahil; ırmak vadisi’ sözcüğü ET *kısıl* ‘boğaz, dar geçit’ ile karşılaştırılıp

kıs- ‘kısmak sıkıştırmak’ eylemine bağlanmıştır. Kałužiński ET *kısil*’a bağladığı Yak. *kıtil* sözcüğü ile *kıdıg* ‘sınır, kıyı’ dan gelen *kıtu* ‘kıyı, kenar, sınır’ sözcükleri arasında anlam birleşmesi olabileceğini de belirtmiştir.

kış- birlikte yapmak, etmek, kılmak : Ø

kışın kışın : **Yak.** *kısın* ‘kışın, kış’ (P II 1438) > *kıhın* ‘kış, kışın’ (LPOYY 104; YRS 213; TSS 155), **Dolg.** *kısın* ‘ay.’ (SDR-RD 42 1, 2; DW 167).

kışla- kışlamak, kışı geçirmek : **Yak.** *kıstaa-* ‘ay.’ (YRS 212; RYS 195; TSS 155), **Dolg.** *kıstaa-* ‘ay.’ (DW 170).

kıyın ceza : Ø

kız kız : **Yak.** *kıs* ‘ay.’ (LPOYY 37; YRS 216; RYS 126; TSS 156; TDBUÜ 176; GJV 103; TDAA 205), **Dolg.** *kıs* ‘ay.’ (SDR-RD 43 1, 2; DW 172; TDAA 205).

kız- kızmak, hiddetlenmek : **Yak.** *kıs-* ‘kızmak, kırmızılaşmak’ (LPOYY 37; YRS 216), **Dolg.** Ø. Clauson (1972, s. 681a) *kız-* eyleminin temel anlamının ‘kızmak’ olduğunu yazar ve ‘utanç, öfke nedeniyle kızarma’ anlamını da buna bağlar.

kızıl kızıl : **Yak.** *kısil* ‘ay.’ (P II 1437 1) > *kıhıl* ‘ay.’ (LPOYY 53; YRS 213; RYS 244; TSS 157), **Dolg.** *kıhıl* ‘ay.’ (SDR-RD 42 1; DW 167).

kıçığ küçük, az, pek az, hiç = Ø

kığür- girdirmek, sokmak : Ø

kıkşür- kışkırtmak, aleyhe tahrik etmek : Ø

kinliğ kokulu : Ø

kir- girmek, atılmak, dalmak; sığınmak, tabi olmak : **Yak.** *kiir-* ‘girmek’ (LPOYY 34; YRS 164; RYS 74 1; TSS 98; TDBUÜ 183; GJV 113), **Dolg.** *kiir-* ‘ay.’ (SDR-RD 33 1, 2; DW 149).

kirü geride, batıda : Ø

kisre sonra; geride, batıda : Ø

kiş samur : **Yak.** *kiis* ‘ay.’ (LPOYY 34; YRS 164; RYS 593 1; TSS 228; TDBUÜ 183), **Dolg.** *kiis* ‘ay.’ (SDR-RD 34; DW 149).

kişi kişi, insan : **Yak.** *kisi* ‘ay.’ (P II 1109) > *kihi* ‘ay.’ (LPOYY 50; YRS 168 I 1; RYS 695; TSS 159), **Dolg.** *kihi* ‘ay.’ (SDR-RD 34; DW 147).

kod-, **kot-** bırakmak = Ø

koduz kadın, dul, kocasız kadın : **Yak.** ≠ krş. *xotuuska* ‘karı, eş, zevce’ (LPOYY Ø; *saygısız ifade* YRS 504), **Dolg.** Ø. Burada verilen Yak. *xotuuska* sözcüğünün ikinci hecesindeki ünlü uzunluğu ve sözcüğün sonundaki *+ka* eki bu sözcüğün Rusçadan geri ödünçleme olduğunu düşündürmektedir. Ancak *Rusça-Türkçe Sözlük*’te (Gültek, 2004) ve *Etimolojiçeskiy Slovar’ Russkogo Yazıka*’da *xotuuska* sözcüğü yoktur. Sözcüğün sonundaki *+ka* eki için Slav dilleriyle etkileşimde bulunan kimi Türk dillerinden çeşitli örnekler bulmak mümkündür: Gag. *baldıska*¹⁰ ‘baldız’ (Li, 1999, s. 291), *dayka* ‘dayı’ (Li, 1999, s. 132), krş. Kar. (h) *tyıska* ‘erkek kardeşin karısı’ (Li, 1999, s. 277), krş. Kar. (h) *tyıys* ‘kocanın erkek kardeşi’ (Li, 1999, s. 277, dip.739).

kokılık (koklık ?) koku, parfüm (?) : Ø

kon- konmak, yerleşmek : **Yak.** *xon-* ‘gecelemek, konaklamak’ (LPOYY 14; YRS 497; RYS 338; TSS 93), **Dolg.** *kon-* ‘gecelemek’ (SDR-RD 35; DW 152).

kontur- kondurmak, yerleştirmek, iskan etmek : **Yak.** *xonnor-* ‘yatacak yer vermek, konaklatmak’ (YRS 497), **Dolg.** Ø.

koñ koyun : **Yak.** *xooy* ‘ay.’ (*esk.* LPOYY 23; YRS Ø), **Dolg.** Ø.

¹⁰ Li (1999, s. 291, dip. 805) sözcüğün sonundaki *+ka* ekinin bir Slav dilinden alınmış olması gerektiğini yazar.

kop tümüyle, tamamiyle, hep : Ø

kopin hepsi, hep birlikte, hepsi birden : Ø

koriğu muhafız (?), kale muhafızı (?) : Ø

korgan (koriğan ?) korugan, sığınak, kale : Ø

kork- korkmak = Ø

köbürge davul = Ø

kök mavi (ırmak adında; bkz. **Öñ**) : **Yak.** *küöx* ‘mavi, yeşil’ (LPOYY 34; YRS 200; RYS 113; TDBUÜ 184; YM 37; GJV 90), **Dolg.** *küök* ‘yeşil; mavi’ (SDR-RD 40 1. 1, 2, 3), *küök ~ küöx* ‘mavi’ (DW 165).

köl göl : **Yak.** *küöl* ‘ay.’ (LPOYY 34; YRS 199; RYS 361; TSS 99; TDBUÜ 184; GJV 90), **Dolg.** *küöl* ‘ay.’ (SDR-RD 40), *kööl ~ küöl* (DW 158).

kölek gölek, küçük göl, bataklık : Ø

köñ(ül) gönül, arzu, dilek : **Yak.** *köñül* ‘özgür; özgürlük, bağımsızlık’ (LPOYY 98; TSS 211), ‘özgür, özgürlük; istem, istek, izin’ (YRS 179 1, 2), **Dolg.** *köñül* ‘özgürlük; özgür’ (SDR-RD 37 1, 2), ‘boş yere, boşuna; z. özgür, serbest’ (DW 156).

kör- görmek; bağımlı olmak, tabi olmak; (tasviri fiil: çabuk!), bakmak : **Yak.** *kör-* ‘görmek’ (LPOYY 14; RYS 63 1; YM 36), ‘bakmak’ (YRS 180 1; RYS 589 1; TSS 24 1), **Dolg.** *kör-* ‘görmek; bakmak’ (SDR-RD 37 1; DW 156 3, 1).

kötür- kaldırmak, yükseltmek : **Yak.** *kötür-* ‘kırmak, tahrip etmek, (ev) yıkmak’, krş. *kötür-* ‘bozmak’ (DTS 320 3), Türkm. *götür-* ‘götürmek, kaldırmak, çekmek, taşımak, çekip almak, toplamak’ (Kałuzyński, 1995b, s. 299), ayr. krş. *kötüt-* ‘uçurtmak; kaldırmak, yükseltmek’ (YRS 183 1, 5), **Dolg.** Ø, krş. *kötüt-* ‘kurşun gibi gitmek, çok hızlı gitmek’ (SDR-RD 38), ‘uçurmak’ (DW 158).

köz göz : **Yak.** *kös* ‘ay.’ (esk. LPOYY 98), ∞ *bas-kös* ‘baş, yönetici’ (YRS 65), **Dolg.** Ø.

kubran- toplanmak : Ø

kubrat- derleyip toplamak : Ø

kudı aşağısına doğru, (akıntısı) boyunca : **Yak.** *xotu* ‘kuzey’ (LPOYY 73), ‘boyunca, uzunlamasına; uyarınca, gereğince’ (YRS 503 II 1), ‘altında, aşağısında; kuzey’ (GJV 100 1, 2), **Dolg.** *kotun II* ~ *kotu* ‘uyarınca, gereğince’ – Etim. = Yak. *xotu* ‘uyarınca, gereğince’ (DW 154).

kul kul, erkek köle : **Yak.** ≠ krş. *kulut* (LPOYY 86; YRS 187 1; RYS 517; TSS 166) – Etim.: < (çoğ. < *kul ‘kul, köle’) > Yak. *kulut* ‘kul, köle; hizmetçi; uşak’ (GJV 117), **Dolg.** ≠ krş. *kulut* ‘ay.’ (DW 160).

kulad- köle olmak : Ø

kulkak kulak : **Yak.** *kulgaax* ‘ay.’ (LPOYY 58; YRS 186; RYS 674; TSS 169 1; YM 36; GJV 49), **Dolg.** *kulgak* ~ *kulgaak* ‘ay.’ (DW 160), *kulgaaktar* (tek. *kulgaak* SDR-RD 38).

kulluğ kullu, kulu olan, köleli : Ø

kum bkz. **Kara-Kum** : **Yak.** ≠ krş. *kumax* ‘kum’ (TSS 169), **Dolg.** ≠ krş. *kumak* ‘kum; kum+, kumlu’ (SDR-RD 38 1, 2).

kunçuy prenses (< Çin.) : Ø

kurdın batı, geride, batıda, batıdan : Ø

kuriğaru geriye, batıya doğru : Ø

kurya geride, batıda : Ø

kuryakı batıdaki : Ø

kut kut, talih, Tanrı'nın lutfu : **Yak.** *kut* 'ruh' (LPOYY 67; YRS 194), 'can' (TSS 46 1), **Dolg.** *kut* 'can, ruh' (DW 162).

kutay ipek, ipekli kumaş (< Çin.) : Ø

kuz kuz, (dağın) kuzey yamacı : Ø

kü şan, şöhret, ün; haber : Ø

küç güç, kuvvet : **Yak.** *küüs* 'ay.' (LPOYY 35; YRS 202; RYS 575; TSS 102 I; TDBUÜ 185; GJV 139), **Dolg.** *küüs* (SDR-RD 41), *küs* ~ *küüs* 'ay.' (DW 166).

küçlüğ güçlü, kuvvetli : **Yak.** ≠ krş. *küüsteex* 'ay.' (YRS 203; RYS 575; TSS 102), **Dolg.** ≠ krş. *küüsteek* (SDR-RD 41), *küstek* ~ *küüsteek* 'ay.' (DW 166).

külüg ünlü, meşhur : Ø

kümüş gümüş : **Yak.** *kömüs* 'gümüş, altın' (LPOYY 52; YRS 178), *kömüs* 'gümüş' (GJV 132) = *ürüñ kömüs* (RYS 573; TSS 103), **Dolg.** *kömüs* 'gümüş; gümüş(ten); altın' (SDR-RD 36; DW 156 1, 2, 3), = *ürüñ kömüs* (SDR-RD 36; DW 156 2).

kün gün, gündüz; güneş : **Yak.** *kün* 'güneş; gün' (LPOYY 104; YRS 197 1, 2; RYS 599; YM 36; GJV 132), **Dolg.** *kün* 'gün; güneş' (SDR-RD 40 1, 2, 3), 'gün; güneş' (DW 164 1, 2) ~ *kün* 'gün' (DW 165).

küni günü, kıskançlık, haset : **Yak.** ≠ krş. *künüü*¹¹ 'ay.' (LPOYY 50; YRS 198 1; RYS 547; TSS 155) — Etim.: < *küyünig > *küünig > *küniğ > EYak. *küni > YYak. *künüü* (GJV 111), **Dolg.** ≠ krş. *künüü* 'ay.' (SDR-RD 40 1, 2; DWS 172).

küntüz gündüz, gündüzün : **Yak.** *künüs* 'ay.' (LPOYY 58; YRS 198; RYS 137; TSS 103), **Dolg.** *künüs* 'ay.' (SDR-RD 40; DW 165).

¹¹ Stachowski'nin verdiği etimolojiye göre OrhT. *küni* ve Yak *künüü* < *küniğ sözcükleri denk biçimler değildir. Bu nedenle, burada Yakutça için ≠ işareti kullanılmıştır.

küñ kadın köle, cariye : Ø

küñed- cariye olmak : Ø

küñlüğ cariyeli, hizmetçili : Ø

küreğ kaçak : **Yak.** *kürüü* ‘kaçma, kaçış’ (P II 1334; YRS Ø), ayr. krş. *küree-* ‘kaçmak’ (YRS 201; RYS 654 2; DW 166), **Dolg.** Ø, krş. *küree-* ~ *küüree-* ‘kaçmak’ (DW 166). Yakutçadaki benzer bir ses gelişimi için krş. Orh. *yadağ* ‘yaya, piyade’ = Yak. *satu* ‘ay.’.

küreğü itaatsiz olma : Ø

kürlüğ hilekar, aldatıcı = Ø

küzed- korumak, kollamak, gözetmek : Ø

lağzın domuz (yıl adı) : Ø

mağ övme, övgü, alkış : Ø

maña bana (bkz. **baña**) : (bkz. **baña**)

matı sadık = Ø

men ben (kişi eki olarak) : Yakutçada zamir kaynaklı birinci tekil kişi eki *-mun*, *-min*, *-mun*, *-mün*; *-bin*, *-bin*, *-bun*, *-bün*; *-mun*, *-min*, *-mun*, *-mün* varyantlarıyla görülür. Bu ek şimdiki zaman, kesin geçmiş zaman, yakın geçmiş zaman, arasıra olan geçmiş zaman çekimlerinde ve gereklilik, şart, endişe, olumluluk, alışılmışlık kiplerinde kullanılır (Kirişcioğlu, 1999, s. 93). **Dolg.** Ø.

meniņ benim : **Yak.** Ø, krş. *miene* (YRS 240), *min, miene* (RYS 281 1), **Dolg.** Ø, krş. *miņiene* (SDR-RD 46), *miņiene ~ miniene* (DW 179).

mu soru edatı : Ø

ne ne, hangi : Ø

neke niye, niçin : Ø

neņ herhangi, herhangi bir; her, hiç, hiç de : Ø

nence nice, ne kadar çok : Ø

oçuk ocak : **Yak.** *osox* ‘soba, ocak’ (P II 1886) > *ohox* ‘soba, ocak’ (LPOYY Ø; YRS 279; RYS 421 II; TSS 204; DW 190) – Etim.: < *ootçak (< *oot) > EYak. *oçak > YYak. *ohox* ‘ocak; soba, fırın’ (GJV 82), **Dolg.** *ohok* ‘ay.’ (SDR-RD 52; DW 190).

oğ(ı)l oğul; evlat : **Yak.** *uol* ‘oğul, oğlan; delikanlı’ (LPOYY 44; YRS 437 1, 2; RYS 268, 630; TSS 204), ‘delikanlı; oğlan’ (GJV 77), **Dolg.** *uol* ‘oğlan, genç, delikanlı; oğul’ (SDR-RD 75 2), *uol ~ ool* ‘oğlan, delikanlı; erkek evlat, oğul’ (DW 243 1, 2) ~ *ol* (DW 191 II).

oğlan oğullar : **Yak.** *uolan* ‘delikanlı’ (LPOYY Ø; YRS 437), **Dolg.** Ø.

oğlt oğullar : **Yak.** ≠ krş. *uolattar*¹² ‘oğlanlar’ (YRS Ø; YM 75), **Dolg.** krş. *uolattar ~ uollattar* – Etim.: (çoğ. < *uol*) < **uolat(+lar)* (DW 244).

ok (I) ok : **Yak.** *ox* ‘ay.’ (LPOYY 19; YRS 281 1; RYS 623 1; TSS 204; YM 36), **Dolg.** *ok* ‘ay.’ (SDR-RD 50; DW Ø).

¹² Buradaki Yakutça sözcük, çoğul ekli *oğlt* sözcüğüne tekrar *+tar* < *+lar* ekinin getirilmesiyle oluştuğu için OrhT. ve Yak. biçim eşit değildir. Bu nedenle burada ≠ işareti kullanılmıştır.

ok (II) boy, kabile; boy örgütü : Ø

ok (III) pekiştirme edatı (bkz. **ök**) : Ø

okı- çağırmaq, davet etmek : Ø

oksuz boy örgütü olmayan, örgütsüz : Ø

ol o, onlar; isim cümlesinde bağ-fiil : **Yak.** *ol* ‘o; bu, şu’ (LPOYY 137; YRS 269 I; RYS 643 1; TSS 204; YM 36, 254), **Dolg.** *ol* ‘o, şu; bu’ (SDR-RD 50 1, 2), ‘bu’ (DW 191 I).

olgurt- diktirmek, diktirtmek : Ø

olur- oturmak, yaşamak; tahtta oturmak, hüküm sürmek : **Yak.** *olor-* ‘oturmak, yaşamak; (sandalyeye vb.) oturmak’ (LPOYY 44; YRS 270 2, 1; RYS 160 1, 2; TSS 207), **Dolg.** *olor-* ‘oturmak; yaşamak’ (SDR-RD 50 I, II 1; DW 192 2, 3).

olurt- tahta oturtmak, oturmak : **Yak.** *olort-* ‘oturtmak, yerleştirmek’ (LPOYY Ø; YRS 270 1; RYS 558 1; TSS 207), **Dolg.** *olort-* ‘ay.’ (DW 192 1).

on on : **Yak.** *uon* ‘on’ (LPOYY 134; YRS 437; RYS 132; TSS 205; TDBUÜ 177), **Dolg.** *uon* ‘ay.’ (SDR-RD 75; DW 244).

onunç onuncu : **Yak.** *onus* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 273; RYS 132; TSS 206), **Dolg.** *onus* ‘ay.’ (SDR-RD 51; DW 194).

opla- hızla ileri atılmak, kendini tutamamak : Ø

ordu kağan’ın karargahı : Ø

ortu orta : **Yak.** *orto* ‘ay.’ (LPOYY 47; YRS 278 1 1; RYS 612 2; TSS 206; YM 255), **Dolg.** *orto* ‘ay.’ (SDR-RD 51 2, 3; DW 196 1).

oruk yol : **Yak.** *orox* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 277 1; RYS 648), **Dolg.** *orok* ‘ay.’ (DW 196).

ot ateş : **Yak.** *uot* ‘ay.’ (LPOYY 28; YRS 440; RYS 357 1; TSS 18; TDBUÜ 42; GJV 81), **Dolg.** *uot* ‘ay.’ (SDR-RD 76; DW 245).

otuz otuz : **Yak.** *otut* ‘ay.’ (LPOYY 44; YRS 281; RYS 647; TSS 207; YM 41), **Dolg.** *otut* ‘ay.’ (SDR-RD 52; DW 197).

oz- geçmek, ileri gitmek, öne geçmek; kurtulmak : **Yak.** *os-* ‘kapanmak, iyileşmek, kabuk bağlamak’ (LPOYY 61; YRS 279 1, 2; RYS 279 1), **Dolg.** *os-* ‘(yara) iyi olmak, kapanmak, kabuk bağlamak, iyileşmek’ (SDR-RD 52 1, 2, 3), tedavi etmek’ (DW 196).

ö- düşünmek, akıl etmek, bilmek : **Yak.** *üöy-* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS Ø; RYS Ø; GJV 86; TDBUÜ 183) – Etim.: < **ögi-* (< *ög ‘akıl, zeka’ < **ö-* ‘düşünmek, anlamak, kavramak’ < Yak. *üöy-* (ikincil -y ile) ‘unutmamak’ (Char. 42) (GJV 86), **Dolg.** krş. *öy* ‘akıl, zeka; bellek’ (SDR-RD 52), ‘akıl’ (DW 198), krş. *öydö-* ‘anımsamak; hatırlamak, aklına gelmek’ (SDR-RD 52), ‘düşünmek’ (DW 198).

öd (I) zaman : Ø

öd (II) öd, safra kesesi : Ø

ödsiğ ? : Ø

ödüş tam gün, 24 saat : Ø

öğ anne, üvey anne : Ø

öğ- öğmek, övmek : Ø

öğir- sevinmek : **Yak.** *üör-* ‘ay.’ (LPOYY 44; YRS 454; RYS 520; TSS 237; GJV 86), **Dolg.** *üör-* ‘ay.’ (SDR-RD 79 II; DW 251).

öğleş- danışmak : **Yak.** *öydös-* ‘anlaşmak, birbirini anlamak’ (YRS 284), **Dolg.** Ø, krş. *öydöö-* ‘düşünmek’ (DW 198).

öğsüz öksüz, anasız (at adı?) : Ø

öğtür- övdürmek : Ø

ök pekiştirme edatı (bkz. **ok**) : Ø

ökün- pişman olmak, üzülmek : Ø

öl- ölmek : **Yak.** *öl-* ‘ay.’ (LPOYY 11; YRS 285 1; RYS 664 1; TSS 209; YM 36), **Dolg.** *öl-* ‘ay.’ (SDR-RD 53 1; DW 199).

ölüg ölü, ölmüş : **Yak.** *öliü* ‘ölüm’ (LPOYY Ø; YRS 286; RYS 664; TSS 209), **Dolg.** *öliü* ‘ölüm’ (SDR-RD 53; DW 199).

ölür- öldürmek : **Yak.** *ölör-* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 285 1; RYS 654 1; TSS 209), **Dolg.** *ölör-* ‘ay.’ (DW 199).

öğdün doğu; doğudan : Ø

öğre ön tarafta, doğuda, ileride : Ø

öğreki ön taraftaki, doğudaki; öndeki, öncü : Ø

ör- baş kaldırmak, isyan etmek (?) : Ø

ört alev, ateş : **Yak.** *ört* ‘(orman ya da steplerdeki) yangın bölgesi’ (LPOYY 15; YRS 289), **Dolg.** Ø.

ötrü sonra : Ø

ötüğ rica = Ø

ötülüg ? : Ø

ötün- arzetmek, rica etmek : Ø

ötünç rica, maruzat : Ø

öz kendi : **Yak.** *üös* ‘merkez, iç; orta; öz’ (LPOYY Ø; YRS 455 I 1, 2, 3; TDBUÜ 183), **Dolg.** *üös* ‘orta, merkez’ (DW 252 II). Clauson (1972, s. 278a) *öz* sözcüğün temelde insanın soyut parçası, yani ‘ruh’ anlamını taşıdığını; ancak sözcüğün genelde ‘bir organizmanın iç bölümü, öz’ vb. anlamlar da ifade ettiğini yazar. Yakutçadaki *üös* sözcüğü ‘kendi’ anlamında kullanılmaz. Ancak Orh. *öz*’ün devamı olan Yak. *üös* sözcüğü Clauson’un verdiği öteki anlamları korur. Yak. *üös* sözcüğünün ‘merkez, orta’ anlamı için krş. Çuv. *var* ‘ay.’ (Clauson, 1972, s. 278a).

özi kendisi, kendileri : Ø

özlük özel, kendisine ait : Ø

özüm ben, kendim : Ø

sab söz, haber : Ø

saç saç : **Yak.** *as* ‘ay.’ (LPOYY 35; YRS 48 II; RYS 74 1), **Dolg.** *as* ‘ay.’ (DW 38).

sakin- düşünmek, kaygılanmak : **Yak.** *ağın-* ‘anımsamak, aklına gelmek; kederlenmek, canı sıkılmak’ (LPOYY 54; YRS 31 I 1, 2; RYS 84, 667; RYS 643; GJV 97), **Dolg.** *agin-* ‘canı sıkılmak; özlemek’ (SDR-RD 12).

sanç- mızraklamak : **Yak.** *as-* ‘saplamak, batırmak’ (YRS 48 II 2; RYS 651 I 1; GJV 18; GSYLY 180.295), ‘batırmak’ (TSS 28 2), **Dolg.** *as-* ‘ay.’ (DW 38).

sansız sayısız, hesapsız : Ø (+sIz eki için bkz. 3.2.1.21)

saņa sana : **Yak.** Ø, krş. *eyiexe* ‘ay.’ (YRS 537; RYS 634; YM 107), **Dolg.** Ø.

sarığ sarı : **Yak.** *aru* ‘tereyağı’ (YRS 48 II; RYS 269 1; YM 37; GJV 43), ‘yağ’ (TSS 293), **Dolg.** *aru* ‘ay.’ (DW 37).

sayu her : **Yak.** *aayı* ‘ay.’ (LPOYY 50; YRS 23 1; RYS 217 1; TDBUÜ 69), **Dolg.** *aayı* ‘ay.’ (SDR-RD 11; DW 41 1).

sebin- sevinmek : Ø

sekiz sekiz : **Yak.** *ağıs* ‘ay.’ (LPOYY 53; YRS 31; RYS 77; TSS 233; YM 40), **Dolg.** *ağıs* ‘ay.’ (SDR-RD 12; DW 28).

semiz semiz : **Yak.** *emis* ‘ay.’ (LPOYY 53; YRS 540 1; RYS 160; TSS 234; GJV 59), **Dolg.** *emis* ‘ay.’ (SDR-RD 85; DW 45).

sen sen (kişi eki olarak) : Yakutçada zamir kaynaklı ikinci tekil kişi eki *-gin, -gin, -gun, -gün; -ğın, -ğın, -ğın, -ğün; -kın, -kin, -kun, -kün; -nın, -nin, -nun, -nün; -xın, -xin, -xun, -xün* varyantlarıyla görülür. Bu ek şimdiki zaman, kesin geçmiş zaman, yakın geçmiş zaman, arasıra olan geçmiş zaman çekimlerinde ve gereklilik, şart, endişe, olumluluk, alışılmışlık kiplerinde kullanılır (Kirişcioğlu, 1999, s. 93).

sı- tahrip etmek, kırmak : Ø

sığıt feryat, figan : Ø. Bu sözcüğün dengi Yakutça ve Dolgancada tek başına görülmez. Ancak Tekin’in *sığıt+a-* olarak çözümlediği OrhT. *sığta-* ‘yas tutmak, ağlamak’ eyleminin Yakutça ve Dolgancada *itaa-* ‘ağlamak’ olarak görüldüğü göz önünde bulundurulursa OrhT. *sığıt* sözcüğünün Yakutça ve Dolgancadaki bu eylemde kalıplaşmış olarak yaşadığı söylenebilir.

sığıtçı yaşçı, ağlayıcı : Ø

sığta- yas tutmak, ağlamak : **Yak.** *itaa-* ‘ağlamak’ (LPOYY Ø; YRS 532; RYS 423; TSS 5), ‘hıçkırmak’ (TSS 114 2), **Dolg.** *itaa-* ‘ay.’ (SDR-RD 84; DW 262).

sıġun geyik : Ø

sınar yarım, yarı : **Yak.** *añar* ‘ay.’ (LPOYY 53; YRS 43 1; RYS 452 1; TSS 297),
Dolg. *añar* ‘ay.’ (SDR-RD 13; DW 34).

sini seni : **Yak.** Ø, krş. *eyigin* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 537; RYS 634; YM 107), **Dolg.**
Ø.

siñil küçük kız kardeş : Ø

siñük kemik (bkz. **süñük**) : (bkz. **süñük**)

siz siz (kişi eki olarak) : Yakutçada zamir kaynaklı ikinci tekil kişi eki *-git, -git, -gut, -güt; -ğit, -ğit, -ğut, -ğüt; -kit, -kit, -kut, -küt; -ñit, -ñit, -ñut, -ñüt; -xıt, -xıt, -xut, -xiüt* varyantlarıyla görülür. Bu ek şimdiki zaman, kesin geçmiş zaman, yakın geçmiş zaman, arasıra olan geçmiş zaman çekimlerinde ve gereklilik, şart, endişe, olumluluk, alışılmışlık kiplerinde kullanılır (Kirişçioğlu, 1999, s. 93), **Dolg.** Ø.

sök- sökmek : Ø

sökür- çöktürmek, bağımlı kılmak : Ø

sözleş- sözleşmek, konuşmak : **Yak.** Ø, krş. *ös* ‘söz’ (LPOYY 35; YRS 289), **Dolg.** Ø,
krş. *ös* ‘söz’ (SDR-RD 53 2; DW 201).

sub su, ırmak : **Yak.** *uu* ‘su’ (LPOYY 35; YRS 446 I 1; RYS 69 1; TSS 247 1), **Dolg.**
uu ‘su’ (SDR-RD 77), ‘su; nehir’ (DW 247 II 1, 2).

subsuz susuz, çorak yer, çöl : **Yak.** Ø, krş. *uuta suox* ‘susuz’ (TSS 249), **Dolg.** Ø.

suk haset, kıskançlık, hırs, öfke : Ø

sü ordu; asker : Ø

süçig tatlı, hoş : Ø

süle- ordu sevk etmek, sefer etmek, ordu ile sefere çıkmak : Ø

sület- ordu sevk ettirmek : Ø

sünüğ mızrak : **Yak.** *ünüü* ‘ay.’ (LPOYY 53; YRS 454 I; RYS 239; TSS 190; GJV 111), **Dolg.** *ünüü* ‘uç’ (SDR-RD 78), *ünüü* ~ *ünü* ‘ırmak vb. yerleri geçerken ren geyiklerini dürtüklemekte kullanılan şiş’ (DW 251).

sünüğlüğ mızraklı, mızraklı süvari : **Yak.** ≠ krş. *ünüüleex* ‘mızraklı’ (P IV 3133), **Dolg.** Ø.

sünüğ kemik (bkz. **siñük**) : **Yak.** *unuox* ‘ay.’ (LPOYY 53; YRS 436 I 1; RYS 242 1; TSS 151), **Dolg.** *onuok* ‘ay.’ (SDR-RD 51), *onuok* ~ *onok* (DW 195 1). Yakutça ve Dolganca sözcüklerin ikinci hecesindeki -uo- diftongu bu sözcüklerin *sünüğ ya da *sünüğk biçimleriyle ilintili olduğunu gösterir.

sünüş savaş, muharebe : Ø

sünüş- savaşmak : Ø

sür- sürmek, uzaklaştırmak : **Yak.** *üür-* ‘ay.’ (LPOYY 35; YRS 460 1; RYS 110 1; TSS 250; TDBUÜ 185), **Dolg.** *üür-* ‘ay.’ (SDR-RD 80 1, 2; DW 255 II 1).

tabışgan tavşan : **Yak.** *tabıxsaan* ‘ay.’ (LPOYY 109; diy. YRS 372) — Etim.: < *tabıškaan > *tabıškaan > **Yak.** *tabıxsaan* (GJV 18), **Dolg.** Ø.

tağ dağ : **Yak.** *ta* ‘orman’ (LPOYY 67; YRS 417 1; RYS 257 1; TSS Ø), **Dolg.** *ta* ‘orman; tundra’ (SDR-RD 71 I, II), ‘anakara; orman’ (DW 236 1, 2).

tağık- dağa çıkmak : Ø

takı dahi, daha : Ø

taluy deniz, okyanus (< Çin.) : Ø

taluy ügüz deniz, okyanus : Ø

tām duvar : Ø

tamgaçı mühürdar : Ø

tañ tan, şafak : **Yak.** *tuñ* ‘ay.’ (LPOYY 36; YRS 421 I; RYS 184 1), **Dolg.** *tuñ* ‘ay.’ (DW 238 I).

tapa -a doğru, -a karşı : Ø

tapla- tasvip etmek, hoş karşılamak, beğenmek : **Yak.** *taptaa-* ‘sevmek, beğenmek, hoşlanmak’ (LPOYY Ø; YRS 375 II; RYS 264 1; TSS 237; DW 217 1) – Etim.: < **taplaa-* (< *tap > ET *tap* ‘arzu, istek, dilek’) < **Yak.** *taptaa-* ‘sevmek, beğenmek, hoşlanmak’ = ET *tapla-* (GJV 49), **Dolg.** *taptaa-* ‘ay.’ (SDR-RD 66; DW 217 1).

tarkıñç huzursuz : Ø

taş (I) taş, taşlık yer; mezar taşı, kitabe : **Yak.** *taas* ‘taş’ (LPOYY 36; YRS 371 1; RYS 219; TSS 262 1; TDBUÜ 174; GJV 41; DW 219), **Dolg.** *tas* ‘taş’ (DW 218 II) ~ *taas* (SDR-RD 65 1. 1; DW 219 I 1).

taş (II) dış : **Yak.** *tas* ‘ay.’ (LPOYY 36; YRS 378 1 1; RYS 68 1; TSS 66; YM 50), **Dolg.** *tas* ‘ay.’ (DW 218 I 1).

taşık- çıkmak, (ordu) sefere çıkmak : **Yak.** *tağıs-* ‘dışarı çıkmak’ (LPOYY Ø; YRS 372 1; RYS 92 1; TSS 54) – Etim.: < AT **taşık-* > EYak. **takiş-* > YYak. *tağıs-* (GJV 18), **Dolg.** *tagıs-* ‘ay.’ (SDR-RD 65 1. 3; DW 214 1).

taşra dışarı, dışta, dıştan : **Yak.** Ø, krş. *tahıgar* ‘ay.’ (YRS 379; RYS 306 2), **Dolg.** Ø, krş. *tahıgar* ‘ay.’ (DW 215).

tay büyük (< Çin.) : Ø

taygun taylar, oğullar (*tay* sözcüğünün topluluk şekli) : **Yak.** Ø, krş. *tiy* ‘iki yaşındaki at yavrusu’ (LPOYY 36; RYS 157; YRS 418; TSS Ø), **Dolg.** Ø.

te- demek, söylemek (bkz. **ti-**) : (bkz. **ti-**)

tebi deve : **Yak.** *taba* ‘geyik; ren geyiği’ (LPOYY Ø; YRS 371; RYS 365; TSS 95), **Dolg.** *taba* ‘ren geyiği’ (SDR-RD 65; DW 214 1).

tebliğ hilekar, aldatıcı : Ø

teğ gibi : Ø

teğ- hücum etmek, saldırmak; değmek, varmak, erişmek : **Yak.** *tiiy-* ‘varmak’ (LPOYY 67; RYS 137; TSS 289 1), *tiiy-* ~ *tiy-* (YRS 382 1) – Etim.: < **teg-* (~ *tig-*) > **tig-* > **tii-* ‘varmak, ulaşmak, erişmek’ (> **Yak.** *tiiy-* ~ *tiy-* = ET *teg-* ‘varmak, erişmek’ (GJV 61), **Dolg.** *tiiy-* ~ *tiy-* ‘ulaşmak, erişmek, varmak’ (SDR-RD 66 1, 2; DW 224 1, 2).

teğdük hücum, saldırı, savaş : Ø

teği kadar, değin : Ø

teğiş çatışma : Ø

teğmiş varmış olma, erişmiş olma, varma, erişme : Ø

teğre çepeçevre : **Yak.** *tiere* ‘*b.* ters, ters yüz, arka üstü’ < *tier-* ‘çevirmek, döndürmek; ters yüz etmek’ (GSYLY 348; P III 2654; YRS Ø), **Dolg.** *tiere* ‘*ay.*’ (SDR-RD 24 1; DWS 237 II 1).

teğür- götürmek : **Yak.** *tier-* ‘ulaştırmak, götürmek vb.’ (P III 2654 3), **Dolg.** Ø.

telin- delinmek : Ø

temir demir (yer adında) : **Yak.** *timir* ‘demir’ (LPOYY 53; YRS 384; RYS 157 1; TSS 63 1; YM 41), **Dolg.** *timir* ‘demir’ (SDR-RD 67 I 1. 1; DW 223 1).

teñri gök, gökyüzü; tanrı : **Yak.** *tañara* ‘tanrı’ (LPOYY 56; YRS 374 1; RYS 41; TSS 260), **Dolg.** *tañara* ‘ay.’ (DW 217).

ter ter : **Yak.** Ø, krş. *tirit-* ‘terlemek’ (YRS 385; TSS 268) – Etim.: < **tārit-* ‘terlemek’ > **Yak.** *tirit-* ‘terlemek’ (GJV 63), **Dolg.** Ø.

teril- derilmek, toplanmak (bkz. **tiril-**) : **Yak.** dön. ≠ krş. *terin-* ‘toplanmak’ (LPOYY Ø; YRS 428; RYS 593 6) – Etim.: < dön. *teriy-* ‘kurmak, düzenlemek’ (YRS 428 1), **Dolg.** *teril/in-* ‘organize olmak’ (DW 221), ≠ krş. *terin-* ‘toplanmak’ (SDR-RD 74 1). Stachowski’nin verdiği *teril/in-* biçimi sözcüğün Dolgancada hem *teril-* hem *terin-* olarak görüldüğünü gösterir.

teyñ sincap : **Yak.** *tiñ* ‘ay.’ (LPOYY 53; YRS 383; RYS 33 1; TSS 241) – Etim.: < *tegiñ > *tigiñ > **YYak.** *tiñ* (GJV 61), **Dolg.** *tiñ* ‘ay.’ (SDR-RD 67; DW 224).

teyin diye (bkz. **tiyin**) : Ø

tez- kaçmak : **Yak.** Ø, krş. *tesii* ‘ay’ (P III 2647) > *tehi* ‘çevik, hızlı’ (YRS 428 II 1; GJV 59), ≠ krş. *teskilee-* ‘kaçmak’ (LPOYY 86; YRS 428), **Dolg.** Ø, krş. *tehi* ‘korkak, ödle’ – Etim.: < *tezig < **tez-* > ET *tez-* ‘kaçmak’ (DW 220).

tid- engel olmak, tutmak : Ø

tl (düşman hakkında) bilgi; gözcü, haberci : **Yak.** *tl* ‘dil; tutsak’ (LPOYY 14); ‘dil (organ); dil, lisan; sözcük’ (YRS 419 1, 2, 3), **Dolg.** *tl* ‘dil (organ); söz, sözcük’ (SDR-RD 72; DW 237 1, 2, 3).

tıñla- dinlemek : Ø

ti pek, pek çok (< Çin.) : Ø

ti- demek, söylemek (bkz. **te-**) : **Yak.** *die-* ‘ay.’ (LPOYY 139; YRS 114; RYS 577; TSS 62), **Dolg.** *die-* ‘ay.’ (SDR-RD 24; DW 79).

tik- dikmek : **Yak.** *tik-* ‘dikiş dikmek’ (LPOYY 145; TSS 66; YRS 383 1), **Dolg.** *tik-* ‘dikiş dikmek’ (DW 223). Clauson (1972, s. 476b) eylemin temel anlamının ‘bir şeyi bir şeye sokmak, batırmak’ olduğunu ve ‘dikiş dikmek’ yani ‘iğne batırmak’ anlamının da buradan geldiğini yazar. Yakutçada ve Dolgancada *tik-* eyleminin Orhon Türkçesindeki gibi ‘anıt, heykel vb. dikmek’ anlamı yoktur.

tile- istemek : Ø

tinsi ‘göğün oğlu’ (yer adında; < Çin.) : Ø

tip diye, amacı ile : Ø

tir- (I) dermek, toplamak : **Yak.** *teriy-* ‘düzenlemek, hazırlamak’ (LPOYY 26; YRS 428; RYS 597 2), **Dolg.** *teriy-* ‘ay.’ (DW 221). ET’de düz-dar ünlüyle biten eylemler Yakutçada sonlarına bir ‘-y’ sesi alırlar (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 102, mad. 138). Bu gerçek Yak. ve Dolg. *teriy-* eylemini iki heceli bir **teri-* biçimine götürür. Nitekim Yakutçaya en yakın Türk dili olan Tuvacada da (Tekin ve Ölmez, 2003, s. 67, mad. 6.3) iki heceli bir *deri-* ‘toplamak’ eylemi vardır (TW 138a). Stachowski ise Dolg. *teriy-* eyleminin etimolojisini şöyle vermiştir: – Etim.: Yak. *teriy-* ‘ay.’ < **terii-* < *teer-* > Uyg. *diy. teer-* ‘dermek, bir araya getirmek’(DW 221). Böylelikle sondaki -y sesi ünlü uzunluğuna bağlanmış olmaktadır. Pekarskiy (1925, sü. 2644)’de de Türk dillerindeki *ter-*, *der-*, *tir-* ‘hazırlamak’ ile karşılaştırılan Yak. eylem *terii-* ‘(ev) donatmak, süslemek; toplamak, hazırlamak’ biçiminde uzun ünlülüdür.

tir- (II) yaşamak, dirilmek : Ø

tirgür- diriltmek : **Yak.** *tirier-* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 385; TSS 68), **Dolg.** Ø.

tiriğ diri, canlı; hayat : Ø

tiril- (I) derilmek, toplanmak (bkz. **teril-**) : (bkz. **teril-**)

tiril- (II) diriltmek, hayata dönmek : **Yak.** ≠ krş. *tilin-* ‘canlanmak, harekete başlamak’ (YRS 384; RYS 361 1; TSS 68), **Dolg.** ≠ krş. *tilliy-* ‘dirilmek’ (DW 223)
– Etim.: < **tirlii-* < *tiir-il-ii < **tiir-* > ET *tir-* ‘yaşamak, hayatta olmak’ (DW 223).

tirkiş kervan : Ø

tiyin diye (bkz. **teyin**) : (bkz. **teyin**)

tizliğ güçlü, kuvvetli : Ø

tod- doymak : **Yak.** *tot-* ‘doymak’ (LPOYY 36; YRS 393; RYS 310; TSS 72), **Dolg.** *tot-* ‘ay.’ (DW 227).

toğ- aşmak, geçmek : Ø

tok tok : **Yak.** ≠ krş. *tot* ‘ay.’, **Dolg.** ≠ krş. *tot* ‘ay.’. Kimi kaynaklarda Yak. *tot* ‘tok’ (Stachowski, 1993a, s. 227; Levin, 2001, s. 86) ve Dolg. *tot* ‘tok’ sözcüğü (Stachowski, 1993a, s. 227) ET *tok* ile karşılaştırır: – Etim.: = Yak. *tot* ‘ay.’ = ET *tok* ‘ay.’. Ancak ET ‘k’ sesi Yakutçada geniş ünlülerin komşuluğunda ‘x’ye gelişmiş; Dolgancada ise ‘k’ olarak korunmuştur. Yak. ve Dolg. *tot* sözcüğü ET *tok*’tan geliyor olsaydı bunu Yakutçada *tox, Dolgancada *tok olarak bulmamız gerekecekti. Öyleyse **Yak.**, **Dolg.** *tot* < *to-d, OrhT. *tok* < *to-k* biçiminde düşünülebilir.

tokı- vurmak, dövmek : Ø

tokıt- taş üzerine yazdırtmak, hakkettirmek : Ø

tokurkak kendini tok sayan, tok gözlü : **Yak.** Ø, krş. *toturğaa-* ‘tokluk yüzünden şırmamak’ (YRS 393), *toturğaa-* ‘tokluk yüzünden şırmamak, tokluğuyla övünmek’ < *tot* ‘tok, tokluk’ (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 221, mad. 389.4), **Dolg.** Ø.

tokuz dokuz : **Yak.** *toğus* ‘ay.’ (LPOYY 53; YRS 387; RYS 126; TSS 71; YM 36),

Dolg. *togus* ‘ay.’ (SDR-RD 67; DW 225).

tokuzunç dokuzuncu : **Yak.** *toxsus* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 393; RYS 126; TSS 71),

Dolg. *toksus* ‘ay.’ (SDR-RD 68; DW 226).

tolgat- eza cefa etmek : Ø

tonluğ elbisesi, giyimli : Ø

tonsuz elbisesiz, giyimsiz, çıplak : Ø

toñıt- aşağıya dönük olmak, aşağıya meyletmek : Ø

topul- delmek : **Yak.** *tobul-* ‘ay’ (LPOYY Ø; YRS 387; YM 147), **Dolg.** bkz.: **tobulu**

tobulu tüs- ‘kara batmak’ – Etim.: = **Yak.** *tobulu* ‘tamamen’ < *tobul-* ‘içine işlemek, altına geçmek; etkili olmak’ (DW 224).

tor- açlıktan ölmek, açlıktan zayıf ve bitap düşmek : **Yak.** *tuor-* ‘zayıflamak’

(LPOYY Ø; YRS Ø; TDBUÜ 178; GJV 82), ∞ *aas-* *tuor-* ‘açlıktan ölmek, çok acıkmak’ (YRS 25; GJV 82), **Dolg.** Ø.

toruğ doru : Ø

toruk zayıf, mecalsiz : Ø

tosık doyma, doyacak olma : Ø

töküt- dökmek, akıtmak : **Yak.** Ø, krş. *tox-* ‘akıtmak, dökmek’ (LPOYY 36; YRS

393), ettir. ≠ krş. *toxtor-* ‘dökmek, boşaltmak’ (YRS 393), **Dolg.** Ø, krş. *tok-* ‘dökmek, akıtmak’ (SDR-RD 68 1; DW 225).

töpü tepe, doruk, zirve : **Yak.** *töbö* ‘baş, kafa; tepe, doruk’ (LPOYY 50; YRS 393 1,

2), ‘tepe’ (TSS 267 2; RYS 58 1), ‘kafa’ (TSS 138; RYS 112 1), **Dolg.** *töbö* ‘üst, doruk, tepe’ (SDR-RD 68), ‘ağaç tepesi; baş, kafa’ (DW 227 1, 2).

töri- (bkz. **törü-**) : (bkz. **törü-**)

tört dört : **Yak.** *tüört* ‘ay.’ (LPOYY 50; YRS 413; RYS 698; TSS 73; TDBUÛ 184; GJV 91), **Dolg.** *tüört* ‘ay.’ (SDR-RD 71; DW 235 1).

törtünç dördüncü olarak : **Yak.** *tördüs* ‘dördüncü’ (LPOYY Ø; YRS 396; RYS 698 1; TSS 73), **Dolg.** *tördüs* (SDR-RD 69), *tördüs* ~ *tüördüs* ‘ay.’ (DW 228).

törü sözlü yasa, töre; tören, merasim : Ø

törü-, töri- yaratılmak : **Yak.** *töröö-* ‘doğurmak, yaratmak’ (LPOYY 50; YRS 396 1; RYS 553), ‘doğmak, yaratılmak’ (YRS 396 2; RYS 552 1; YM 265), **Dolg.** *töröö-* (SDR-RD 69), *töröö-* ~ *törüö-* ‘doğurmak; doğmuş olmak’ (DW 228 1, 2).

tu- kapanmak : **Yak.** *tuuy-* ‘boğmak, soluk almayı engellemek’, ‘*mec.* eziyet etmek; zahmet vermek; baskı yapmak’ (LPOYY 65; YRS 409 1, 2), **Dolg.** Ø.

tuğ engel, mania : **Yak.** *tuu* ‘çörten¹³, kirtil’ (YRS 409; RYS 58), **Dolg.** Ø.

tuğsık (güneş) doğma, doğuş, doğu : Ø

turgak yurt, vatan : Ø

tut- tutmak, yakalamak; korumak, muhafaza etmek : **Yak.** *tut-* ‘tutmak, yakalamak; saklamak, muhafaza etmek’ (LPOYY 14; YRS 408 I 1; RYS 131 1; YM 41), **Dolg.** *tut-* ‘ay.’ (SDR-RD 70 I 1; DW 233).

tutun- tutunmak : **Yak.** *tutun-* ‘-den kaçınmak, kendini tutmak’ (LPOYY Ø; YRS 409 I 1), ‘çekinmek’ (TSS 52 2), ~ *tuttun-* (YRS 409; RYS 72), **Dolg.** *tutun-* ‘kavramak, tutmak’ (DW 233 1).

tutuz- tutturmak, yakalatmak : **Yak.** Ø, ettir. ≠ krş. *tuttar-* ‘ay.’ (YRS 409 I 1), **Dolg.** Ø, ettir. ≠ krş. *tuttar-* ‘sunmak, teslim etmek’ (DW 233).

¹³ “*hlk.* Dam çevresindeki yağmur sularını oluklardan alıp duvar temelinden uzağa akıtan, saçak kenarlarından dışarı doğru uzanmış ağaç oluk”, (Türkçe Sözlük 1. Ankara: TDK, 1998, s. 504a).

tuy- duymak, hissetmek : Ø

tüğünlüğ düğümlü, kuyruğu düğümlü : Ø

tüketi tamamıyla, baştan sonuna kadar : Ø

tümen on bin, pek çok : **Yak.** *tümen* ‘çok’ (*kon.* YRS 412), **Dolg.** Ø.

tün gece; geceleyin : **Yak.** *tüün* ‘gece, geceleyin’ (LPOYY 36; YRS 417; RYS 338; TSS 93; TDBUÜ 185; GJV 139), **Dolg.** *tüün* ‘gece; geceleyin’ (SDR-RD 72), *tüün ~ tün ~ tüünü* (DW 236).

tüş- düşmek, inmek : **Yak.** *tüs-* ‘ay.’ (LPOYY 14; YRS 415 1; RYS 398 1; TSS 75; YM 36), **Dolg.** *tüs-* ‘ay.’ (SDR-RD 71 2; DW 235 1).

tüşür- indirmek : **Yak.** *tüser-* ‘ay.’ (P IV 2921) > *tüher-* ‘düşürmek, bırakmak, indirmek’ (YRS 416; RYS 553 2), **Dolg.** *tüher-* ‘ay.’ (SDR-RD 71 I; DW 234).

tüz barışık, uyumlu : **Yak.** *tüs* ‘ciddi, esashı, sağlam’ (LPOYY 67; P IV 2917), **Dolg.** Ø.

tüzsüz itaatsiz, uyumsuz, kavgalı : Ø

tüzül- anlaşmak, ilişkileri düzeltmek : Ø

u uyku : **Yak.** *uu* ‘ay.’ (LPOYY 121; YRS 447; RYS 660 1), **Dolg.** *uu* ‘ay.’ (DW 247 I).

u- muktedir olmak; mümkün olmak, yapabilmek, edebilmek : **Yak.** *uy-* ‘dayanmak, katlanmak, çekmek, tahammül etmek’ (LPOYY 26; YRS 431; RYS 90 1), **Dolg.** Ø. Orh. *u-* eylemi Yakutçada ‘yapabilmek, edebilmek’ anlamlarıyla değil, ‘dayanmak, katlanmak, çekmek, tahammül etmek’ anlamlarıyla kullanılır. Moğolcada da benzer bir biçimde *çida-* eylemi hem ‘yapabilmek, edebilmek’ hem de ‘üstesinden gelmek,

hakkından gelmek' anlamlarıyla kullanılır (Lessing, 1960, 176b). Moğ. *çıda-* eylemi Türkmençeye de *çıda-* olarak geçmiştir ve bu dilde hem 'tahammül etmek, sabretmek' hem de 'mec. yeterli olmak, yetmek' anlamlarıyla görülür (Tekin ve diğerleri, 1995, s. 119a).

ubut utanç : Ø

uç uç : **Yak.** ≠ krş. *usuk* 'en uç, sondaki; bir şeyin keskin ucu' (P IV 3085) > *uhuk* 'ay.' (LPOYY Ø; YRS 444 1; RYS 376 1; TSS 280), **Dolg.** ≠ krş. *uhuk* 'uç, son, sınır' (SDR-RD 76 1, 2) – Etim.: Yak. *uhuk* < *uuçuk < *uuç > Osm. *uç* (DW 241).

uç- uçmak; vefat etmek : Ø

uçuz kolay : Ø

ud- takip etmek, kovalamak, sürmek : **Yak.** Ø, krş. *utaar-* 'ay.' (YRS 445) – Etim.: < **uğgar-* < **uđ-* (GJV 36), **Dolg.** Ø. Orh. *ud-* eylemi Yakutçada kök hâlinde yaşamasına da *utaar-* eyleminde kalıplaşmış olarak görülmektedir.

udı- uyumak : **Yak.** *utuy-* 'ay.' (LPOYY 42; YRS 446 1; RYS 607 1; TSS 283), **Dolg.** *utuy-* 'ay.' (SDR-RD 77 1; DW 247 1).

udlık uyluk, kalça : **Yak.** *ulluk* 'ay.' (LPOYY 49; YRS 433; RYS 29; TSS Ø), **Dolg.** Ø.

udşur- kovalamak : Ø

udu ve : Ø

uduz- sevk etmek, liderlik etmek : Ø

uğur zaman, vakit : Ø

uğuş boy, kabile, grup : **Yak.** *uus* 'soy, kuşak, aile' (LPOYY Ø; YRS 448 II 1; RYS 552 1), 'soy' (TSS 245), **Dolg.** *uus* 'aile; klan, kabile' (DW 248 II).

ulayu önce, ilk önce; ve : Ø

uluğ ulu, lider; yaşlı, çok büyük : **Yak.** *uluu* ‘büyük’ (LPOYY 44; YRS 433 1; RYS 56 2; YM 36) – Etim.: < *ulug (< *ullug < *ul ‘temel, esas’ > Yak. *uluu* ‘büyük, muazzam’ (GJV 123), **Dolg.** *uluu* ‘ay.’ (DW 243).

uluş şehir : Ø

una- doğru bulmak, onaylamak, tasvip etmek : Ø

unç mümkün, olabilir : Ø

ur- (I) koymak, yerleştirmek : **Yak.** *uur-* ‘ay.’ (LPOYY 143; YRS 448 1; RYS 227 1/RYS 452 1; TDBUÜ 45), **Dolg.** *uur-* (SDR-RD 77 1), *uur-* ~ *ur-* ‘ay.’ (DW 248 1).

ur- (II) vurmak; taşa yazmak, hakketmek : **Yak.** *uur-* ‘(mühür, damga) basmak, (imza) atmak’ (YRS 448 4), **Dolg.** *uur-* ‘yazmak’ (DW 248 2).

urı erkek : Ø

urtur- hakkettirmek, naksettirmek : **Yak.** *urdar-* ‘yerleştirmek, koymak; saklamak, korumak; gömmek, toprağa gömmek; (mühür, imza) atmak, vurmak; koymak, yerleştirmek; çaba, özen, irade göstermek; karar almak, karar vermek’ (YRS 448 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7), **Dolg.** Ø. Yakutçada *urdar-* eyleminin pek çok anlamı vardır. Ancak eylemin ‘hakkettirmek, naksettirmek’ anlamı bulunmamaktadır.

uruğsırat- dölsüz bırakmak, zürriyetsiz bırakmak : **Yak.** Ø, krş. *uruu* ‘akrabalar’ (LPOYY 44; YRS 442 1), **Dolg.** Ø, krş. *uruu* ‘akraba’ (SDR-RD 76 1), ‘aile’ (DW 246).

usar mümkünse : Ø

uz süs, tezyinat, desen : **Yak.** *uus* ‘usta’ (LPOYY 28; YRS 448 I; RYS 270 2; TSS 282), ‘usta, mahir, sanatkar; hüner, maharet’ (TDBUÜ 74), **Dolg.** *uus* ‘ay.’ (SDR-RD 77; DW 248 I).

uzun uzak : **Yak.** *usun* ‘uzun’ (P IV 3089) > *uhun* ‘uzun’ (LPOYY 44; YRS 445 1; RYS 136 1; TSS 284; YM 36), **Dolg.** *uhun* ‘yüksek; uzun’ (SDR-RD 1. 1, 2), *uhun* ~ *ohun* (DW 241 1).

üç üç : **Yak.** *üs* ‘ay.’ (LPOYY 28; YRS 458; RYS 647; TSS 285), **Dolg.** *üs* ‘ay.’ (SDR-RD 80; DW 254 I).

üçeğü üçü, üçü birlikte, üçümüz : **Yak.** *üsü* ‘ay.’ (P IV 3188) > *ühüö* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 458 II), **Dolg.** *ühüö* ‘ay.’ (DW 249).

üçün için, olduğundan : **Yak.** *isin* ‘ay.’ (P I 967) > *ihin* ‘için’ (LPOYY 44; YRS 156; RYS 137 1; TSS 121), **Dolg.** *ihin* ‘ay.’ (SDR-RD 29 1. 1, 2; DW 123).

üçünç üçüncü olarak : **Yak.** *üsüs* ‘ay.’ (P IV 3189) > *ühüs* (LPOYY Ø; YRS 458; RYS 647 1; TSS 285), **Dolg.** *ühüs* ‘ay.’ (SDR-RD 80; DW 249).

üğüz ırmak, nehir : Ø

üküş çok : **Yak.** *ügüs* ‘ay.’ (LPOYY 44; YRS 450; RYS 280 1; TSS 55), **Dolg.** *ügüs* ‘ay.’ (SDR-RD 77 2; DW 249 1, 2).

ülüğ bölük, kısım; talih : **Yak.** *ölüü* ‘ay.’ (LPOYY Ø; YRS 286 II; RYS 142 1), ‘hisse’ (TSS 115), **Dolg.** Ø.

üntür- (tan) atmak, (şafak) sökmek : **Yak.** *üünner-* ‘yetiştirmek, büyütme; kaldırmak’ (YRS 459 1), ayr. krş. *üün-* ‘bitmek, büyüme, yetişme; belirme, ortaya çıkmak’ (YRS 459 1; TDBUÜ 185), **Dolg.** *üünner-* ‘ay.’ (SDR-RD Ø; DW 255), ayr. krş. *üün-* ‘büyüme, yetişme; artmak, çoğalmak’ (SDR-RD 80), *üün-* ~ *ün-* ‘büyüme, yetişme’ (DW 255 I 1).

ürüñ beyaz, ak : **Yak.** *ürüñ* ‘ay.’ (LPOYY 44; YRS 457 1 1; RYS 34 1; TSS 6),
Dolg. *ürüñ* ‘ay.’ (DW 253 1).

üz aksi, inatçı, başına buyruk : Ø

üz- kırmak, koparmak : Ø

üze üzerine, üzerinde; üstte, yukarıda; gereğince : **Yak.** *üöse* ‘ay.’ (P IV 3156) > *üöhe*
‘yukarıda, yukarisında; yukarıya’ (LPOYY 41; YRS 456 1; RYS 291; TDBUÜ
183), **Dolg.** *üühe* ‘yukarı doğru’ (SDR-RD 80 2; DW 255 2) ~ *üöhe* ‘yukarı doğru’
(DWS 269 2). **Yak.** *üöhe* sözcüğü yukarıdaki kaynaklar dışında Li (2004, s. 533)’de
de ‘üzerine, üzerinde, üstüne, üstünde’ anlamlarıyla kayıtlıdır.

yabız kötü, fena : Ø

yablak fena, kötü; kötülük, nifak : Ø

yabrit- bozguna uğratmak, hezimete uğratmak : **Yak.** Ø, krş. *sabırny-* ‘geçmek, geride
bırakmak; üstün gelmek, üstün olmak’ (YRS 308 I 1), **Dolg.** Ø.

yadağ yaya, piyade : **Yak.** *satu* ‘ay.’ (LPOYY 75; YRS 319; RYS 421 1; TSS 299 2;
YM 258), **Dolg.** *hatu* ‘ay.’ (SDR-RD 56; DW 99 1. sif., 2. bel.).

yağı düşman : Ø

yağıcı savaşçı, muharip : Ø

yağısız barışık, dost : Ø

yağız yağız, kara yağız : Ø

yağru yakın : Ø

yağuk yakın : Ø

yağut- yaklaştırmak : Ø

yalabaç elçi : Ø

yalan yalın, çıplak : Ø

yalma kaftan : Ø

yan yan, taraf; -den doğru (bkz. **yen**) : Ø

yan- dönmek : Ø

yana yine, tekrar, yeniden : Ø

yantur- döndürmek, geri çevirmek : Ø

yañıl- yanılmak, hata etmek : Ø

yañ- yaymak, dağıtmak, bozguna uğratmak : **Yak.** *say-* ‘ısrarla izlemek, kovalamak, kovuşturmak, takip etmek’ (LPOYY Ø; YRS 309 1), **Dolg.** *haay-* ‘bastırmak, baskın gelmek, üstün çıkmak’ (SDR-RD 53; DW Ø).

yañduk bozguna uğrayan-(lar) : Ø

yara- yaramak, uygun olmak : Ø

yaraklığ silahlı : Ø

yarat- yapmak, yaratmak, düzenlemek : Ø

yaratıt- yaptırmak, inşa ettirmek : Ø

yaratun- kendini düzenlemek, düzene sokmak, örgütlenmek : Ø

yaratur- yaptırmak : Ø

yarık zırh : Ø

yarlıka- (tanrı) buyurmak, esirgemek : Ø

yaş (I) yaş, gözyaşı : Ø

yaş (II) yaş, ömür yaşı : **Yak.** *saas* ‘ay.’ (LPOYY 33; YRS 306 I 1; RYS 73; TSS 298 I; TDBUÜ 175; GJV 41), **Dolg.** *haas* ‘ay.’ (SDR-RD 54 II; DW Ø).

yaşa- yaşamak : Ø

yat- yatmak : **Yak.** *sit-* ‘ay.’ (LPOYY 33; YRS 363 1; RYS 256 1/258 1; TSS 299; GJV 19), **Dolg.** *hut-* (SDR-RD 63 II), *hut-* ~ *het-* ‘ay.’ (DW 120 1).

yay yaz : **Yak.** *say* ‘ay.’ (GJV 42), ∞ *say ortoto* ‘yaz ortası’ (YRS 309), ≠ krş. *sayın* (LPOYY 86; YRS 310; RYS 258; TSS 300; YM 258), **Dolg.** ≠ krş. *hayın* (SDR-RD 54 1, 2), *hayın* ~ *hayn* ‘yaz, yazın’ (DW 93 1, 2).

yaz ilk bahar : **Yak.** *saas* ‘ay.’ (LPOYY 33; YRS 306 II; RYS 58; TSS 24; TDBUÜ 175; YM 257) **Dolg.** *haas* ‘ay.’ (SDR-RD 54 I 1, 2; DW 100 I 1).

yazı ova, step : **Yak.** ≠ krş. *sısu*¹⁴ ‘düzlük, ova, yazı’ > *sıhu* ‘ay.’ (LPOYY 50; YRS 363), **Dolg.** Ø.

yazın- yanılmak, hata etmek, ihanet etmek : **Yak.** Ø, krş. *sus-* ‘yanılmak’ (YRS 365 2; TSS 296; TDBUÜ 70; GJV 41), **Dolg.** Ø, krş. *hus-* ‘yapamamak, edememek’ (DW 121).

yazukla- hata etmek, suç işlemek (?) : Ø

ye- yemek (bkz. **yi-**) : **Yak.** *sie-* ‘ay.’ (LPOYY 31; YRS 328 1; RYS 154 I 1; TSS 301 I 1; TDBUÜ 182; YM 37; GJV 70), **Dolg.** *hie-* ‘ay.’ (SDR-RD 58), *hie-* ~ *ie-* (DW 102) ~ *sie-* (DW 209).

---

¹⁴ Yakutça sözcüğün sonundaki ünlü uzunluğu sözcüğün *yazı* değil, *yazıg biçimiyle ilişkili olduğunu gösterir. Bu nedenle, burada ≠ işareti kullanılmıştır.

yeğ daha iyi (bkz. **yiğ**) : Ø

yeğdi daha iyi bir şekilde : Ø

yeğirmi yirmi (bkz. **yiğirmi**) : **Yak.** *süürbe* ‘ay.’ (LPOYY 93; YRS 352; RYS 124; TSS 304; YM 40) – Etim.: < AT *yigürme > (~ *yigürmi) > *yügürme > *yüürme > YYak. *süürbe* (GJV 107), **Dolg.** *hüürbe* ‘ay.’ (SDR-RD 62), *hüürbe* ~ *hürbe* (DW 116).

yel- (atı) dört nala sürmek, koşturmak : **Yak.** *siel-* ‘hızla koşmak; tırıs gitmek’ (LPOYY 34; YRS 328; GJV 70), **Dolg.** *hiel-* ‘koşmak, hızla geçmek’ (SDR-RD 58; DWS 103 1).

yelme öncü, keşif kolu, keşif süvarisi; sefer : Ø

yeltür- akın ettirmek, koşturmak : **Yak.** *sieller-* ‘tırıs gitmek’ (YRS 328), **Dolg.** Ø. Yakutçada görülen *sieller-* eyleminin Orhon Türkçesindeki gibi ettirgenlik anlamı yoktur.

yeme dahi, da/de, hem ..hem, ve : **Yak.** *emie* ‘yine, tekrar’ (LPOYY 50; YRS 540 I 1, 2; RYS 370), **Dolg.** *ay.* (SDR-RD 85) – Etim.: < ET *yime* (DW 45 I 2). Ortak Türkçedeki *y-*’ler Yakutçada *s-* olur, *s-*’ler ise düşer. Bunlardan *s-* > Ø olayı *y-* > *s-* değişiminden önce gerçekleşmiştir. Tersisi olsaydı hem *y-*’den gelişen *s-*’ler hem de birincil *s-*’ler bugün Yakutçada Ø’lı olurdu (Gülsevin, 1990, s. 61). Ancak OrhT. *yeme* = Yak. *emie* örneği bu kuralın dışında kalan sayılı örneklerdendir.

yen yan, taraf, -den doğru (bkz. **yan**) : (bkz. **yan**)

yer yer, toprak; ülke, memleket (bkz. **yir**) : **Yak.** *sir* ‘yer, toprak’ (LPOYY 34; YRS 325 I 1; RYS 194 3; TSS 302; YM 40; GJV 60), **Dolg.** *hir* ‘ay.’ (SDR-RD 57 I. 1), *hir* ~ *sir* (DW 104).

yerçi kılavuz : **Yak.** ≠ krş. *sircit* ‘kılavuz’ (YRS 326 1; RYS 495 II 1), *sircit kihil* (TSS 153), **Dolg.** ≠ krş. *hircit* ‘kılavuz, rehber’ (SDR-RD 57 1), ‘lider, önder, baş,

başkan; eşlikçi' (DW 105 1). Clauson (1972, s. 958a)'un yalnızca (?) Kuzeydoğu grubunda yer alan Teleütçede *yerçi* 'yolcu, gezgin' anlamıyla bulunduğunu bildirdiği bu sözcüğün Dolganca (Ölmez, 1997, s. 203) ve Yakutçada ET'deki anlamıyla korunmuş olması önemlidir.

yet- yedmek, yedekte götürmek : **Yak.** *siet-* 'götürmek; idare etmek, yönetmek; yol göstermek; yedekte çekmek' (LPOYY 34; YRS Ø; RYS 59 1; TDBUÜ 182; YM 259; GJV 70), **Dolg.** *hiet-* '(bir aracı) kullanmak, sürmek' (SDR-RD 58), 'götürmek, yol göstermek, önderlik etmek' (DW 103).

yeti yedi (bkz. **yiti**) : **Yak.** *sette* 'ay.' (LPOYY 50; YRS 370; RYS 572; TSS 300; TDBUÜ 182), **Dolg.** *hette* (SDR-RD 64), *hette* ~ *sette* 'ay.' (DW 102).

yetmiş yetmiş : **Yak.** Ø, krş. *sette uon* 'ay.' (LPOYY 58; YRS 370; RYS 572; TSS 303), **Dolg.** Ø, krş. *hette uon* (SDR-RD 64; DW 102).

yid- göndermek (bkz. **id-**, **it-**) : (bkz. **id-**, **it-**)

yığ- yığmak, derleyip toplamak : Ø

yıl yıl : **Yak.** *sıl* 'ay.' (LPOYY 34; YRS 356; RYS 111; TSS 304), **Dolg.** *hıl* ~ *sıl* 'ay.' (DW 118).

yılki at sürüsü : **Yak.** *sılgı* 'at' (LPOYY 56; YRS 357; RYS 263; TSS Ø; YM 262; GJV 93), **Dolg.** Ø.

yılpağut cesur savaşçılar, yiğit savaşçılar (bkz. **alpağu**) : Ø

yılsığ zengin, müreffeh : Ø

yımşak yumuşak : **Yak.** ≠ krş. *simnağas* 'yumuşak' (YRS 358 1; TSS 307), ayr. krş. *simnaa-* (YRS 358), **Dolg.** ≠ krş. *humnagas* 'sakin, uslu; yumuşak başlı' (SDR-RD 63) – Etim.: Yak. *humnagas* < *yımşaagaç < **yımşaa-* > Dolg. *humnaa-* (DW 118 2), ayr. krş. *humnaa-* 'yumuşamak' – Etim.: Yak. *simnaa-* < **yımşaa-* < **yımış-aa-* (DW 118 2).

yıpar mum : **Yak.** *sımar* ‘kötü koku’ (LPOYY 76; YRS Ø), *sıbar* ~ *sımar* ‘koku; pis koku’ (GJV 93), ∞ *sıt-sımar* ‘kötü koku’ (RYS 75), ‘keskin koku’ (YRS 363), **Dolg.** Ø.

yırdın kuzey : Ø

yırgaru kuzeyde, kuzeye doğru : Ø

yırya kuzeyde : Ø

yıryakı kuzeydeki : Ø

yış dağ, ormanlı dağ; orman, ormanla kaplı dağ : **Yak.** *sis* ‘yükseklerde bulunan orman, dağlık bölgelerde bulunan orman’ (LPOYY 67; YRS 327 3), **Dolg.** *his* ‘sırt, arka’ (SDR-RD 57), ‘orman, koru’ (DW 105 I).

yi- yemek (bkz. **ye-**) : (bkz. **ye-**)

yiçe yeniden : Ø

yiğ daha iyi (bkz. **yeğ**) : (bkz. **yeğ**)

yiğirmi yirmi (bkz. **yeğirmi**) : (bkz. **yeğirmi**)

yinçe ince : **Yak.** ≠ krş. *sinñiges* ‘ay.’ (LPOYY 90; YRS 324 1; RYS 641 1; TSS Ø), **Dolg.** ≠ krş. *hinñiges* ‘ay.’ (SDR-RD 57), – Etim.: Yak. *sinñiges* < *yinçke-ç (DW 104).

yinçü (bkz. **yençü**) : (bkz. **yençü**)

yir yer (bkz. **yer**) : (bkz. **yer**)

yit- yitmek, kaybolmak : **Yak.** *süt-* ‘ay.’ (LPOYY 34; YRS 352 1; RYS 637 1; TSS 305; GJV 106), **Dolg.** *hut-* (SDR-RD 61) ~ *hüt-* ‘ay.’ (SDR-RD 62; DW 116 1, 2).

yiti yedi (bkz. **yeti**) : (bkz. **yeti**)

yitiñç yedinci : **Yak.** *settis* ‘ay.’ (YRS 379; RYS 570; TSS 300; YM 63), **Dolg.** *hettis* ‘ay.’ (SDR-RD 64; DW 102).

yitür- yitirmek, kaybetmek : **Yak.** *süiter-* ‘ay.’ (YRS 352; RYS 637 1; TSS 304; DW 116), **Dolg.** *hüiter-* ‘ay.’ – Etim.: **Yak.** *süiter-* < **yiter-* ~ **yitür-* (DW 116 1).

yoğ cenaze töreni : Ø

yoğçı yasçı, yas tutucu : Ø

yoğla- yas tutmak : Ø

yoğlat- cenaze töreni yaptırmak : Ø

yoğun yoğun, kalın : **Yak.** *suon* ‘kalın, kalınlık; şişman, tombul’ (LPOYY 52; YRS 342), ‘şişman’ (RYS 640 1; TSS 255), ‘kalın’ (RYS 640 2; GJV 76), **Dolg.** *huon* ‘şişman, tombul’ (SDR-RD 60; DW Ø).

yoğur- geçmek (ırmak vb.) : Ø

yok, yök yok; değil : **Yak.** *suox* ‘hayır, değil; yok’ (LPOYY 34; YRS 344 1 1, 2; RYS 331 2, 1; GJV 81) ‘yok’ (TSS 305; TDBUÜ 178), ‘hayır’ (TSS 111 I), ‘değil’ (TSS 61), **Dolg.** *huok* ‘hayır, yok; +sIz; değil’ (SDR-RD 60), *huok* ~ *huox* ~ *hok* ~ *ho* ~ *suok* ~ *suox* ‘yok; yokluk; hayır’ (DW 112 1, 2, 3).

yokad- yok olmak : Ø

yokaru yukarı : **Yak.** ≠ krş. *soğuruu*¹⁵ ‘güney’ (LPOYY 80; YRS 330 1; RYS 718 1; TSS 103), *soğuruu* ~ *soğoruu* ‘ay.’ (DW 211) – Etim.: < *yokarug ‘yukarı’ (< *yok-aru-g) > *yokorug > YYak. *soğoruu* ~ *soğuruu* (GJV 122), **Dolg.** ≠ krş. *soğuruu* ‘ay.’ (DW 211).

¹⁵ Yak. ve Dolg. *soğuruu* sözcükleri *yokaru değil, *yokarug biçimiyle ilişkili olduğu için burada ≠ işareti kullanılmıştır.

yol yol : **Yak.** *suol* ‘ay.’ (LPOYY 34; YRS 342 2; RYS 144 1; TSS 305; TDBUÜ 178), **Dolg.** *huol* ‘ay.’ (SDR-RD 60 1), *huol* ~ *huo* (DW 112 1).

yolağcı öncü (?) : Ø

yolu kez, kere, defa : Ø

yoñaşur- kışkırtmak, iftira ettirmek : **Yak.** Ø, krş. *soŋ* ‘sitem, kınama, suçlama’ (P III 2281), **Dolg.** Ø.

yorı- yürüme, ordu ile sefere çıkmak; ilerlemek, gelişmek : **Yak.** Ø, krş. *sıru* ‘gezi, yolculuk; yol’ (LPOYY 72; YRS 362 1 1, 3; RYS 444), **Dolg.** Ø, *sıru* ~ *huru* ‘hareket’ (DWS 225 2).

yorit- (orduyu) yürütmek, sefere çıkarmak, ilerletmek : **Yak.** *sırit-* ‘uğramak, ziyaret etmek, gitmek’ (YRS 362 1; RYS 462; DW 120), **Dolg.** *hırit-* ‘yürüme; gezmek, dolaşmak’ (SDR-RD 63 1, 2), *hırit-* ~ *hırut-* ‘yürüme, sürmek, yolculuk etmek’ (DW 120).

yubul- yuvarlanmak : **Yak.** *suul-* ‘düşmek, yıkılmak’ (LPOYY Ø; YRS 347; RYS 398 1; GJV 117), **Dolg.** ≠ krş. *huulaa-* ‘içine sarmak’ – Etim.: **Yak.** *suul-* < **yuvil-* (> MK. *yuvul-* ~ *yuvul-* ‘yuvarlanmak’, geçş.) < **yuv-* (> MK. *yuv-* ‘yuvarlamak’, geçl.) (DW 114 II).

yuğur- yoğurmak : Ø

yulı-, yul- yağmalamak, yağma etmek : Ø

yulugçı yağmacı : **Yak.** Ø, krş. *suluu* ‘esk. başlık parası’ (YRS 341), **Dolg.** Ø.

yurç kayın birader : **Yak.** *surus* ‘(ablaya göre) küçük erkek kardeş’ (LPOYY Ø; YRS 345; RYS 345 1; TDAA 287), **Dolg.** Ø.

yurt karargah, merkez; yurt, kamp yeri, konaklama yeri : **Yak.** *surt* ‘oba, ev, yurt’ (LPOYY 80; esk. YRS 345; RYS Ø), *suurt* ~ *suut* ‘yaylak, obanın göçüp konduğu

yer' (TDBUÜ 180; YRS Ø), *suurt* (~ *suut*) ~ *surt* (GJV 129), **Dolg.** *hurt* 'göçebelerin konaklama yeri; ev' (DW 113 1, 2).

yut açlık, kıtlık, kıran : **Yak.** *sut* 'ay.' (LPOYY 34; YRS 346; RYS 112 1; TSS Ø),
Dolg. Ø.

yutuz eş, zevce, harem : Ø

yuyka yufka, ince : Ø

yüğerü yukarı, yukarıya : Ø

yüğü- koşmak, akmak : **Yak.** *süür*- 'acele etmek, akmak, çabuk geçmek' (LPOYY 52; RYS 29 1), 'koşmak; acele etmek, akmak, çabuk geçmek' (YRS 352 1), 'koşmak' (GJV 136), **Dolg.** *hüür*- 'koşmak' (SDR-RD 61), *hüür*- ~ *süür*- 'koşmak; akmak' – Etim.: **Yak.** *süür*- < *yüğü- > ET *yüğü*- (DW 116 1, 2).

yüğürt- akıtmak; akın ettirmek : **Yak.** *süürt*- ∞ *atınan süürt*- 'dörtnala gitmek' (YRS 353 1; RYS 557 3), **Dolg.** *huurt*- 'dörtnala gitmek' (SDR-RD 61; DWS 115).

yükün- boyun eğmek : **Yak.** *süün*- '(gelin hakkında) baba evinden damat evine gitmek' (*esk.* YRS 347), **Dolg.** Ø.

yüküntür- baş eğdirmek, boyun eğdirmek : **Yak.** *süünner*- 'gelini damat evine getirmek' (YRS 347), **Dolg.** Ø.

yüz (I) yüz (100) : **Yak.** *süüs* 'ay.' (LPOYY 34; YRS 353 II 1; RYS 619; TSS 309 II; TDBUÜ 186; YM 37; GJV 139 I), **Dolg.** *hüs* (SDR-RD 61), *hüüs* ~ *süüs* 'ay.' (DW 117 I).

yüz (II) yüz, çehre : **Yak.** *süüs* 'alın' (LPOYY Ø; YRS 353 I; RYS 261; TSS 9; TDBUÜ 186; GJV 139 II), **Dolg.** *hüüs* (SDR-RD 62), *hüüs* ~ *hüs* ~ *süüs* 'alın' (DW 117 II 1).

yüzüt- yüzdürmek : Ø

Özel adlar ve unvanlar

Ağu yer adı : Ø

Ak Termel ırmak adı : Ø

Altun Yiş yer adı (Altay dağları) : Ø

Amga, Amgı yer adı : **Yak.** *Amga* (YM 317), **Dolg.** Ø.

Anı ırmak adı : Ø

Antargu (Antırgu?) yer adı : Ø

Apa Tarkan büyük tarkan, başkumandan : Ø

Apar etnik ad (Avarlar) : **Yak.** *Avar* (YRS 28), **Dolg.** Ø.

Aşok kişi adı (Sogdların lideri) : Ø

Ataman Tarkan kişi adı : **Yak.** *atamaan* ‘kılavuz, öncü, önder’ (LPOYY Ø; YRS 51), **Dolg.** Ø. *Yak. atamaan* sözcüğü Rusça-Türkçe sözlükte de ‘Kazakların başkanı, ataman; elebaşı, çete reisi, soyguncu başı’ anlamlarıyla kayıtlıdır (RTS 28 1, 2). Sözcük ikinci hecesindeki ünlü uzunluğu nedeniyle Rusçadan geri ödünçleme olmalıdır.

Az etnik ad (Az’lar) : Ø

bağa Tarkan ünvanını niteleyen bir sıfat; küçük (rütbe ve ünvanlarda) : Ø

Bars kişi adı : **Yak.** *bars* ‘erkek kaplan’ (YRS 64), **Dolg.** Ø.

Basml etnik ad : Ø

Bayırku etnik ad : Ø

Berçik etnik ad (Fars) : Ø

Beş Balık yer adı (Beşbalık) : Ø

Bilge Kağan kağan adı/ünvanı : Ø

Bilge Tuñukuk kişi adı/ ünvanı : Ø

Bolçu yer adı : Ø

Böğü kağan adı/ünvanı : Ø

bölön yüksek görevli, bakan (< Tib.) : Ø

Bukarak yer adı (Buhara) : Ø

Bukuğ kişi adı : Ø

Bumın kişi adı (Bumın Kağan) : Ø

Buyla ünvan : Ø

Bükli yer adı : Ø

çabış başkumandan : Ø

Çaç kişi adı (< Çin.) : Ø

Çaņ kişi adı (< Çin.) : Ø

Çik etnik ad : Ø

Çor ünvan : Ø

Çuğay yer adı : Ø

Çuş ırmak adı : Ø

Ediz etnik ad (Eki Ediz'ler) : Ø

Ek dağ adı : Ø

Elteber ünvan (bkz. İlteber) : Ø

elteberliĝ Elteber'le yönetilen : Ø

Ersin yer adı (bkz. Tokuz Ersin) : Ø

Ertiş ırmak adı (İrtiş) : **Yak. İrtiş** (YRS 555), **Dolg. Ø.** Yak. *İrtiş* sözcüğün sonundaki -ş bu sözcüğün Orhon Türkçesinin devamı olmadığını gösterir.

Eşim kişi adı : Ø

Ezginti yer adı (bkz. Kadız) : Ø

Inançu ünvan (bkz. İnançu) : Ø

Işbara ünvan (< Skr.) : Ø

İlbilge Bilge Kağan'la Kül Tigin'in annesinin ünvanı : Ø

İlteber yüksek bir ünvan (genel vali) : Ø

İlteriş Kutluĝ'un ünvanı : Ø

İnançu ünvan (bkz. Inançu) : Ø

İnel veliaht (Kapgan kağanın oğlunun ünvanı) : Ø

İngek göl adı : Ø

İrkin ünvan : Ø

İşiyi kişi adı (< Çin.) : Ø

İştemi kişi adı (İştemi Kağan) : Ø

İzgil etnik ad : Ø

Kadırkan yer adı (Kingan dağları) : Ø

Kadız, Kadiz yer adı : Ø

Kapgan Böğü Kağanın ünvanı : **Yak.** *xapkaan* (DW 138), **Dolg.** *kapkaan* ‘tuzak, kapan’ – Etim.: < Rus. (< GT.) *kapkan* ‘ay.’ > Yak. *xapkaan* (DW 138). *Kapgan* ‘Böğü Kağanın ünvanı’ sözcüğü Yakutçada Orhon Türkçesinin devamı olarak değil, Rusçadan ödünçleme olarak görülür.

Kara Köl yer adı : Ø

Kara Kum yer adı (Gobi çölü) : **Yak.** *Karakum* (YRS 555), **Dolg.** Ø. Yakutça *Karakum* sözcüğünün *x-* ile değil, *k-* ile başlaması bu sözcüğün Orhon Türkçesinin devamı olmadığını gösterir.

Karağan yer adı : Ø

Karluk etnik ad (Karluk’lar) : Ø

Keçen yer adı

Kem (II) Yenisey ırmağı : Ø

Keşeres yer (kavim ?) adı : Ø

Keşü Tarban yer adı : Ø

Keşü Tarman yer adı : Ø

Kırkız etnik ad (Kırgız’lar) : **Yak.** *Kirgiz* (YRS 167; RYS 225), **Dolg.** Ø. Yakutça

sözcüğün -z ile bitmesi bu sözcüğün Orhon Türkçesinin devamı olmadığını gösterir.
Yakutçadaki *Kirgiz* (RTS 554) sözcüğü Rusçadan ödünçlenmiştir.

Kıtay etnik ad (Kıtay'lar) : Ø

Koşu kişi adı : Ø

Koşulgak yer adı : Ø

Köğmen yer adı (Sayan dağları) : Ø

Kök Türük Doğu Türkleri, Göktürk'ler : Ø

Ku kişi adı : Ø

Kurıkan etnik ad (Üç Kurıkan'lar) : Ø

Kül Tigin Prens Kül : Ø

Likeŋ kişi adı (< Çin.) : Ø

Lisün kişi adı (< Çin.) : Ø

Makaraç kişi adı veya ünvanı (< Skr.) : Ø

Mañud etnik ad (Mañud'lar) : Ø

Nek kişi adı : Ø

Oğul kişi adı (veya ünvan?) : bkz. s. 44, oğ(ı)l

Oğuz etnik ad (Oğuz'lar) : Ø

On-Ok etnik ad (Batı Türkleri, Türgişler) : Ø

Oŋ kişi adı (< Çin.) : Ø

Otuz Tatar etnik ad (Otuz Tatar'lar) : Ø

Öñ ırmak adı (Ongin ırmağı?) : Ø

Örpen yer adı : Ø

Ötüken yer adı (Hangay dağlarının doğu etekleri) : Ø

Purum Doğu Roma İmparatorluğu, Bizans : Ø

Saka etnik ad : Ø

Sebiğ kişi adı : Ø

Seleñe ırmak adı (Selenga) : Ø

Señün general (< Çin.) : Ø

Siliğ kişi adı : Ø

Sir etnik ad (Altı Sir'ler) : Ø

Soğud etnik ad (Soğd'lar) : Ø

Soğdak etnik ad (Soğd halkı) : Ø

Soña yer adı : Ø

Şad ünvan, yüksek bir ünvan, Şad : Ø

Şadapıt ünvan : Ø

Şalçı kişi adı : Ø

Şantunğ yer adı, Şantung ovası (< Çin.) : Ø

Tabar yer adı (Tabaristan?) : Ø

Tabgaç Çin, Çinliler, Kuzey Çin : Ø

Tabgaçgı Çin'deki, Çin egemenliğindeki : Ø

Tadık (Tadak?) kişi adı : Ø

Tamağ yer adı : Ø

Taıut etnik ad (Tangut'lar) : Ø

Tarban yer adı (bkz. Tarman) : Ø

Tarduş etnik ad (Kağanlığın batı boyları) : Ø

Tarkan ünvan, yüksek bir ünvan : **Yak.** *darxan* 'saygıdeğer, sayın, muhterem; kurumlu, kibirli' (LPOYY 78; P I 678; YRS 111 1, 2), **Dolg.** Ø. Clauson (1972, s. 540a) ET *tarkan* sözcüğünün *darxan* biçimiyle Moğolcadaki eski alıntılardan biri olarak bulunduğunu yazar. Buna göre Yakutçadaki *darxan* biçimi de Moğolcadan geri ödünçlemedir.

Tarkat Tarkan ünvanının çokluk şekli : Ø

Tarman yer adı (bkz. Tarban) : Ø

Tat İranlı, yabancı : Ø

Tatabı etnik ad (Tatabı'lar) : Ø

Tatar etnik ad (Tatar'lar, Moğol'lar) : **Yak.** *Tataar* 'Tatar' (YRS 380 II; RYS 633), *Tatar* (TSS 263), **Dolg.** Ø. *Tataar* sözcüğü ikinci hecesindeki ünlü uzunluğu nedeniyle Yakutların Ruslardan aldığı ödünçlemelerden biri olmalıdır.

Temir Kapığ Demir Kapı, Belh ile Semerkand arasındaki ünlü geçit : Ø

Termel ırmak adı : Ø

Tezik etnik ad (Tacikler) : Ø

tiğın prens : Ø

Toğla ırmak adı (Tola) : Ø

Toğu yer adı : Ø

Tokar etnik ad (Toharlar) : Ø

Tokuz Ersin yer adı :

Tokuz Oğuz etnik ad : Ø

Tokuz Tatar etnik ad : Ø

Toņa kişi adı : Ø

Toņra etnik ad (kişi adında) : Ø

Totok askeri vali (< Çin.) : Ø

Töğültün yer adı : Ø

Tölis etnik ad (kağanlığın doğu boyları) : Ø

Töņker yer adı : Ø

Tudun ünvan : Ø

Tuñukuk en yüksek idari ünvan, başvezir (bkz. Bilge) : Ø

Tuygun kişi adı : Ø

Tuygut kişi adı : Ø

Tüpüt yer adı (Tibet) : Ø

Türgi (Törgi?) yer adı : Ø

Türgiş etnik ad (Türgiş'ler) : Ø

Türk etnik ad (bkz. Türük) : (bkz. Türük)

Türük etnik ad (Türk'ler; bkz. Türk) : **Yak.** *Turok* 'Türk' (YRS 406; RYS 651),
Dolg. Ø. Buradaki *Turok* sözcüğü de Yakutçaya Rusçadan (RTS 1739) geçmiştir.

Udar kişi adı : Ø

Umay tanrıça adı : Ø

Uygur etnik ad (Uygur'lar) : Ø

Üç Kurıkan etnik ad : Ø

Üç Oğuz etnik ad : Ø

Yabgu yüksek bir ünvan : Ø

Yamtar kişi adı : Ø

Yargan ünvan : Ø

Yargun yer adı : Ø

Yarış yer adı (bugünkü Çarış ovası) : Ø

Yaşıl ügüz ırmak adı (Sarı ırmak) : Ø

Yeğen kişi adı : **Yak.** *sien* 'erkek torun; yeğen' (LPOYY 52; YRS Ø), 'yeğen' (TSS 301), 'erkek torun' (RYS 69), 'akraba; torun' (GJV 65), **Dolg.** Ø.

Yençü, Yinçü ırmak adı (Sır Derya, Jaxartes; < Çin.) : Ø

Yir Bayırku etnik ad : Ø

Yolluğ kişi adı ('talihli') : **Yak.** ≠ *colloox* 'talihli, şanslı' (YRS 131; RYS 629; TSS 259), **Dolg.** *collook* (SDR-RD 25), – Etim.: < Yak. *col* < Moğ. (DW 90). Buradaki Yak. ve Dolg. biçimler Moğolca sözcüğe Yak. ve Dolg. eklerin getirilmesiyle oluşturulmuştur.

3.2. Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözyapımı Bakımından Karşılaştırılması

3.2.1. Addan ad türeten ekler

3.2.1.1. {+A}.

Tekin'e göre eski verme-bulunma durumu ekidir ve üç büyük yazıtta geçen *üze* 'üstte, yukarıda' (KT G 1, vb.) < *üz 'üst, üst taraf'; krş. Uyg. *üztün*, *üstün* 'yukarı, yukarıda' < *üz+tün (Tekin, 2003b, s. 80, mad. 149). Bu sözcük araştırmacılar tarafından farklı şekillerde okunmuş ve açıklanmıştır. Tekin "Üze Zarfı Hakkında"¹⁶ başlıklı bildirisinde diğer araştırmacıların sözcüğe ilişkin okuma ve açıklamalarını topluca değerlendirmiş ve kendi görüşünü ayrıntılı olarak açıklamıştır. Sözcük ve yapısı son olarak Marcel Erdal'ca ele alınmıştır:

Eski Türkçedeki +rA'nın iki işlevi vardır ve bunlar tarihi gelişimleri içinde birbirinden ayrılmıştır: +rA'nın yönelme-bulunma anlamı yalnızca sınırlı bir ad kümesiyle kanıtlanabilir: Bunu örn. *öngre* 'öne (ya da batıya)', *kesre* 'arkaya (ya da batıya)', *taşra* 'dışarı, dışarıya', *içre* 'içinde', *asra* 'aşağıda, alta'da buluruz (....)

Yönelme-bulunma eki +rA kökte /r/ varsa +yA olarak aykırılmıştır: *beriyä* 'güneye/de' *yiryä* 'kuzeye/de', *kurıya* 'batıya/da' < *berıra, *yırıra, *kurıra; bkz. örn. Orhon-Türkçesi *kurıgaru*, Göçebe Uygur İmparatorluğu Taryat yazıtı *b^orig^orü* (B 5). Eski Türkçe /z/'nin bir kaynağının Ana-Türkçe *ry olduğu düşünüldüğünde, *üze* 'yukarıda' de bu biçimde yapılmış olabilir; bu sözcüğün tabanı da Çuvaşça *vir* 'üst' de varlığını sürdürüyor olabilir." (Erdal, 2004, s. 179)

¹⁶ Talat Tekin, "Üze Zarfı Hakkında," Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, 23-28 Eylül 1985, İstanbul, **Türk Dili**, Cilt no: 1: 253-260, (1985).

Biz bu çalışmada Tekin'e dayanarak *üz+e yapısını kabul ettik. Yazıtlarda *üzü* 'sözcüğünde geçen ve yer belirteci türeten bu ek Yakutçada ve Dolgancada aynı örnekte yaşamaktadır: **Yak.** *üöh+e* 'yukarıda, yukarisında; yukarıya', **Dolg.** *üüh+e* 'yukarı doğru'.

3.2.1.2. {+Ak}.

Yazıtlarda yalnızca *çorak* 'çorak, tuzlu ve kuru toprak' (BK GD) < *İran. *şor* 'tuz' sözcüğünde geçen (Tekin, 2003b, s. 80, mad. 150) ek, addan sıfat yapmıştır. *çorak* sözcüğü Yakutçada da Dolgancada da yoktur; ancak bu ek Yakutçada +Ax, Dolgancada +Ak olarak başka birkaç sözcükte görülmektedir:

Yak. *buosax* 'ay.' (P I 562) > *buohax* 'gırtlak' < *buos = Tür. *boğaz* 'boğaz' (Kałużyński, 1995c, s. 203; YRS Ø), *kumax* 'kum' (TSS 169), *kuraanax* 'kurak' (YRS 191 1) < *kuraan* 'kuraklık, kurak' (YRS 190), *suolax* 'oluk, su yolu' (YRS 342) < *suol* 'yol' (YRS 342 2), krş. *yolak* 'su yolu, ark, oluk' (DS XI 4289 I 2), *uohax* 'ağız sütü' (YRS 440) < *uos = Tür. *ağız* 'yeni doğurmuş memelilerin ilk sütü' (TS 1 42 II), **Dolg.** *kumak* 'kum; kum+, kumlu' (SDR-RD 38 1, 2), *kuraanak* 'kurak' < *kuraan* 'kuraklık; kurak' (SDR-RD 38).

3.2.1.3. {+çI}.

Meslek mensubu ya da bir işi sürekli yapan anlamında adlar türetir (Tekin, 2003b, s. 81, mad. 153). Yazıtlardaki işlek addan ad yapma eklerinden biridir. Bu ekle türetilen *bäd(i)zçi* 'ressam, heykeltraş' (KT G 11), *sıgıtçı* 'yas tutucu, ağlayıcı' (KT K 11), *tamgaçı* 'mühürdar' (KT K 13), *yagiçı* 'savaşçı, savaşı yöneten' (T 50, vb), *yogçı* 'cenaze törenine katılan yaşçı' (BK D 5, vb.), *yulugçı* 'yağmacı' (BK GD), *armakçı* 'aldatıcı, kandırıcı, hilekar' (KT D 6) sözcüklerine Yakutça ve Dolgancada rastlanmaz. Yakutça ve Dolgancada belirlenen tek örnek OrhT. **yerçi** 'kılavuz' (T 1 K 2): **Yak.** *sircit*, *sircit kihi* 'kılavuz', **Dolg.** *hircit* 'kılavuz, rehber; lider, önder, baş, başkan; eşlikçi' sözcüğüdür.

OrhT. +çI eki Yakutça ve Dolgancadaki bu örnekte +cit olarak görülmektedir. Bu ekin Yakutçadaki karşılığı kimi kaynaklarda +sIt (Krueger, 1962, s. 116) kimi

kaynaklarda *+hut* (Korkina ve diğeri, 1982, s. 111, mad. 155) başlığıyla verilmiştir. Ekin Dolganca karşılığı Stachowski (1997, s. 29-30)'de *+sıt* başlığıyla geçer. Fonetik varyantlarıyla Türk dillerindeki *+çıt*, *+çi'*ye karşılık gelen *+hut* ekinin sonundaki 't' O. Böhlingk'e göre Moğolcadan alınmıştır (Korkina ve diğeri, 1982, s. 111, mad. 155). Stachowski (1997, s. 29)'ye göre ise Dolganca ve genel Türkçe ekin köken ilişkisi tartışmalı olup *+sıt* eki, bir ihtimal, Yenisey dillerinden alınmış olabilir.

+çI eki OrhonTürkçesinde dudak ve ötümlü uyumu dışında kalıyordu ve yalnızca iki biçimi vardı. Bu ekle karşılaştırılan *+sıt* ekinin Yakutça ile Dolgancada pek çok fonetik varyantı vardır. Krueger (1962, s. 116) Yakutça *+sIt* ekinin varyantlarını örnekli bir listeye göstermektedir. Aşağıdaki tablo Krueger'in listesinden uyarlanmış ve Stachowski (1997, s. 29-30)'nin verdiği Dolganca örnekler buna göre düzenlenmiştir:

Tablo 1. OrhT. {+çI} Ekinin Yakutça ve Dolgancadaki Durumu

<u>Yakutça:</u>	<u>Dolganca:</u>
<p>1. Ünlü ve diftongdan sonra: <i>+hIt</i></p> <p><i>saa+hut</i> 'tüfekli' (YM 116) < <i>saa</i> 'tüfek' (YRS 304), <i>ülä+hüt</i> 'işçi' (YRS 453) < <i>üle</i> 'iş' (YRS 452 1), <i>oğo+hut</i> 'hemşire, bebek bakıcısı' (YM 116) < <i>oğo</i> 'bebek' (YRS 265 1), <i>börö+hüt</i> 'kurt avcısı' (YM 116) < <i>börö</i> 'kurt' (YRS 78), <i>ıria+hut</i> 'şarkıcı' (YRS 529 1) < <i>ıria</i> 'şarkı' (YRS 529 1).</p>	<p>1. Ünlü ve diftongdan sonra: <i>+hIt</i> (~ <i>+sIt</i>)</p> <p><i>+hIt</i>: <i>ülä+hüt</i> 'çalışkan, hamarat; işçi' < <i>üle</i> 'iş' (DWb 30), <i>atu+hut</i> 'tüccar' < <i>atu</i> 'satış' (DWb 29), <i>hötüö+hüt</i> 'yüzücü' < <i>hötüö</i> 'yüzme, yıkanma' (DWb 29).</p> <p><i>+sIt</i>: <i>ayu+sıt</i> 'iyi ruh, bereket tanrıçası, insanların ve ev hayvanlarının soyunu koruyan tanrıça' < <i>ayu</i> 'iyi ruh; cennet' (DWb 29).</p>
<p>2. /k, x/'den sonra: <i>+sIt</i> (~ <i>+çIt</i>)</p> <p><i>+sIt</i>: <i>balık+sıt</i> 'balıkçı', <i>itirik+sıt</i> 'ayyaş' (YRS 158), <i>suruk+sıt</i> 'yazıcı', <i>ütülük+süt</i> 'eldiven yapımıcısı' (~ <i>ütülük+çüt</i>) (YM 116; YRS Ø), <i>kutuyax+sıt</i> 'tarla doğanı' < <i>kutuyax</i> 'fare' (YRS 194).</p> <p><i>+çIt</i>: <i>abırax+çıt</i> 'tamirci' (YRS 28) < <i>abırax</i> 'tamir' (YRS 28 1), <i>ohox+çıt</i> 'sobacı' (YRS</p>	<p>2. /k/'den sonra: <i>+sIt</i> (~ <i>+çIt</i>)</p> <p><i>balık+sıt</i> (~ <i>balık+çıt</i>) 'balıkçı' < <i>balık</i> 'balık' (DWb 29), <i>huruk+sıt</i> 'yazıcı' < <i>huruk</i> 'yazı, mektup; harf' (DWb 29), <i>ıahak+çıt</i> 'esprili, şakacı' < <i>ıahak</i> 'oyun' (DWb 30).</p>

280), <i>kuobax+çit</i> (YRS 188) ~ <i>kuobax+sıt</i> (YRS 188 3) ‘tavşan avcısı’.	
3. /p, s, t/’den sonra: +çIt <i>mas+çit</i> ‘oduncu’ (YM 116) < <i>mas</i> ‘ağaç’ (YRS 236 1), <i>kuorat+çit</i> ‘şehir yolcusu’ (YRS 189 1) < <i>kuorat</i> ‘şehir’ (189).	3. /m, ŋ, s, t/’den sonra: +çIt <i>em+çit</i> ‘doktor, hekim’ < <i>em</i> ‘ilaç’ (DWb 29), <i>huş+çit</i> (kaba) ‘bir küfür’ < <i>huş</i> ‘sümük’ (DWb 30), <i>ös+çüt</i> ‘anlatıcı’ < <i>ös</i> ‘sözcük; haber, anlatı’ (DWb 30), <i>bul+çut</i> (< <i>bult+çut</i>) ‘avcı’ < <i>bult</i> ‘av’ (DWb 29).
4. /l, r, y/’den sonra: +cIt <i>xaar+cit</i> ‘kar temizleme işçisi’ (YM 116) <i>xaar</i> ‘kar’ (YRS 468 1), <i>timir+cit</i> ‘demirci’ (YM 116) < <i>timir</i> ‘demir’ (YRS 384), <i>suol+cut</i> ‘kılavuz’ (YM 116) < <i>suol</i> ‘yol’ (YRS 342 2), <i>küömey+cit</i> ‘(atlarda ve boynuzlu hayvanlarda) boğaz hastalığı’ (YRS 199) < <i>küömey</i> ‘boğaz’ (YRS 199).	4. /l, r, y/’den sonra: +cIt <i>ıal+cit</i> ‘konuk, ziyaretçi’ < <i>ıal</i> ‘komşu’ (DWb 30), <i>hir+cit</i> ‘kılavuz, rehber; lider, önder, baş, başkan; eşlikçi’ < <i>hir</i> ‘yeryüzü; ülke; yer, bölge’ (DWb 29), <i>heldey+cit</i> ‘heldey balığı avcısı’ < <i>heldey</i> ‘küçük bir tür balık’ (DWb 29).
5. /m, n, ŋ/’den sonra: +ñIt <i>ilim+ñit</i> ‘yalnızca ağla avlanan balıkçı’ (YRS 147) < <i>ilim</i> ‘ağ’ (YRS 147), <i>altan+ñit</i> ‘bakırcı’ (YRS 39) < <i>altan</i> ‘bakır’ (YRS 39), <i>tiij+ñit</i> ‘sincap avcısı’ (YM 116) < <i>tiij</i> ‘sincap’ (YRS 383).	5. /m, n/’den sonra: +ñIt <i>ilim+ñit</i> (~ <i>ilim+cit</i> ~ <i>ilimdik</i>) ‘ağ balıkçısı’ < <i>ilim</i> ‘balık ağı’ (DWb 30), <i>altan+ñit</i> ‘bakırcı’ < <i>altan</i> ‘bakır’ (DWb 29).

Krueger (1962, s. 116) ekin varyantlarının verirken /k, x/’den sonra +sIt ekinin geldiğini bildirmektedir; ancak /x/’den sonra +sIt eki yanında +çIt eki de gelebildiği için yukarıdaki tabloda /x/’den sonra gelen +çIt ekli örneklere de yer verilmiştir.

Yüksek bir türetim gücüne sahip +sIt eki (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 111, mad. 155) Yakutçada,

a. Birincil ad gövdelerine gelebilir:

Birincil ad gövdelerinden kişi ya da kılıcı belirten adlar türetir. Türetilen ad, kişinin o anki mesleğinin ya da uğraşının nesnesi olduğunu ya da onun özel bir yetisini, ustalığını, becerisini,

bir şeye düşkünlüğünü gösterir: *bulçut* ‘avcı’ (*bult* ‘av nesnesi, av hayvanları’), *balıksıt* ‘balıkçı’ (*balık* ‘balık’), *ianñıksıt* ‘inek sağıcısı’ (*ianñık* ‘süt ineği’), *otçut* ‘ot temizlikçisi’ (*ot* ‘ot’) (...) (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 111, mad. 155).

Yakutça ve Dolgancada korunmayan OrhT. *bäd(i)zçi* ‘ressam, heykeltıraş’ (KT G 11), *yogçt* ‘cenaze törenine katılan yaşçı’ ve Yakutçada *sircit* ‘kılavuz’, Dolgancada *hircit* ‘kılavuz, rehber’, ‘lider, önder, baş, başkan; eşlikçi’ olarak korunan OrhT. *yerçi* ‘kılavuz’ sözcükleri birincil ad gövdelerinden yapılan türetimlerdir.

b. Eylem adı bildiren gövdelere gelebilir:

Belli türdeki birtakım adlar eylem adı bildiren gövdelerden belirsiz bir geçmişte türetilmiştir: *manuhıt* ‘çoban, bekçi’ (*manaa-* ‘beklemek, gözetmek’, *manu* — eylem adı); *atıhıt* ‘tüccar, satıcı’ (*atu* ‘satış, ticaret’, krş. ET *sat-* ‘satmak, ticaret yapmak’; *satıb* — e. a.); *kılıhıt* ‘tek ayak üstünde sıçrayan’ (*kılıy-* ‘tek ayak üstünde sıçramak’; *kılı* — e. a.), *ıstañahıt* ‘sıçrayıcı, zıplayıcı’ (*ıstay-* ‘sıçramak, zıplamak’; *ıstaña* — e.a.) vs. (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 111, mad. 155).

Orhon Türkçesinde de +çI eki eylem adı bildiren gövdelere gelebilir. Yakutça ve Dolgancada görülmeyen OrhT. *armakçt* ‘aldatıcı, kandırıcı, hilekar’, *tamgaçt* ‘mühürdar’ (KT K 13) < **tam-* ‘yanmak’; kr. Uyg., MK *tamtur-* ‘yakmak’, MK *tamdu*, *tamduk* ‘alevlenmiş ateş’, vb., *yulugçt* ‘yağmacı’ (BK GD) sözcükleri bu gruba girer.

c. Yakutçada “bu ekin geldiği birkaç ad da gelecek zaman ortacından türetilmiştir: *ölüöxsüt* ‘ölü’ (*ölüöx*’ten), *siexsit* ‘katil, cellat’ (*siex*’ten), *barıaxsıt* ‘giden kişi, gidici’ (*barıax*’tan) vb” (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 111, mad. 155). Orhon Türkçesinde gelecek zaman ortacından türetilen +çI’lı örnek bulunmamaktadır.

Yakutçada “+*hıt* ekiyle türetilen adlar anlam bakımından sıfatlara yakındır (*künüühüt* ‘kıskaç’) ya da içlerinde sıfat anlamı barındırırlar. Bunlar hem ad hem niteleyici olarak kullanılabilirler: *üçügey bulçut* ‘iyi avcı’, *bulçut it* ‘av köpeği’, *aattaax oloñxohıt* ‘ünlü olonhocu’, *oloñxohıt kihi* ‘halk destanı anlatma yeteneği olan kişi’ vs.” (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 111-112, mad. 155). Orhon Türkçesinde +çI ekiyle türetilen sözcüklerin de anlam bakımından sıfatlara yakın olduğu ya da içlerinde sıfat anlamı barındırdıkları görülür. Bunlar yine Yakutça ve Dolgancada olduğu gibi ad ya da

niteleyici olarak kullanılabilirler. Orhon Türkçesinde *yolağcı [eri]g* ... ‘öncü askerleri...’ (BK GD) dışındaki *+çl*’lı biçimler ad olarak kullanılmışlardır.

3.2.1.4. /+çıg/.

Orhon Türkçesinde *+çıg* ile türemiş olan *adınç(ç)ıg* ‘olağanüstü, harika, şaşılması’ (KT G 12, vb. < **adınç+sıg* (Tekin, 2003b, s. 81, mad. 154) sözcüğü ve bu ekin devamı sayılabilecek bir ek Yakutçada ve Dolgancada yoktur.

3.2.1.5. {+dIn}.

Orhon Türkçesinde bu ekle türetilmiş olan *birdin* ‘güney, güneyden’ (T1 G 4), *kur(ı)dın* ‘batıda’ (KT B 1), *öñdiin* ‘önde, doğuda’ (T 29), *yırdınta* ‘kuzeyden’ (T 11) sözcükleri Yakutça ve Dolgancada görülmez. Yakutçada ve Dolgancada bu ekin devamına da rastlanmamıştır.

3.2.1.6. {+gAç}.

Orhon Türkçesinde küçültme ekidir. Bu ekle türetilen *ıgaç* ‘ağaç’ (T 25) < *ı* ‘orman’ (T 4, vb.) < *ı (Tekin, 2003b, s. 82, mad. 158) sözcüğüne Yakutça ve Dolgancada rastlanmaz. Ancak ek, Yakutçada *+gas* ~ *+ğas*, Dolgancada *+gas* (Stachowski, 1997, s. 12) biçimiyle başka birkaç örnekte yaşamaktadır:

Yak. *eye+ğes* ‘uysal, munis; dost canlısı, dostça’ (YRS 537 1, 2) < *eye* ‘barış, huzur, birlik’ (YRS 537 1); **Dolg.** *eye+ges*¹⁷ ‘hoş, iyi kalpli, dostça, arkadaşça; samimi, sevimli’ < * *eye* = Yak. *eye* ‘barış, huzur’ (DW 44) < Moğ. *eye* ‘ay.’ (DWb 12), *biir+ges* ~ *bir+ges* ‘1. diğer; 2. ikisinden biri’ < *biir* ‘bir’ (Stachowski, 1997, s. 12). Stachowski (1997, s. 12)’ye göre Dolgancadaki örnekler ekin asıl küçültme anlamını vermemektedir.

¹⁷ Moğolcada *eye* ‘barış, huzur’ sözcüğü varsa da *eyeges diye bir sözcük görülmez (Lessing, 1960, 304a). Bu nedenle bu sözcük Stachowski’nin belirttiği gibi, Moğolca bir ada Türk dili kökenli ekin getirilmesiyle türetilmiş olmalıdır

3.2.1.7. {+gArU}.

Yönelme durumu eki olan (Tekin, 2003b, s. 82, mad. 159) ve yalın ad gövdelerine gelen (Tekin, 2003b, s. 115, mad. 267) bu ek yer belirteci de türetir (Tekin, 2003b, s. 137, mad. 298). Orhon Türkçesinde bu ekle türetilmiş olan *birgerü* ‘güneye doğru, güneyde’ < *biri ‘bu yan, güney’ (Tekin, 2003b, s. 138, mad. 301), *kurıgaru* ‘batıya doğru, batıda’ (KT D 24, vb.) ~ *kurgaru* (BK K 3), *yırgaru* ‘kuzeye doğru, kuzeyde’ (KT D 28, vb.), *yok(k)aru* ‘yukarı doğru’ (T 25 vb.) < *yokgaru < *yok ‘yokuş, tepe’ (krş. MK *yok* ‘ay.’), *yüg(g)ärü* ‘yukarı’ (< **yüg+gerü*) (KT D 11, BK D 10, vb.) sözcüklerine (Tekin, 2003b, s. 82, mad. 159) Yakutça ve Dolgancada rastlanmaz.

Yakutça ve Dolgancada ekin korunduğu tek örnek, *yok(k)aru* ‘yukarı’ (T 25, vb.) < **yok+garu*: **Yak.** ≠ krş. *soğuruu* ~ *soğoruu* ‘güney’, — Etim.: < *yokarug * ‘yukarı’ (< *yok-aru-g) > *yokorug > **YYak.** *soğuruu* ~ *soğuruu* (GJV 122), **Dolg.** *ay.* sözcüğüdür. Bununla birlikte Yakutça ve Dolgancada ET +gArU ekiyle ilişkili olan bir +gAr eki bulunmaktadır:

Bu ekin tarihi Eski Türkçe yazıtların dilinde bulunan yönelme durumu eki -ğaru (-gerü, -naru, -nerü)’ya dek gider: OET. *uyasıgaru* ‘yuvasına’ (*uya* ‘yuva, mağara’); ET. *ordısıgaru* ‘karargâhına’ (*ordu* ‘karargah, hanın konakladığı yer, saray; kemirgenlerin ve başka hayvanların yuvaları’) — Yak. *orduutugar* ‘inine’ (*orduu* ‘in, mağara, barınak, yatak’). (Korkina ve diğerleri, s. 100, mad. 135).

OrhT. *ilgerü* 1. ileri, ileride, 2. doğuda, doğuya doğru: **Yak.** krş. *inniger* ‘karşısında’, **Dolg.** Ø sözcüğü işte bu +gar ekiyle türetilmiş bir yer belirtecidir. Yakutça ve Dolgancada +gAr ekiyle türetilmiş birkaç yer belirteci daha bulmak mümkündür:

Yak. *annıgar* ‘altına, altında’ < *alın* ‘aşağı, alt’ (YRS 39), *attygar* ‘civarında, çevresinde’ < *atta* ‘civar, çevre’ (YRS 52), *tuhugar* ‘karşıda, karşısında’ < *tus* ‘taraf, yön’ (YRS 407), *tahygar* ‘yanında, yakınında; yanibaşında’ (YRS 378 2) < *tas* ‘dış; dış taraf’ (YRS 378), *ihiger* ‘içerde, içinde’ (YRS 155) < *is* ‘iç’ (YRS 154 1. 3); **Dolg.** *annıgar* ‘altına’ (SDR-RD 13), *attygar* (~ *attıbar* ~ *attıtıgar*) ‘yanında, yakınında, civarında’ (SDR-RD 14), *tahygar* ‘ötesinde’ (SDR-RD 66), *ihiger* ‘içeride, içeriye; -de, -içinde’ (SDR-RD 28).

3.2.1.8. {+gU}.

Nitelik adları türetir (Tekin, 2003b, s. 82, mad. 160). Bu ekle türetilen *başgu* ‘alnı beyaz akıtmalı’ (KT D 37) sözcüğüne (Tekin, 2003b, s. 82, mad. 160) Yakutça ve Dolgancada rastlanmaz. Ek hem Yakutçada hem Dolgancada korunan OrhT. *edgü* (BK K 5, vb.) sözcüğünde ise diftonglaşarak +*üö* biçimini almıştır: *edgü* ‘iyi; iyilik; kâr, kazanç, yarar’: **Yak.** *ütüö ~ ötüö*, **Dolg.** *ütüö ~ ötüö* ‘çok güzel, şahane, olağanüstü; iyi’.

3.2.1.9. /+k/.

Orhon Türkçesinde yalnızca *ilk* ‘ilk, birinci olarak’ (KT K 4, vb. < *il ‘ön’; krş. *ilgärü* ‘ileri’) sözcüğünde geçen ek (Tekin, 2003b, 82, mad. 161), Yakutça ve Dolgancada aynı örnekte korunmuştur: *ilk* ‘ilk, önce’: **Yak.** *ilik* ‘henüz değil’, **Dolg.** *ay*.

Ek Yakutçada +*k* (dar ünlülerden sonra) ya da +*x* (geniş ünlülerden sonra); Dolgancada +*k* (Stachowski, 1997, s. 15) olarak birkaç örnekte daha görülmektedir: **Yak.** *uhuk* < *uuç* (YRS 444 1), *bahık*: *bahık uhuk* ‘esk. ranza başlığı, ranzalar arasındaki paravan’ < *bas* ‘baş’ (YRS 66), *aart+ık* ‘dağ geçidi’ < MK *art* ‘arka, arka kısım’ (Tekin, 2003b, s. 369); **Dolg.** *uh+uk* ‘uç’ < *uuç* ‘ay.’ (DWb 15), *aņa+k* ‘ağız’ < *aņa* ‘1. ağız; 2. (hayvanda) ağız ve burun, ağız’ (DWb 15).

3.2.1.10. {+kAn}.

Orhon Türkçesinde yalnız ünvanlarda ve özel adlarda görülen bu ek *kadırkan* ‘Kingan dağları’ (KT D 2, vb.) < *kadır ‘sert, sarp’; krş. Uyg., MK *kadır ay.*’ ve *tarkan* ‘ünvan, yüksek bir ünvan’ (KT B 2, vb.) olmak üzere iki örnekte geçer (Tekin, 2003b, s. 82, mad. 163). Yakutça ve Dolgancada bu sözcüklere ve ekin devamına rastlanamamıştır.

3.2.1.11. {+kI}, {+gI}.

Aitlik, ilişkinlik sıfatları türetir (Tekin, 2003b, s. 82, mad. 164). Orhon Türkçesinde bu ekle türetilen *içräki* ‘içerdeki, saraya mensup’ (BK K 14, vb.), *öñräki*

‘öndeki, doğudaki’ (T 17, vb.), *biryäki* ‘güneydeki’ (T 17), *yıryakı* ‘kuzeydeki’ (T 17), *kuryakı* ‘batıdaki’ (T 17), *bärüki* ‘berideki’ (T 46), *tabgaçgı* ‘Çin’deki’ (KT D 7), *çölgi* ‘bozkırdaki’ (T 23) sözcüklerinden hiçbiri Yakutça ve Dolgancada bulunmamaktadır.

Yukarıdaki örneklerde belirlenememiş olsa da ek Yakutçada *-gı ~ -kı ~ -ŋı* (Korkina ve diğerleri, 1982, s.163, mad. 261); Dolgancada *+gı ~ +kı* (Stachowski, 1997, s. 13, 14, 18) olarak varlığını sürdürmektedir:

Tablo 2. OrhT. {+kI}, {+gI} Ekinin Yakutça ve Dolgancadaki Durumu

<u>Yakutça:</u>	<u>Dolganca:</u>
<p>1. /s, t/’den sonra: +kI</p> <p><i>künüs+kü</i> ‘gündüz+, gündüzki’ (YRS 198) < <i>künüs</i> ‘gündüz’ (YRS 198), <i>urukku</i> ‘evvelki, önceki’ (YRS 442) < <i>urut+ku</i> < <i>urut</i> ‘evvel, önce’ (YRS 442 I).</p>	<p>1. /k, s, t/’den sonra: +kI</p> <p><i>diek+ki</i> ‘bir yönde bulunan’ < <i>diek</i> ‘doğrultu, yön, taraf; uç, son’ (DWb 18), <i>künüs+kü</i> ‘gündüz+, gündüzki’ < <i>künüs</i> ‘gündüz’ (DWb 14), <i>urukku</i> < <i>urut+ku</i> ‘evvelki, önceki’ < <i>urut</i> ‘evvel, önce’ (SDR-RD 76).</p>
<p>2. /l, r/’den sonra +gI:</p> <p><i>bılır+gı</i> ‘eski, ihtiyar’ < <i>bılır</i> (z.) ‘eski zamanlarda, eskiden’ (YRS 93), <i>bıyl+gı</i> ‘bu yılki’ < <i>bıyl</i> ‘bu yıl’ (YRS 91).</p>	<p>2. /t/ ve uzun ünlülerden sonra: +gI:</p> <p><i>bılır+gı</i> ‘eski, kadim’ < <i>bılır</i> ‘eski zamanlarda, eskiden’ (SDR-RD 21), <i>allaraa+gı</i> ‘doğu+’ < <i>allaraa</i> ‘doğu’ (SDR-RD 12), <i>üühee+gı</i> ‘üst+, yukarı+; güney+’ (SDR-RD 80 1, 2) < <i>üühe</i> ‘üst, yukarı; güney’ (SDR-RD 80 1. 1, 2).</p>
<p>3. /n/’den sonra +ŋI:</p> <p><i>sayıŋ+ŋı</i> ‘yaz+’ < <i>sayın</i> ‘yaz, yazın’ (YRS 310), <i>büğüŋ+ŋü</i> ‘bugünkü’ < <i>büğüŋ</i> ‘bugün’ (YRS 88), <i>iliŋ+ŋi</i> ‘doğu+’ < <i>ilin</i> ‘doğu’ (YRS 147).</p>	<p>3. /n/’den sonra: +ŋI:</p> <p><i>büğüŋ+ŋü</i> ‘bugünkü’ < <i>büğüŋ</i> ‘bugün’ (DWb 14), <i>tün+ŋü</i> ~ <i>tün+ŋü</i> ‘gece-’ < <i>tün</i> ‘gece’ (DWb 14).</p>
<p>4. Kısa ünlülerden sonra: +kI ~ +gI</p> <p><i>orto+ku</i> ‘orta’ < <i>orto</i> ‘orta kısım, orta’ (GSYLY 163), <i>xotu+gu</i> ‘kuzey+’ < <i>xotu</i> ‘kuzey’ (GSYLY 163.261), <i>anı+gı</i> ‘şimdiki’ < <i>anı</i> ‘şimdi’ (GSYLY 163.261).</p>	<p>4. Kısa ünlülerden sonra: +kI</p> <p><i>orto+ku</i> (~ <i>orto+kuu</i>) ‘orta yer’ < <i>orto</i> ‘orta, merkez’ (DWb 18), <i>inniki</i> ‘ileride, ileri’ ~ <i>innikii</i> ‘öndeki, ön’ < <i>inni</i> ‘ön, ön taraf’ (DWb 18).</p>

Bu ek Yakutçadaki *annıki* ‘alt, aşağı’ (YRS 41) < *alın* ‘aşağı kısım, taban’ (YRS 39 1), *inniki* ‘ön, öndeki, ilk’ (YRS 150 1) < *ilin* ‘ön, ön taraf’ (YRS 147 I 1. 1), *kenniki* ‘arka, son, sonraki’ (YRS 219 1) < *kelin* ‘arka, arka kısım’ (YRS 218 1), *ürdükü* ‘üst, yukarı’ (YRS 457 3) < *ürüt* ‘üst kısım’ (YRS 458) sözcüklerine farklı biçimde gelmiştir. Ekin geldiği *alın*, *ilin*, *kelin* ve *ürüt* tabanlarının ortak yanı KVK yapısında olan ikinci hecelerde dişeti ünsüzleri bulunmasıdır. Korkina ve diğerleri (1982, s. 163, mad. 261)’ne göre öteki Türk dillerine oranla işlek olmayan ek Yakutçada sıfat ve belirteç türetir. Ekin sıfat ve belirteç türetme işlevi Dolganca için de geçerlidir.

- 1) Yer belirtir: *annıki* ‘aşağı, alt’ (*alın* ‘alt kısım’), *ürdükü* ‘üst, yukarı’ (*ürüt* ‘üst kısım’), *ortoku* ‘orta’ (*orto* ‘orta kısım, orta’), *xotuğu* ‘kuzey’ (*xotu* ‘kuzey’), *soğuruuğu* ‘güney’ (*soğuruu* ‘güney’);
- 2) Zaman belirtir: *kıhııı* ‘kışınki, kışlık, kış’ (*kıhın* ‘kış’), *sayıııı* ‘yazınki, yazlık, yaz’, *anıı* ‘şimdiki’ (*anı* ‘şimdi’), *bılırgı* ‘eski, kadim’ (bılır ‘eski zaman’) vb. (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 163, mad. 261).

3.2.1.12. {+kİñA}.

Küçültme isimleri türeten ve üç büyük yazıtta yalnızca *azkıña* ‘azıcık, (nüfusu) pek az’ (KT D 34, T 9) < *az* ‘az’ sözcüğünde görülen ek (Tekin, 2003b, s. 83, mad. 165) Yakutçada da Dolgancada da korunmamıştır.

3.2.1.13. {+Il}.

Tekin (2003b, s. 83, mad. 166)’e göre *kızıl* ‘kızıl, kırmızı’ (T 52, vb.) < *kız ‘sıcak’; krş. Uyg. *kız* ay., MK *kızır-* ‘kızarmak, kızıla dönmek’ < *kız+ar-* ve *yaşıl* ‘yeşil’ (KT D 17, BK D 15, vb.) sözcükleri *+l* ekiyle türetilmiş iki renk adıdır. Ancak Korkina ve diğerleri (1982, s. 166, mad. 274.1)’ne göre *kıhıl* ‘kırmızı’ sözcüğü *kus-* ‘kızarmak, kızıllaşmak’ eyleminden *-l* ekiyle türetilmiştir. YRS’da da (s. 216) *kıhıl* madde başında aynı bilgi verilir. Üç büyük yazıttaki bu iki renk adı Yakutça ve Dolgancada yaşamaktadır: *kızıl* ‘kızıl’: **Yak.** *kıhıl*, **Dolg.** ay.; *yaşıl* (:**Yaşıl üğüz**) ‘yeşil’: **Yak.** *sahıl*, **Dolg.** *hahıl*.

3.2.1.14. {+IIg}.

Orhon Türkçesinde ‘sahip olan’ anlamında sıfatlar türeten (Tekin, 2003b, s. 83, mad. 167) ekin dudak uyumuna göre *+lɨg*, *+liɨg*, *+luɨg*, *+lüɨg* olarak (Tekin, 2003b, s. 54, mad. 71) dört biçimi vardır. Bu ekle türetilen sözcüklerin Yakutça ve Dolgancadaki karşılıkları şöyledir:

a. Hem Yakutçada hem Dolgancada görülen sözcükler: *atlɨɨ* (I) atlı, süvari (BK G 1, vb.): **Yak.** *at+taax* ‘ay.’, **Dolg.** *at+taak* ‘ay.’; *atlɨɨ* (II) ünvanlı, ünvan sahibi (BK D 41): **Yak.** *aat+taax* ‘ay.’, **Dolg.** *aat+taak* ‘ay.’; *baɨɨɨ* mağrur, gururlu (BK D 3, vb.): **Yak.** *bas+taax* ‘akıllı, zeki’, **Dolg.** *bas+taak* ‘başı olan’; *küɨɨɨ* güçlü, kuvvetli: **Yak.** *küüs+teex* ‘ay.’, **Dolg.** *küüs+teek*, *küs+tek* ~ *küüs+teek* ‘ay.’.

b. Yalnızca Yakutçada görülen sözcükler: *benliɨ* benli, beyaz lekeli (= karlı) (T 44): **Yak.** *meɨ+neex* ‘benli’, *kırɨɨɨ* kenarlı, kıyılanmış (kumaş, elbise hakkında): **Yak.** *kırɨ+laax* ‘sınırlı, kenarlı’, *süɨɨɨ* mızraklı (düşman): **Yak.** *üɨɨ+leex* ‘mızraklı’; *tüɨɨɨ* düğümlü, kuyruğu düğümlü (at) (T 54): **Yak.** ≠ krş. *tümük+teex* ‘düğümlü’.

c. Yakutçada da Dolgancada da görülmeyen sözcükler: *ärklɨɨ* ‘güçlü, kuvvetli, özgür’ (BK K 12), *ellɨɨ* ‘devleti olan, devlet sahibi’ (KT D 29, BK D 24): **Yak.** *il+leex* ‘dostça, arkadaşça; razı, mutabık, uyumlu’, *käräküllɨɨ* ‘çadırı, göçebe’ (BK D 1), *kullɨɨ* ‘köleli, köle sahibi’ (KT D 21, BK D 18), *küɨɨɨ* ‘kadın kölesi olan’ (BK D 18), *kürlɨɨ* ‘aldatıcı, hilekar’ (KT D 6, BK D 6), *täblɨɨ* ‘aldatıcı, hilekar’ (KT D 6, BK D 6), *tizlɨɨ* ‘dizli, güçlü’ (BK D 3, vb.), *yaraklɨɨ* ‘silahlı’ (KT D 23, vb.).

Yakutça ve Dolganca örnekler incelendiğinde OrhT. *+IIg* ekinin Yakutçada *+IAAx* ~ *+nAAx* ~ *+tAAx*; Dolgancada *+IAAk* ~ *+nAAk* ~ *+tAAk* gibi pek çok fonetik varyantı olan başka bir ekle karşılandığı görülmektedir. Radlof’a göre bu ek Yakutçadaki eylem türetme eklerinden *-laa* ile eylemden ad türeten *-x* ekinden oluşmaktadır (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 163, mad. 262). Bu ekin fonetik varyantları aşağıda tablo hâlinde verilmiştir. Yakutçada “/oo/ ve /öö/’lü varyantlar /o/ ve /ö/’lü sözcüklerle, /aa/ ve /ee/li varyantlar içinde öteki kalın ve ince ünlüler bulunan sözcüklerle kullanılır” (Krueger, 1962, s. 113). Aynı koşullar Dolganca için de geçerlidir. Ancak Dolgancada daha eskicil bir öge olarak, ek sonundaki ünsüz *-k*’dir.

Tablo 3. OrhT. {+IIg} Ekinin Yakutça ve Dolgancadaki Durumu

<u>Yakutça:</u>	<u>Dolganca:</u>
<p>1. Ünlü, diftong ve /l/ den sonra +laax, +leex, +loox, +lööx:</p> <p><i>kıru+laax</i> ‘sınırlı, kenarlı’ < <i>kıru</i> ‘sınır, kenar’ (YRS 211), <i>ta+laax</i> ‘ormanlı’(YRS 418) < <i>ta</i> ‘orman’ (YRS 417), <i>belie+leex</i> ‘markalı’ < <i>belie</i> ‘marka’ (YRS 98), <i>col+loox</i> ‘talihli’ < <i>col</i> ‘talih, başarı’ (YRS 131).</p>	<p>1. Ünlü, diftong ve /l/ den sonra +laak, +leek, +look, +lөөk:</p> <p><i>ahu+laak</i> ‘kederli, tasalı’ < <i>ahu</i> ‘ekşi; acı; keder, tasa, dert’ (DWb 21), <i>cie+leek</i> ‘evi olan; oturan, sakin’ < <i>cie</i> ‘ev’ (DWb 20), <i>col+look</i> ‘talihli’ < <i>col</i> ‘mutluluk; talihli’ (SDR-RD 25 1, 2).</p>
<p>2. /k, p, s, t, x/ den sonra +taax, +teex, +toox, +tөөx:</p> <p><i>tümük+teex</i> ‘dügümlü’ (YRS 412) < <i>tümük</i> ‘dügüm’ (YRS 411), <i>ap+taax</i> ‘sihirbaz, büyücü’ < <i>ap</i> ‘sihir, büyü’ (YRS 43), <i>küüs+teex</i> ‘güçlü’ (YRS 203) < <i>küüs</i> ‘güç’ (YRS 202), <i>at+taax</i> ‘atlı, süvari’ (YRS 52) < <i>at</i> ‘at’ (YRS 50), <i>olox+toox</i> ‘temelli’ (YRS 271) < <i>olox</i> ‘oturak’ (YRS 271 I 1).</p>	<p>2. /k, p, s, t/ den sonra +taak, +teek, (~ +tek), +took, +tөөk:</p> <p><i>himek+teek</i> ‘güzel, sevimli’ < <i>himek</i> ‘giysi; güzel giysili; güzel kadın’ (DWb 20), <i>höp+tөөk</i> ‘değerli’ < <i>höp</i> ‘uygun, benzer’ (DWb 22), <i>küüs+teek</i> (SDR-RD 41) ~ <i>küs+tek</i> ~ <i>küüs+teek</i> ‘güçlü’ (DW 166) < <i>küüs</i> ~ <i>küs</i> ‘güç’ (DW 166), <i>at+taak</i> ‘atlı, süvari’ (DW 39) < <i>at</i> ‘at’ (DW 38).</p>
<p>3. /r, y/ den sonra +daax, +deex, +doox, +dөөx:</p> <p><i>buor+daax</i> ‘topraklı’ (YRS 85) < <i>buor</i> ‘toprak, kil’ (YRS 84 1), <i>doğor+doox</i> ‘arkadaşı olan, arkadaşlı’ (YRS 115) < <i>doğor</i> ‘arkadaş, dost’ (YRS 115 I 1), <i>öy+dөөx</i> ‘akıllı’ < <i>öy</i> ‘akıl, zeka’ (YRS 283).</p>	<p>3. /r, y/ den sonra +daak, +deek, +dook, +dөөk:</p> <p><i>doğor+dook</i> ‘arkadaşı olan’ < <i>doğor</i> ‘arkadaş’ (DWb 20), <i>buruy+daak</i> ‘kusurlu, kabahatli, suçlu’ < <i>buruy</i> ‘kusur, kabahat, suç’ (SDR-RD 20).</p>
<p>4. /m, n, ŋ/ den sonra +naax, +neex, +noox, +nөөx:</p> <p><i>im+neex</i> ‘(daha çok hayvanlar için) işaretli, damgalı’ (YRS 149 II) < <i>im</i> ‘işaret, damga’ (YRS 148 II), <i>meŋ+neex</i> ‘benli’ (YRS 249) < <i>meŋ</i> ‘(vücuttaki) ben’ (YRS 248), <i>con+noox</i> ‘insanlı’ < <i>con</i> ‘insan, halk’ (YRS 131 1).</p>	<p>4. /m, n, ŋ/ den sonra +naak, +neek, +nook, +nөөk:</p> <p><i>kim+neek</i> < çoğ. <i>kim</i> ‘kim’ (DWb 21), <i>hon+nook</i> ‘giyimli’ < <i>hon</i> ‘giyim, giysi’ (DW 108), <i>kieŋ+neek</i> ‘geniş’ < <i>kieŋ</i> ‘geniş’ (DWb 22).</p>

Korkina ve diğçerleri (1982, s. 163, mad. 262)'ne göre bu ek ad, sıfat, sayı adı, adil, ortaç kök ve gövdelerine eklenebilir. Dolayısıyla özel bir sıfat türetme eki gibi görünmemektedir. Bu eki almış olan sözcükler özellik olarak düşünölebilecek bir bilgi aktarıyorlarsa, o zaman sıfat anlamında kullanılırlar: *öydöox* 'akıllı, zeki' yani aklı olan, *küüsteex* 'güçlü, kuvvetli; şiddetli', *collox* 'şanslı, talihli', *kiñneex* 'öfkeli, hiddetli' vb..

3.2.1.15. {+lXk}:

Yazıtlarda *bäglık* 'bey olmaya layık, bey olacak olan' (KT D 7, vb.), *eşilik* 'hanım olmaya layık, hanım olacak olan' (KT D 7, vb.) < *eşi 'hanım, soylu kadın' (krş. Uyg. *işi*, *işiy* ay., MK *işilär* ay.) olmak üzere bu ekle türetilen iki sözcük vardır (Tekin 2003b, s. 84, mad. 168) ve bunlar tümcede sıfat görevindedir. OrhT. *beglik* ve *eşilik* sözcükleri Yakutçada da Dolgancada da yoktur; ancak *+llk* eki Yakutçada ve Dolgancada *+llk* (Korkina ve diğçerleri, 1982, s. 123, mad. 192; Stachowski, 1997, s. 22) olarak başka sözcüklerde görölmektedir:

Tablo 4. OrhT. {+lXk} Ekinin Yakutça ve Dolgancadaki Durumu

<u>Yakutça:</u>	<u>Dolganca:</u>
<p>1. Ünlü, uzun ünlü ve diftonglardan sonra <i>+llk</i>:</p> <p><i>inñe+lik</i> (~ <i>inne+lik</i>) 'iğnelik' < <i>inne</i> 'iğne' (YRS 151), <i>kıa+lık</i> 'trutnitsa' < <i>kıa</i> 'kav, mantar kavı' (GSYLY 123.192), <i>ebü+lik</i> 'zam' < <i>ebü</i> 'ilave, ek; ilave etme, ekleme' (GSYLY 123.192).</p>	<p>1. Ünlülerden sonra <i>+llk</i>:</p> <p><i>ienne+lik</i> 'iğnelik' < *<i>ienne</i> (~ <i>iñe</i> ~ <i>iñne</i>) 'iğne' (DWb 23).</p>
<p>2. /s, t/ den sonra <i>+llk</i>:</p> <p><i>kıs+tık</i> 'kışlık barınak; kışlık+' (YRS 212 I) < *<i>kıs</i> 'kış', <i>ot+tuk</i> 'otlaktaki ot; otlak' (YRS 281 I) < <i>ot</i> 'ot' (YRS 280 I).</p>	<p>2. /p, s/ den sonra <i>+tlk</i>:</p> <p><i>höp+tük</i> 'doğruluk, dakiklik' < <i>höp</i> 'düzenli, yerinde' (DWb 23), <i>kıs+tık</i> 'kışlık yer' < *<i>kıs</i> < *<i>kış</i> 'kış' (DWb 23), <i>kus+tuk</i> 'gökkuşığı' = Yak. <i>kustuk</i> 'bir tür ok; gökkuşığı' < *<i>kuşluk</i> 'kuş vurulan ok' (DWb 23).</p>

<p>3. /n/ den sonra +nlk:</p> <p><i>kün+nük</i> ‘bir günlük mesafe, yol’ (YRS 198) < <i>kün</i> ‘gün’ (YRS 197 2), <i>tün+nük</i> ‘pencere, pencere+’ (YRS 412) < <i>tüün</i> ‘gece’ (YRS 417).</p>	<p>3. /n/ den sonra +nlk:</p> <p><i>mun+nuk</i> ‘köşe’ < *<i>muyluk</i> < <i>muş</i> ‘kenar, uç, sınır’ (DWb 23), <i>tün+nük</i> ‘pencere’ < <i>tüün</i> ‘gece’ (DWb 23).</p>
--	---

Ekin Yakutça ve Dolgancadaki kullanımı oldukça kısıtlıdır. Yakutça ve Dolgancadaki örnekler neredeyse yukarıdaki tabloda verilen sözcüklerle sınırlıdır.

Yukarıdaki örneklere göre Yakutçada ve Dolgancada +*llk* ekinin soyut sözcükler türetme işlevi yoktur. Stachowski (1997, s. 23)’nin verdiği *höp+tük* ‘doğruluk, dakiklik’ < *höp* ‘düzenli, yerinde’ (DWb 23) örneği soyut sözcük türetme işleviyle diğerlerinden ayrılmaktadır.

3.2.1.16. {+mAn}:

Tekin (2003b, s. 84, mad. 170) soru işaretli olarak bu ekin küçültme sıfatları türettiğini belirtir. Üç büyük yazıtta yalnızca *ataman* ‘yüksek, baş (unvan)’: *ataman tarkan* (BK G 14) < *ata* ‘baba’; krş. *baga tarkan* (Tekin, 2003b, s. 84, mad. 170) sözcüğünde geçer. Yakutçada ve Dolgancada bu eke ve devamına rastlanmamıştır.

3.2.1.17. /+un/.

Tekin (2003b, s. 84, mad. 171)’e göre soru işaretli bir topluluk eki olarak yalnızca *bodun* ‘boylar, kabileler, halk’ (KT D 14, vb.) < *bod* ‘boy, kabile’ (T 60) sözcüğünde görülür. Bu eke Yakutçada da Dolgancada da rastlanmamıştır.

3.2.1.18. {+(X)nç}.

Sıra sayıları ekidir (Tekin, 2003b, s. 84, mad. 172). Orhon Türkçesinde *bişinç* ‘beşinci’ (KT K 7, vb.), *onunç* ‘onuncu’, *tokuzunç* ‘dokuzuncu’, *üçünç* ‘üçüncü’, *yetinç* ‘yedinci’ sözcüklerinde niteleyici, *törtünç* ‘dördüncü olarak’ (KT K 7, vb.) ve *üçünç* ‘üçüncü olarak’ sözcüklerinde belirteç tümleci olarak kullanılmıştır.

Çağdaş Türk dillerinde çeşitli varyantlarıyla *-nçı/-ınçı*'ya karşılık gelen sıra sayıları eki Yakutçada *+(I)s* olarak görülür (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 180, mad. 295). OrhT'deki bütün örnekler hem Yakutçada hem Dolgancada yaşamaktadır: *bişinç* 'beşinci': **Yak.** *behis* < *bies* 'beş', **Dolg.** *behis* ~ *biehis*; *onunç* 'onuncu', **Yak.** *onus* < *uon* 'on', **Dolg.** *ay.*; *tokuzunç* 'dokuzuncu': **Yak.** *toxsus*, **Dolg.** *toksus*; *yitinç* 'yedinci': **Yak.** *settis*, **Dolg.** *hettis*; *törtünç* 'dördüncü olarak': **Yak.** *tördüs* 'dördüncü', < *tüört* 'dört', **Dolg.** *tördüs* ~ *tüördüs* 'dördüncü'; *üçünç* 'üçüncü olarak': **Yak.** *ühüs* 'üçüncü', **Dolg.** *ay.*

Yakutçada ve Dolgancada bu ekin ulanmasıyla birtakım ses olayları görülür:

a. Yakutçada kökün sonundaki geniş ünlü yok olur: **Yak.** *alta+ıs* = *altıs* 'altıncı', *sette+ıs* = *settis* 'yedinci' (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 180, mad. 294). Aynısı Dolganca için de geçerlidir: **Dolg.** *altıs* 'ay.' (SDR-RD 13), *hettis* 'ay.' (SDR-RD 64).

b. Yakutçada kökteki diftong geniş-normal ünlüye dönüşür: **Yak.** *bies+ıs* = *behis* 'beşinci', *tüört+üs* = *tördüs* 'dördüncü', *uon+us* = *onus* 'onuncu' (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 180, mad. 294; Krueger, 1962, s. 111). Dolgancada ise kökteki diftong geniş-normal ünlüye dönüştüğü gibi diftong olarak da korunabilir: **Dolg.** *behis* ~ *biehis* 'beşinci', *tördüs* ~ *tüördüs* 'dördüncü', *uon+us* = *onus* 'onuncu' (SDR-RD 51).

c. Yakutçada kökteki dar ünlü düşer: **Yak.** *ağıs+ıs* = *axsıs* 'sekizinci', *toğus+us* = *toxsus* 'dokuzuncu' (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 180, mad. 294). Aynısı Dolganca için de geçerlidir: **Dolg.** *agıs+ıs* = *aksıs* 'sekizinci' (DWb 28), *togus+us* = *toksus* 'dokuzuncu' (SDR-RD 68).

3.2.1.19. {+rA}.

Yer belirteçleri türetir (Tekin, 2003b, s. 84, mad. 173). Bu ekle türetilen *asra* 'aşağıda' (KT D 1, vb.) < *as 'aşağı, alt, alt kısım'; krş. MK *astın* 'aşağı, aşağıda', *içrã* 'içeride' (KT D 26, vb.), *taşra* 'dışarıya, dışarıda' (KT D 26, vb.) sözcükleri (Tekin, 2003b, s. 84, mad. 173) Yakutça ve Dolgancada yaşamadığı gibi ekin devamına başka sözcüklerde de rastlanamamıştır.

Yazıtlardaki *+rA* ekli birtakım sözcükler Yakutça ve Dolgancada *+gAr* eki almış olarak ve Orhon Türkçesiyle aynı anlamda görülür: OrhT. *içre* 'içte, içerde; gizli': **Yak.**

krş. *ihiger* ‘içerde’, **Dolg.** krş. *ihiger* ‘içerde’; OrhT. *taşra* ‘dışarı, dışta, dıştan’: **Yak.** krş. *tahıgar* ‘ay.’, **Dolg.** krş. *tahıgar* ‘ay.’.

3.2.1.20. {+sIg}.

Benzerlik sıfatları türeten bu ek üç büyük yazıtta *yılsıg* ‘refah içinde, müreffeh, zengin, mutlu’ (KT D 26) < *yalsıg < *yal; krş. *yalıg* ‘mutlu, güler yüzlü’ (IB 2) < *yalıg, **Yak.** *salı* ay. < *yalıg; krş. bir de Moğ. *yali* ‘önemli, ünlü’, *yali-* ‘iyi olmak, kaliteli olmak’ sözcüklerinde görülür (Tekin, 2003b, s. 84, mad. 174). Bu sözcüğe ve ekin devamına Yakutçada da Dolgancada da rastlanamamıştır.

3.2.1.21. {+sIz}, {+sUz}.

Yokluk sıfatları türeten bu ek üç büyük yazıtta *aşsız* ‘yiyeceksiz, yemeksiz’ (KT D 26), *biliğsiz* ‘cahil, bilgisiz’ (KT D 5; BK D 6), *tons(t)z* ‘giyeceksiz, fakir’ (KT D 26, BK D 21), *buırs(t)z* ‘dertsiz, kaygısız, sıkıntısız’ (BK K 14, vb.), *idisiz* ‘sahipsiz’ (KT D 20, vb.), *kalısız* ‘tümüyle, tamamiyle, artıksız’ (KT K 1, vb.), *kärgäksiz* ‘gereksizce, fazlasiyle’ (KT K 12, BK G 11), *sansız* ‘sayısız’ (BK G 12), *ögs(ü)z* ‘öksüz, anasız’ (KT K 9), *subsuz* ‘susuz, çorak yer, çöl’ (BK G-D) sözcüklerinde görülmektedir (Tekin, 2003b, s. 84-85, mad. 175).

Yakutça ve Dolgancanın morfolojik özelliklerinden biri, Genel Türkçe *+sIz* ekinin yokluğudur (Tekin ve Ölmez, 2003, s. 70). Yakutçada sıfatların olumsuz, sıfata eklenen üçüncü tekil kişi iyelik eki *+a* ya da *+ta*’dan sonra *suox* sözcüğünün getirilmesiyle yapılır (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 160, mad. 253): “*iÿe-te suoh ogo* ‘öksüz çocuk’ (*harf.* ‘annesi yok çocuk’), *tl-a suoh* ‘dilsiz’ (*harf.* ‘dili yok’), *ū-ta suoh sir* ‘susuz yer’ (*harf.* suyu yok yer) vb.” (Tekin ve Ölmez, 2003, s. 70).

Yazıtlardaki örneklerden Yakutça karşılığı belirlenebilenler *biliğsiz* cahil, bilgisiz: **Yak.** ≠ krş. *bilii+te suox* ‘bilgisiz’ (TSS 35); *subsuz* susuz, çorak yer, çöl: **Yak.** ≠ krş. *uu+ta suox* ‘susuz’ (TSS 249) sözcükleridir.

3.2.1.22. {+(X)ş}:

Üç büyük yazıtta yalnızca *agiş* ‘servet, mal mülk, hazine’ (KT GB) < *agi* ‘ipekli kumaş’ ve *ödiüş* ‘zaman birimi’ (BK GD 1) < *öd* ‘zaman, vakit’ (KT K 10. vb.) sözcüklerinde geçen bir ektir (Tekin, 2003b, s. 85, mad. 177). Yakutça ile Dolgancada bu örneklerle ve ekin devamına rastlanamamıştır.

3.2.1.23. /+t/.

Tekin (2003b, s. 85, mad. 178)’e göre soru işaretli olarak eski çokluk ekidir ve *sıgit* ‘yas, matem, ağıt, ağlama’ (KT D 4, vb.) < *sıgtı; krş. Trk. *ağıt*, Az. *ağı* ay., Trkm. *ağı* ay.; krş. bir de Uyg. *yıgit sıgit* ‘ağlama, yas tutma’ sözcüğü bu ekle türetilmiştir. Tekin ((Tekin, 2003b, s. 85, mad. 180) Orhon Türkçesindeki *sıgta-* ‘yas tutmak, ağlamak’ eylemini *sıgit+a-* olarak çözümler. Buna koşut olarak, Yakutça ve Dolganca *itaa-* ‘ağlamak; hıçkırmak’ eylemi < *it+aa-* biçiminde çözümlenirse OrhT. *+t* ekinin Yakutçada ve Dolgancadaki bu örnekte kalıplaşmış olarak görüldüğü söylenebilir.

3.2.1.24. {+tI}, {+dI}.

Addan belirteç türeten bu ek üç büyük yazıtta *amtu* ‘şimdi’ (KT D 9, vb.) < *am ‘şu an’; krş. Hak. *am* ‘şimdi, şu an’), *ekinti* ‘ikinci, ikinci olarak’(KT K 5, vb.) < *eki*, *ekin* ‘2’ (KT D 1, BK D 4) < *ekin, *ädgüti* ‘iyice’ (KT G 2, vb.) < *ädgü* ‘iyi’ (KT G 6 vb.), *katıgdı* ‘sıkıca’ (KT G 2), *yegdi* ‘daha iyi biçimde’ (BK D 36, KT GD), *yaraklıgdı* ‘silahlı olarak’ (KT D 28) sözcüklerinde görülür (Tekin, 2003b, s. 85, mad. 175).

Bu ek Orhon Türkçesinde:

a. Tek örnekte zaman belirteci türetmiştir: *amtu* ‘şimdi’ (Tekin, 2003b, s. 142, mad. 4). Bu ek Yakutça ve Dolgancada *anı* ‘şimdi’ sözcüğünde kalıplaşmış olarak görülür. Aynı ek için söz konusu olmasa da Yakutçada ve Dolgancada bir genzel ünsüz yanındaki ‘t’ ünsüzünün kaybolduğu durumlar için krş. OrhT. *kentü* ‘kendi, öz; kendin’: **Yak.** *kini* ‘o’ (LPOYY Ø; YRS 166; RYS 365; TSS 204), **Dolg.** *gini* (SDR-RD 23), *gini* ~ *ñini* ~ *ginni* = Osm. *kendi* (DW 86); OrhT. *küntüz* ‘gündüz’: **Yak.** *künüs* ‘gündüz’ (LPOYY 58; YRS 198; RYS 137; TSS 103), **Dolg.** *ay.* (SDR-RD 40; DW 165).

b. Sıra sayısı türetir (Tekin, 2003b, s. 131, mad. 286). Türetilen sözcük niteleyici ya da belirteç tümleci olarak kullanılır: *ekinti kün...* ‘ikinci gün...’ (T 39-40), *ekinti* ‘ikinci, ikinci olarak’ (KT K 5, vb.). (Tekin, 2003b, s. 131, mad. 286). Yakutça ve Dolgancada bu ekle türetilen sıra sayısı yoktur.

c. Tarz belirteci türetir (Tekin, 2003b, s. 143, mad. 321). Bu gruba giren *ädgüti* ‘iyice’, *katıgdı* ‘sıkıca’, *yegdi* ‘daha iyi biçimde’, *yaraklıgdı* ‘silahlı olarak’ (Tekin, 2003b, s. 143, mad. 321) sözcükleri Yakutçada da Dolgancada da korunmamıştır.

3.2.2. Addan eylem türeten ekler:

3.2.2.1. {+A-}.

Daha çok geçişsiz eylemler türeten bu ek üç büyük yazıtta *bädzä-t-* ‘resim ve heykellerle bezemek, süslemek’ eylemindeki *bädzä-* (KT G 1, vb.) < *bädiz* ‘resim, heykel’, *kürä-* ‘kaçak olmak, bağımsız olmak, yönetilmez olmak’ (KT D 25, BK D 19) < *kür ‘özgür, cesur, ele avuca sığmaz, yönetilmez’ (krş. MK *kür* ay.), *sıgta-* ‘yas tutmak, ağlamak’ (KT D 4, BK D 5) < *sıgıt* ‘yas, feryat’, *yaşa-* ‘yaşamak, ... yaşında olmak’ (KT K 2, vb.) < *yaş* ‘yaş, ömür yaşı’ olmak üzere dört türetimde görülür (Tekin, 2003b, s. 85, mad. 180).

Ek OrhT’deki örneklerden ikisinde *+aa-* ve *+ee-* olarak görülmektedir: **Yak.** *küree-* ‘kaçmak’ (YRS 201; RYS 654 2; DW 166), **Dolg.** *küree-* ~ *küüree-* (DW 166); **Yak.** *itaa-* ‘ağlamak’ (LPOYY Ø; YRS 532; RYS 423; TSS 5), ‘hıçkırmak’ (TSS 114 2), **Dolg.** *ay.* (SDR-RD 84; DW 262). Ekin Yakutça karşılığı Korkina ve diğerleri (1982, s. 219, mad. 385)’ne göre /+aa-, +ee-, +oo-, +öö-/ varyantlarıyla karşımıza çıkan **+AA-**’dır. Krueger (1962, s. 149) ise /+aa-, +ee-, +oo-, +öö-/ ile birlikte /+ie-, +uo-, +üö-, +ia-/ varyantlarını da vermiştir. Yakutçada ve Dolgancada /oo/ ve /öö/’lü varyantlar son hecede /o/ ve /ö/ bulunan sözcüklerle, /aa/ ve /ee/’li varyantlar öteki kalın ünlüler, ince ünlüler ve diftonglarla kullanılır.

+AA- ekiyle Yakutçada sıfatlardan geçişsiz eylemler (örn. *ıaraa-* ‘ağırlaşmak’ < *ıar* ‘ağır’, *diriıee-* ‘derinleşmek’ < *diriı* ‘derin’); adlardan daha çok geçişli anlamı olan eylemler (örn. *ahaa-* ‘yemek’ < *as* ‘yiyecek’, *öhöö-* ‘öç almak, intikam almak’ < *ös* ‘öç, intikam’); yansıma ve mecazî sözcüklerden geçişsiz eylemler (*xabıgıraa-* ‘çene çalmak,

tahta kaşık çalmak' < yans. *xabıgır*, *bitıgıraa*- 'küçük sürgünler vermek' < mecazî sözcük *bitıgır*'dan) türetilir (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 219, mad. 385).

Bu ek en eski eylem türetme biçimlerinden biri olmasına karşın çağdaş Yakutçadaki türetim gücü azdır ve giderek daha da sönmektedir (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 219, mad. 385).

3.2.2.2. {+(A)d-}.

Geçişsiz eylemler türeten bu ek üç büyük yazıtta *başad*- 'başında olmak, kumanda etmek' (BK G 8, 11) < *baş*, *buşad*- 'bunalmak, sıkılmak' (T 26) < *buş* 'dert, sıkıntı', *kulad*- 'köle olmak' (KT D 13) < *kul 'erkek köle', *küñäd*- 'cariye olmak' (KT D 13) < *küñ* 'kadın köle, cariye', *yokad*- 'yok olmak' (KT D 11) < *yok* olmak üzere beş türetimde görülmektedir (Tekin, 2003b, s. 86, mad. 181).

Ek Yakutçada *muşatıy*- 'üzülmek, kahrolmak, kederlenmek, kaderinden yakınmak' eyleminde *+(A)t-* olarak karşımıza çıkmaktadır. **Yak.** *ulaat*- 'yükselmek, yücelmek' (LPOYY Ø; YRS 432 2; RYS 72 1; TSS 308) ve **Dolg.** *ulaat*- 'büyüme, boy atmak; artmak, çoğalmak, şiddetlenmek' (SDR-RD 74), *ulaat*- ~ *ulat*- 'büyüme, gelişme' (DW 243) sözcükleri bu ekle türetilmiştir: krş. *ulgat*- 'büyüme' (< *ulgad-) (Barık III 2, Altınköl II 1) (Tekin, 2003b, s. 86, mad. 181).

Stachowski (1997, s. 57)'nin '*+at-* ~ *+ıt-*' başlığıyla verdiği, Yakutçadakine benzer bir ek bulunmaktadır. Dolgancada yalnızca *sogudayıt*- 'yemek' [< *soguday balığı yemek] < *soguday ~ *hogudaay* 'bir tür balık', *tıñat*- '[ip vb.] germek, çekmek' < *tıñ* 'sıkıca, sımsıkı' sözcüklerinde görülen bu ek geçişli eylemler yapması (Stachowski, 1997, s. 57) bakımından OrhT. ve Yakutça ekten ayrılmaktadır. Bu nedenle Dolgancadaki bu ek ET *+ad-* ekinin devamı olamaz.

3.2.2.3. {+dI-}:

Üç büyük yazıtta yalnızca *udı*- 'uyumak' (BK D 22, vb.) < *u* 'uyku' örneğinde geçen (krş. MK *añdı*- 'av için pusuya yatmak' < *añ* 'av') bu ek (Tekin, 2003b, s. 86, mad. 183) Yakutça ve Dolgancada aynı sözcükte *+tuy-* olarak karşımıza çıkmaktadır: *udı*- 'uyumak': **Yak.** *utuy-*, **Dolg.** *ay*.

Ekin sonunda görülen -y¹⁸ sesi ET’de düz-dar ünlüyle biten eylemlerin Yakutça karşılıklarında görülen ikincil bir -y’dir (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 102, mad. 138). *utuy-* eylemindeki *+tuy-* eki, Yakutçada ve Dolgancada *+tly-*, *+dly-*, *+lly-*, *+nly-*, *+sly-* varyantlarıyla görülen (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 220, mad. 387) başka bir ekle karıştırılmamalıdır.

3.2.2.4. {+gAr-}.

Üç büyük yazıtta yalnızca *içgär-* ‘bağımlı kılmak’ (KT GD, vb.) < *iç* (BK G 14 vb.) (Tekin, 2003b, s. 86, mad. 184) türetiminde görülür. Bu sözcüğe Yakutçada ve Dolgancada rastlanamamıştır.

Tekin’e göre (2003b, s. 86, mad. 184) Orhon Türkçesinde bu ekle türetilen bir başka sözcük *taşgar-* ‘(orduyu sefere) çıkarmak’ (MÇ D 10) < *taş* ‘dış’ eylemidir. Clauson (1972, s. 562b) da *taşgar-* eylemi için aynı bilgiyi verir. Yakutçada aynı anlamlı *tahaar-* ‘çıkarmak; dışarı çıkarmak’ (YRS 378 1, 2) eylemi vardır. YRS’da bunun *tağıs-* eyleminin ettirgen biçimi olduğu yazılıdır. Stachowski (1997, s. 57) de Böhtlingk’in (1851, s. 296, 496) *+aar-* ekiyle türetildiğini yazdığı Yak. *tahaar-* ‘çıkarmak; dışarı çıkarmak’ (= **Dolg.** *tahaar-* ~ *tahar-* ‘ay.’) eyleminin aslında *+k-* ve *-ar-* ekleriyle türetildiğini yazar ve *tahaar-* eylemini *tağıs-* ‘çıkarmak’ < **takış-* < **taşık-* eylemine bağlar. Ancak Yak. *tahaar-* sözcüğünün ikinci hecesindeki ünlü uzunluğu sözcüğü **taşgar-* eylemine bağlayan görüşü destekler. Yak. *tahaar-* sözcüğü **tağıs-ar-* ile ilintili olsaydı bunu Yakutçada uzun ünlüyle değil, **nahar-* olarak görmemiz gerekecekti.

Yakutçada ve Dolgancada ET *+gAr-* ekinin devamı olan *+aar-* ekiyle türetilmiş bir eylem daha vardır: **Dolg.** *ataar-* ‘eşlik etmek, uğurlamak’ < **atkaar-* < *at* ‘at’ (DWb 57), **Yak.** *ataar-* ‘göndermek, yollamak; eşlik etmek, uğurlamak’ (YRS 51 1, 2), krş. *atğar-* ‘birinin ata binmesine yardım etmek’ (EDPT 48a).

¹⁸ Yakutçada eylem sonlarında görülen -y sesi Grammatika Sovremennogo Yakutskogo Literaturnogo Yazıkı’nın 102–111. sayfaları arasında yer alan ‘Vıpadenie Koneçnogo -y v Glagolnix Osnov’ (Eylem Gövdelerinin Sonunda -y Düşmesi) başlığı altında ayrıntılı olarak tartışılmaktadır. Daha fazla bilgi için adı geçen kaynağa başvurulabilir.

3.2.2.5. {+I-}.

Daha çok geçişsiz eylemler türeten bu ek üç büyük yazıtta *biti-* ‘yazmak’ (KT GD, vb.) < *bit ‘yazı fırçası’ < Çin. *pi* < *piet ‘fırça’, *toki-* ‘dövmek, savaşta mağlup etmek’ (BK G 8, vb.) < *tok yansıma, *yabrit-* ‘bozmak, bozguna uğratmak’ (BK D 31) eylemindeki **yabri-* ‘bozulmak, bozguna uğramak’ < *yabır ‘fena, kötü’ (krş. *yabız* ay.), *yori-* ‘yürümek’ (KT D 37, vb.) < *yor (krş. MK *yorçı* ‘kılavuz, rehber, yol gösteren’, Moğ. *corçi-* ‘gitmek, yürümek, gezmek’) olmak üzere dört türetimde görülür. (Tekin, 2003b, s. 87, mad. 185).

+*I-* eki yalnızca *yabrit-* ‘bozmak, bozguna uğratmak’ (BK D 31) gövdesindeki **yabri-* ‘bozulmak, bozguna uğramak’ < *yabır ‘fena, kötü’ (krş. *yabız* ‘ay.’) eyleminin Yakutçadaki karşılığı olan *sabırıy-* ‘geçmek, geride bırakmak; üstün gelmek, üstün olmak’ (YRS 308 I 1) eyleminde +*iy-* olarak görülmektedir.

Yazıtlarda +*I-* ekiyle türetilen öteki sözcükler Yakutçada da Dolgancada da yoktur. Ancak Yakutçada olduğu gibi, Dolgancada da sayılı örnekte geçen bir +*y-* ~ +*iy-* eki bulunmaktadır: *hutıy-* ‘geçs. kokmak; çürümek, kokuşmak; yok olmak, yitmek’ < *hut* ‘koku’; *kijiy-* ‘öfkelenmek, şirretleşmek, hiddetlenmek’ < *kij* ‘öfke, kötülük, gazap’, *kögüy-* ‘hayran olmak, bayılmak; taklit etmek, öykünmek’ < *kök > Yak. *köx* ‘eğilim, heves; taklit’ (Stachowski, 1997, s. 57-58).

Orhon Türkçesinde düz-dar ünlüyle biten yalın ya da türetilmiş eylemlerin Yakutçada (ve Dolgancada) sonlarına bir -*y* aldıkları göz önünde bulundurulursa, (bkz. Korkina ve diğerleri, 1982, s. 102-107) bu ekin OrhT. +*I-* ekinin devamı olduğu söylenebilir.

3.2.2.6. {+(I)k-}.

Geçişsiz eylemler türeten bu ek üç büyük yazıtta *içik-* ‘bağımlı olmak, tabi olmak’ (KT D 10, vb.) < *iç*, *taşık-* ‘çıkmaq’ (KT D 11, vb.) < *taş* ‘dış’, *tagık-* ‘dağa çıkmak’ (KT D 12) < *tag* ‘dağ’, *birki* ‘birleşik, müttehit’ sıfatındaki (KT D 27, vb.) **birik-* ‘birleşmek, bir araya gelmek’ < *bir olmak üzere dört türetimde görülmektedir (Tekin, 2003b, s. 87, mad. 186).

Stachowski (1993b, s. 18) Yakutçadaki *tağıs-* ‘dışarı çıkmak’ eylemi göçüşme yoluyla ET *taşık-* ‘çıkmaq, (ordu) sefere çıkmak’ eylemine bağlanmıştır: – Etim.: < AT **taşık-* > EYak. **takış-* > YYak. *tağıs-*. *tağıs-* ‘dışarı çıkmak’ eylemi Dolgancada da *tagıs-* ‘ay.’ olarak görülür. Bu etimolojiye dayanarak *+k-* ekinin Yakutça ve Dolgancadaki bu örnekte kalıplaşmış olarak bulunduğu söylenebilir. Yazıtlarda geçen öteki türetimler Yakutçada da Dolgancada da yoktur.

Bu ek birkaç türetimde daha görülebilmektedir. Örneğin Stachowski (1993a, s. 41)’ye göre Dolg. *arak-* ‘ayrılmak, vedalaşmak; terk etmek, bırakmak’ < **aara* eylemi *+k-* ekiyle kurulmuştur. Buradan yola çıkarak Yak. *arax-* ‘uzaklaşmak, ayrılmak; geri çekilmek’ (YRS 45) eyleminin de *+k-* ile kurulduğu söylenebilir.

3.2.2.7. {+kA-}:

Üç büyük yazıtta yalnızca *yarlı(k)ka-* ‘(tanrı) lutfetmek, buyurmak, emretmek’ (KT G 9, vb.) < **yarlıgka-* < **yarlıg* ‘buyruk, emir’ sözcüğünde görülen bir ektir (Tekin, 2003b, s. 87, mad. 187). Bu sözcüğe ve ekin devamına Yakutçada da Dolgancada da rastlanmamıştır.

3.2.2.8. {+lA-}:

Orhon Türkçesindeki en işlek addan eylem türetme eklerinden biridir. Yazıtlarda geçen örneklerden Yakutça ve Dolgancada karşılıkları belirlenenler şunlardır:

a. Hem Yakutçada hem Dolgancada görülen sözcükler: *başla-* ‘başında olmak, lider olmak’ (BK D 33, vb.) < *baş*: **Yak.** *bastaa-* ‘birinci olmak, önde gelmek’, **Dolg.** krş. *bastan-* ‘ilerlemek, öne doğru gitmek’ (DW 54); *kışla-* ‘kışı geçirmek’ (BK D 31, KT K 8) < *kış* **Yak.** *kistaa-* ‘ay.’, **Dolg.** *ay.*; *tapla-* ‘uygun bulmak, beğenmek, tasvip etmek’ (BK D 35) < **tapı* ‘anlaşma’; krş. MK *tapı* *ay.*; *tapla-* tasvip etmek, hoş karşılamak, beğenmek **Yak.** *taptaa-* ‘sevmek, beğenmek, hoşlanmak’, **Dolg.** *ay.*.

b. Yakutçada da Dolgancada da görülmeyen sözcükler: *ançola-* ‘(bir büyüğe) bir şey takdim etmek, sunmak’ (KT D 32) < **anço* ‘hediye, ödül’, *illä-* ‘devlet kurmak’ (KT D 6, BK D 7) < *il* ‘devlet’, *kaganla-* ‘hakan yapmak’ (KT K 7, vb.) < *kagan*, *kılıçla-* ‘kılıçla öldürmek’ (KT K 5) < *kılıç*, *opla-* ‘fırlamak, atılmak’ (KT K 5, vb.) <

*op yansıma; krş. Kırg. *opton-* ‘kendini tutamamak, fırlamak. atılmak’ < **oplan-*, *sülä-* ‘sefere çıkmak, ordu sevketmek’ (BK D 40, vb.) < *sü* ‘ordu’; *tıŋla-* ‘dinlemek’ (KT G 2) < *tıŋ ‘ses’ (krş. Uyg. *tıŋ* ay.); *yogla-* ‘ölü ardından yas tutmak’ (KT D 4, vb.) < *yog* ‘cenaze töreni’ türetimleriye Yakutçada da Dolgancada da görülmemektedir.

Yukarıdaki örnekler OrhT. +*IA-* ekinin Yakutça ve Dolgancada pek çok fonetik varyantı olduğunu ortaya koymaktadır. Yakutça ve Dolgancada ekin /oo/ ve /öö/’lü varyantları yalnızca /o/ ve /ö/’lü sözcüklerle, /aa/ ve /ee/’li varyantları öteki ünlüler ve diftonglarla kullanılır. Bu varyantların Yakutçadaki dağılımı aşağıdaki gibidir (Krueger, 1962, s. 149; Korkina ve diğerleri, s. 91, mad. 114). Stachowski (1997, s. 60-61)’nin verdiği Dolganca örnekler de buna göre düzenlenmiştir:

Tablo 5. OrhT. {+IA-} Ekinin Yakutça ve Dolgancadaki Durumu

<u>Yakutça:</u>	<u>Dolganca:</u>
<p>1. Ünlü, diftong ve /l/’den sonra +<i>laa-</i>, +<i>lee-</i>, +<i>loo-</i>, +<i>löö-</i>:</p> <p><i>üle+lee-</i> ‘çalışmak’ < <i>üle</i> ‘iş’ (GSYLY 215), <i>buruo+laa-</i> ‘duman çıkarmak, tütme’ (YRS 86) < <i>buruo</i> ‘duman’ (YRS 86 1), <i>oŋo+loo-</i> ‘çocuk bakmak’ < <i>oŋo</i> ‘çocuk’ (YM 149), <i>suol+laa-</i> ‘iz bırakmak; izine düşmek’ (YRS 342 1, 2) < <i>suol</i> ‘iz’ (YRS 342 1).</p>	<p>1. Ünlü, diftong ve /l/’den sonra +<i>laa-</i>, +<i>lee-</i>, +<i>loo-</i>, +<i>löö-</i>:</p> <p><i>orto+loo-</i> ‘ortasına varmak’ < <i>orto</i> ‘orta’ (DWb 61 2), <i>ta+laa-</i> ‘araçla ormana gitmek’ < <i>ta</i> ‘kara, orman’ (DWb 61), <i>tögül+lee-</i> ‘(birkaç defa) yapmak, bulunmak, tekrarlanmak vb.’ < <i>tögül</i> ‘defa, kere’ (DWb 61).</p>
<p>2. /k, p, s, t, x/’den sonra +<i>taa-</i>, +<i>tee-</i>, +<i>too-</i>, +<i>töö-</i>:</p> <p><i>balık+taa-</i> ‘balık tutmak’ < <i>balık</i> ‘balık’ (GSYLY 215.379.4), <i>alıp+taa-</i> ‘(masalarda) büyülemek’ (YRS 39) < <i>alıp</i> ‘hile’ (YRS 39), <i>bas+taa-</i> ‘birinci olmak, önde gelmek’ (YRS 65 I), <i>tüört+tee-</i> ‘bir şeyi dört kere yapmak’ < <i>tüört</i> ‘dört’ (YM 149), <i>ohox+too-</i> ‘(evde) soba kurmak’ (YRS 280) < <i>ohox</i> ‘soba’ (YRS 279).</p>	<p>2. /k, p, s, t/’den sonra +<i>taa-</i>, +<i>tee-</i>, +<i>too-</i>, +<i>töö-</i>:</p> <p><i>aççık+taa-</i> ‘acıkmak, açlık çekmek’ < <i>aççık</i> ‘aç’ (DWb 61), <i>hierkep+tee-</i> ‘Hierkep’e gitmek, Hierkep’e yolculuk etmek’ (DWb 61), <i>kıs+taa-</i> ‘kışı geçirmek’ < *<i>kıs</i> < GT <i>kış</i> ‘kış’ (DWb 61), <i>kat+taa-</i> ‘bir şeyi yeniden yapmak, tekrarlamak’ < <i>kat</i> ‘defa, kere’ (DWb 61).</p>
<p>3. /r, y/’den sonra +<i>daa-</i>, +<i>dee-</i>, +<i>doo-</i>, +<i>döö-</i>:</p>	<p>3. /r, y/’den sonra +<i>daa-</i>, +<i>dee-</i>, +<i>doo-</i>, +<i>döö-</i>:</p>

<p><i>xaar+daa-</i> ‘kar temizlemek’ (YM 149), <i>öy+döö-</i> ‘anımsamak; anlamak’ (YRS 283 1, 3) < <i>öy</i> ‘akıl, us, zeka’ (YRS 283 1).</p>	<p><i>hir+dee-</i> ‘yönetmek, yol göstermek’ < <i>hir</i> ‘yer’ (DW 105 3), <i>öy+döö-</i> ‘düşünmek’ < <i>öy</i> ‘akıl’ (DW 198 1).</p>
<p>4. /m, n, ŋ/’den sonra +naa-, +nee-, +noo-, +nöö-</p> <p><i>ilim+nee-</i> ‘ağla balık tutmak’ < <i>ilim</i> ‘ağ’ (YM 149), <i>oton+noo-</i> ‘yemiş toplamak’ < <i>oton</i> ‘yemiş’ (GSYLY 215.379.4), <i>tiij+nee-</i> ‘sincap avına çıkmak’ < <i>tiij</i> ‘sincap’ (YM 149).</p>	<p>4. /m, n, ŋ/’den sonra +naa-, +nee-, +noo-, +nöö-</p> <p><i>ilim+nee-</i> ‘ağla balık tutmak’ < <i>ilim</i> ‘balık ağı’ (DW 125), <i>albunnaa-</i> ‘aldatmak, kandırmak’ < <i>albun</i> ‘yalan; hile’ (DWb 60 1, 2), <i>teŋ+nee-</i> ‘karşılaştırmak’ < <i>teŋ</i> ‘eşit, benzer’ (DWb 61).</p>

Yukarıda bütün varyantlarıyla verilen +IAA- eki Yakutçadaki en işlek eylem türetme ekidir. Bu ek yardımıyla özellikle adlardan olmak üzere her sözcük türünden eylem türetilebilir. Adlardan türetilen eylemler genel olarak hareketi uygulama, harekete konu olanı yerine getirme; bir şeyle donatma; bir şeyi kullanma; toplama, avlama; bir şeye yönelme; bir şey oynama vb. anlam ayrımları kazanırlar. Sıfatlardan türetilen eylemler ‘gösterilene verme’, ‘gösterilene göre hareket etme’ anlamlarını taşıyan geçişli eylemler ve ‘bir şey alma, kazanma; bir özellik gösterme’ anlamlarını taşıyan geçişsiz eylemler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Yakutçada +IAA- ekiyle sayı adlarından, zamirlerden, belirteçlerden, ünlemlerden, yansılardan ve mecazî sözcüklerden de eylemler türetilebilir (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 216-217’den özet).

Üç büyük yazıtta geçen +la- ekli eylemlerin bir tanesi dışında ad köklerinden türetildiği görülür: *baş+la-*, *kış+la-*, **tap+la-*, **anço+la-*, *il+lä-*, *kagan+la-*, *kılıç+la-*, **tuŋ+la-*, *sü+lä-*, *yog+la-*. Yalnızca **op+la-* eyleminin kökü bir yansıma addır.

3.2.2.9. {+(X)rkA-}:

Üç büyük yazıtta yalnızca *tokurkak* (< **tokurka-* ‘kendini tok saymak’ KT G 8, BK K 6 < *tok*) sözcüğünde geçmektedir. Yakutçada ‘tokluk yüzünden şırmak’ ve ‘tokluğuyla övünmek’ anlamlarıyla verilen bir *toturğaa-* eylemi vardır ve bu eylem < *tot* ‘tok, tokluk’ sözcüğüne bağlanmıştır (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 221, mad. 389.4). YRS (s. 393)’da ise *toturğaa-* eylemi yalnızca ‘tokluk yüzünden şırmak’

anlamıyla verilmiştir. OrhT. *+(I)rkA-* eki Yakutçadaki bu sözcükte *+ırğaa-* olarak belirlenmiştir.

Yakutçada *+(I)rğaa-* *+(I)rgee-*, *+(I)rğoo-*, *+(I)rgöö-* varyantları bulunan bu ek (Korkina ve diğerleri, s. 221, mad. 389.4), Orhon Türkçesine oranla çok daha işlektir. Bu ek yardımıyla sıfatlardan ve adlardan geçişli ya da (daha çok) geçişsiz eylemler türetilebilir. Bu ekle türetilen eylemler övüngeçliğin, saldırganlığın belirmesi ayrıntısı (*bayırğaa-* ‘kendini zengin saymak, zenginliğini açıkça göstermek’ < *baay* ‘zenginlik, zengin’, *küühürgee-* ‘gücünü göstermek, kendini güçlü sanmak’ < *küüs* ‘güç’); olumlu tepkiye bağlı kabul (örn. *atahırğaa-* ‘arkadaşça davranmak’ < *atas* ‘arkadaş’); olumsuzluk tepkiye karşın kabul (örn. *tualırğaa-* ‘rüzgardan zarar görmek’ < *tual* ‘rüzgar’); özelliğin etkin olarak belirmesi ve kabul (örn. *toturgaa-* ‘azmak, kudurmak; tokluğuyla övünmek’ < *tot* ‘tok, tokluk’); tanımak, özelliği hissetmek (örn. *sörüürgee-* ‘serinlemek’ < *sörüüñ* ‘serin, ferah’) anlamlarını kazanır (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 221, mad. 389’ dan özet).

3.2.2.10. {+sIrA-}.

Orhon Türkçesinde bir şeyden yoksun olmak anlamında eylemler türeten bu ek üç büyük yazıtta *elsirä-* ‘devletsiz olmak, devletsiz kalmak’ (KT D 13) < *el* ‘devlet’, *kagansıra-* ‘hakansız olmak, hakansız kalmak’ (KT D 13) ve *urugsıra-t-* eylemindeki *urugsıra-* ‘dölsüz kalmak’ (KT D 10) < **urug* ‘döl, nesil, kuşak’ gövdelerinde geçmektedir (Tekin, 2003b, s. 88, mad. 191). Bu sözcüklere ve ekin devamına Yakutçada da Dolgancada da rastlanmamıştır.

3.2.2.11. {+U-}:

Üç büyük yazıtta yalnızca *yagu-t-* ‘yaklaştırmak’ eylemindeki **yagu-* ‘yaklaşmak’ (KT G 5, BK K 4) (< **yag* < **ya-g*; krş. MK *yak* ‘yakın’ < **ya-k*, Uyg., MK *yak-* ‘yaklaşmak’ < **ya-k-*) türetiminde geçer (Tekin, 2003b, s. 88, mad. 192). Bu sözcüğe ve ekin devamına Yakutçada da Dolgancada da rastlanmamıştır.

3.2.3. Eylemden ad türeten ekler:

3.2.3.1. {-A}.

Aslında ulaç eki olan bu ek (Tekin, 2003b, s. 88, mad. 193) üç büyük yazıtta *ara* ‘arasında’ (KT D 1, vb.) < **ar-* ‘arasından geçmek, çapraz geçmek’ ve *tapa* ‘-a doğru, -a karşı’ (KT D 35, vb.) < **tap-* ‘bulmak’ sözcüklerinde edat (Tekin, 2003b, s. 149, mad. 348); *tägrä* ‘çepeçevre’ (T 8, vb.) < **tägir-* ‘çevirmek, kuşatmak’ sözcüğünde yer belirteci (Tekin, 2003b, s. 141, mad. 317); *yana* ‘yine, tekrar’ (KT D 10, vb.) < *yan-* ‘dönmek’ sözcüğünde sayı belirteci (Tekin, 2003b, s. 148, mad. 345); *yämä* ‘ve, dahi’ (T 60, vb.) < **yäm-* ‘eklemek, katmak, ilave etmek’ sözcüğünde bağlaç (Tekin, 2003b, s. 157, mad. 373) yaparak kalıplaşmıştır.

Ek Yakutça ve Dolgancadaki şu sözcüklerde ET’de olduğu gibi kalıplaşmış bir hâlde görülmektedir: *ara* ‘arasında’: **Yak.** *aara* ‘yolda, yol üzerinde’, **Dolg.** *ay.* ‘yolda, yol üzerinde’; *tägrä* ‘çepeçevre’: **Yak.** *tiere* ‘*b.* ters, ters yüz, arka üstü’, **Dolg.** *ay.*; *yämä* ‘ve, dahi’: **Yak.** *emie* ‘yine, tekrar’, **Dolg.** *ay.*

3.2.3.2. {-DAÇI}.

Gelecek zaman ortacıdır (Tekin, 2003b, s. 89, mad. 194). Üç büyük yazıtta bu ekle türetilen *kältäçi* ‘gelecek olanlar’ (T 14) < *käl-* ‘gelmek’ sözcüğü eyleyici adı olarak; *ölteçi* ‘ölecek olanlar’ (BK D 31) < *öl-* ‘ölmek’ sözcüğü eyleyici adı ya da niteleyici olarak kullanılmıştır (Tekin, 2003b, s. 171, mad. 411). Bu türetilmelere ve ekin devamına Yakutçada da Dolgancada da rastlanmamaktadır.

3.2.3.3. {-DOK}.

Geçmiş zaman ortacı olan bu ek üç büyük yazıtta *bardok* ‘varılan, gidilen’ (BK D 20) < *bar-* ‘gitmek, varmak’, *tägdök* ‘çatışma, savaş’ (KT D 36) < *täg-* ‘saldırmak. hücum etmek’, *yañdok* ‘bozguna uğrayanlar’ (T 16) < *yañ-* ‘(düşmanı) yaymak, dağıtmak, bozguna uğratmak’ olmak üzere üç türetimde görülmektedir (Tekin, 2003b, s. 89, mad. 195). Bu türetilmelere Yakutçada da Dolgancada da rastlanmamaktadır.

-dOk ekinin ET’de bir işlevi daha vardı. Bu ek *-mlş* geçmiş zaman ekinin olumsuz biçimi olan *-mAdOk* karşılığında görülüyordu (Erdal, 2004, s. 229). ET *-mlş* ~ *-mAdOk* karşılığındaki *-DOk* eki Yakutçada korunmaktadır (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 230, mad. 407). ET *-madOk* eki Yakutçada ünlü, diftong, /l, r, y/’den sonra *-batax* (*-betex*, *-botox*, *-bötöx*); /p, t, k, s, x/’den sonra *-patax* (*-petex*, *-potox*, *-pötöx*); /m, n, ŋ/’den sonra *-matax* (*-metex*, *-motox*, *-mötöx*) olarak devam etmektedir (Krueger, 1962, s. 138). Öyleyse ET *-DOk* ekinin Yakutçada *-tax*, *-tex*, *-tox*, *-töx* olarak görüldüğü söylenebilir. Stachowski (1997)’de bu ek bulunamamıştır.

3.2.3.4. {-(X)g}.

Eylem sonucunu bildiren isimler türetir (Tekin, 2003b, s. 89, mad. 196). Üç büyük yazıttaki *-(I)g* ekli türetimlerin Yakutçadaki ve Dolgancadaki durumları aşağıdaki gibidir:

a. Hem Yakutçada hem Dolgancada görülen sözcükler: *bilig* ‘bilgi, akıl, hikmet, zihin’ (KT G 7, vb.) < *bil-* **Yak.** *bilii* ‘bilgi, bilme, idrak’, **Dolg.** *ay.*; *ölüg* ‘ölü’ (BK D 19) < *öl-* **Yak.** *ölüü* ‘ölüm’, **Dolg.** *ay.*; *süjüg* ‘mızrak’ (KT D 35, vb.) < **süj-* ‘mızraklamak’ **Yak.** *üjüü* ‘mızrak’, **Dolg.** *üjüü* ~ *üjü* ‘ren geyiklerini dürtüklemek için kullanılan şiş’.

b. Yalnızca Yakutçada görülen sözcükler: *keçig* ‘geçit’ (T 1 K 11) < *keç-*: **Yak.** *kehii* ‘su geçidi’; *küräg* ‘kaçak’ (T 8, vb.) < *kürä-* ‘kaçmak’ (KT D 23, BK D 19): **Yak.** *kürüü* ‘kaçma, kaçış’; *tug* ‘engel, mania’ (T 26) < *tu-* ‘kapanmak’ (T 23; Uyg., MK *tu-* ‘kapamak’ EDPT 434 a): **Yak.** *tuu* ‘çörten, kirtil’ (YRS 409; RYS 58).

c. Yakutçada da Dolgancada da görülmeyen sözcükler: *bitig* ‘yazı’ (KT G 13, vb.) < *biti-* ‘yazmak’; *erig* ‘kolayca erişilen’ (KT G 13) < **er-* ‘ermek, erişmek’; *kapıg* ‘kapı’ (BK D 15, vb.) < **kap-* ‘kapamak’ (krş. MK *kapıl-* ‘kapanmak, kapatılmak’, *kapga* ‘kale kapısı’, *kapgak* ‘kapak’); *ötüg* ‘rica, maruzat’ (IB 19) < **öt-*; krş. *ötün-* ‘rica etmek, arzetmek’ (T 12, vb.); *süçig* ‘tatlı’ (KT G 6, vb.) < **süçi-*; *tirig* ‘diri, canlı; hayat’ (KT K 9, KT GD) < **tir-* ‘yaşamak’ sözcüklerine Yakutçada da Dolgancada da rastlanmamaktadır.

Orhon Türkçesinde ünlüyle biten eylemlere doğrudan, ünsüzle biten eylemlere dudak uyumuna giren bir bağlama ünlüsüyle bağlanan *-(I)g* eki Yakutçada ve

Dolgancada *-u* (*-ii*, *-uu*, *-üü*) hâlini almıştır (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 117, mad. 174; Stachowski, 1997, s. 53). Yakutçada bu ekle eylemlilik, bazen de hareket sonucunu gösteren sözcükler türetilir (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 117, mad. 174).

3.2.3.5. {-gA}:

Üç büyük yazıtta *bilgä* ‘akıllı, akıl veren, danışman; unvan’ (KT G 6, vb.) < *bil-* ve *tamgaçı* ‘mühürdar’ (KT K 13) türetimindeki *tamga* < **tam-* ‘yanmak’ (krş. Uyg., MK *tamtur-* ‘yakmak’, MK *tamdu*, *tamduk* ‘alevlenmiş ateş’, vb.) sözcüklerinde görülen bir ektir (Tekin, 2003b, s. 89, mad. 197). Bu sözcüklere ve ekin devamına Yakutçada da Dolgancada da rastlanmamıştır. Yakutçada Moğolca alıntılarda görülen *-gA* ekinin (Kałuzyński, 1995e, s. 107) OrhT. *-gA* ekiyle ilişkisi yoktur.

3.2.3.6. {-gAn}:

Üç büyük yazıtta *kapgan* (Böğü kağanın unvanı) ‘kapan, yakalayan’ (T 51, vb.) < **kap-*; krş. MK *kap-* ‘kapatmak, çalmak, hücum etmek’ ve *kor(i)gan* ‘kale, müstahkem mevki, sığınak’ (BK D 31, KT K 8) < **kor-* ‘korumak’; krş. Kzk., vb. *korgan* ay. sözcüklerinde görülür (Tekin, 2003b, s. 90, mad. 198). Yakutçada da Dolgancada da bu sözcüklere rastlanmamıştır.

Korkina ve diğerleri (1982, s. 164, mad. 265)’nde eylemden sıfat türetme ekleri arasında bir *-(i)gan* ekine yer verilir. Burada eylemin kökünde verileni yapabilme becerisi ya da hareketin sonucunu gösteren sıfatlar türeten Yak. *-(i)gan* ekinin anlamsal ve fonetik göstergelere göre Buryatça *-gan* (*-gen*, *-gon*) ve Tür. *-kan* / *-gan*, *-ken* / *-gen* ekine karşılık geldiği belirtilmektedir.

Stachowski (1997, s. 42) de Dolgancadaki sıfat ve ad türeten *-gan* ~ *-gaan* ekini Kałuzyński (1995d, s. 109)’ye dayanarak Moğolca kökenli gösterir. Stachowski (1997, s. 40) ayrıca Dolganca için GT. *-gan* ekinin devamı ya da Moğ. *-gan* ekinin yansıması olabileceğini belirttiği bir *-aan* ekine de değinir. Bu *-aan* eki Dolgancada birkaç örnekte geçer. Burada Moğ. *-gan* ekinin yalnızca Moğolca alıntılarda görülmesi nedeniyle Türkçe sözcüklere gelen *-aan* ekinin uyarlanmış bir Moğolca öge olup olmadığını kanıtlama olanağının bulunmadığı belirtilir.

3.2.3.7. {-(X)gmA}.

Eyleyici adları türeten ektir (Tekin, 2003b, s. 90, mad. 199). Bu ekle türetilen *kötür-ügme* ‘yükseltmiş olan’ (BK D 21), *ber-igme* ‘veren’ (KT D 25), *kör-ügme* ‘sadık olan’ (KT G 11), *sakin-ıgma* ‘düşünüp duran’ (BK D 2), *uduz-ugma* ‘sevk eden’ (T 1. B 5) sözcükleri niteleyici olarak; *bar-ıgma* ‘gidenleriniz’ (BK D 20), *içik-igme* ‘bağımlı olmak isteyenler’ (BK D37), *bediz yarat-ıgma* ‘süsleme sanatçıları (ressam ve heykeltıraşlar)’ (KT K 13), *bitigmä* ‘yazan’ (KT G 13) sözcükleri ad olarak kullanılmıştır (Tekin, 2003b, s. 167-168, mad. 405). Bu türetimlere ve ekin devamına Yakutçada da Dolgancada da rastlanmamıştır.

3.2.3.8. {-gU}.

Eylem ve eyleyici adları türeten bu ek üç büyük yazıtta *kürägü* ‘kaçak olmak, yönetilmez olmak’ (KT D 23, BK D 19) < *kürä-* ve *kor(ı)gu* ‘muhafız’ (BK D 41) < **kori-* ‘korumak’ (Tekin, 2003b, s. 90, mad. 200) ve *ertijü* ‘pek, pek çok’ < *ertin-* ‘geçmek, ileri gitmek’ (Tekin, 2003b, s. 146, mad. 336) sözcüklerinde görülmektedir. Bu türetimler Yakutçada ve Dolgancada yoktur. Ancak *-gu* eki Yakutça ve Dolgancadaki başka birkaç örnekte yaşamaktadır ve diftonglaşarak *-uo* ~ *-üö* biçimini almıştır:

Yak. *sötüö* ‘yılanma, banyo’ < **söt-* ~ **süt-* < **yüz-* > Osm. *yüz-* ‘(suda) yüzmek’ (DWb 51), *ürüö* ~ *örüö* ‘burunsalık, ağızlık’ **sürgü* < *üür-* ‘sürmek, gütmek’ (Stachowski, 1993b, s. 135, mad. 42.4); **Dolg.** *buruo* ‘duman’ < *bur-* ‘burgaç, anaför yükselmek’ (DWb 51), *hötüö* ‘yüzme, yılanma, banyo’ < **söt-* ~ **süt-* < **yüz-* > Osm. *yüz-* (DWb 51). *-gü* > *-üö* gelişimi için ayr. krş. addan ad yapan *+gü*: **Yak.** *ütüö* ‘çok iyi’ (YRS 459 1. 1), **Dolg.** *ötüö* ~ *ütüö* (DW 201) < OrhT. *edgü* ‘iyi’.

3.2.3.9. {-gUçI}.

Eylem adları ve eyleyici adları türeten bu ek üç büyük yazıtta *ayguçı* ‘kağan danışmanı ve sözcüsü’ (T 10, 49) < *ay-* ‘söylemek, hükmetmek, hakan yerine karar vermek’ ve *itgüçü* ‘yapan, eden’ (KT K 13) < *it-* < **et-* olmak üzere iki sözcükte

görülmektedir (Tekin, 2003b, s. 90, mad. 200). Ek yalnızca Yakutça *ıy-aaççı* : *ıyaaççı-kerdeeççi kihi* ‘buyruk ve akıl veren kişi’ sözcüğünde *-aççı* olarak belirlenmiştir.

Yakutça *-aaççı* ekinin öteki varyantları *-eeççi*, *-ooççu*, *-ööççü* biçimindedir ve ek ünsüzle biten her eyleme eklenebilir (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 118, mad. 176). Yakutçadaki tüm eklerde olduğu gibi, ekin *-oo* ve *-öö*’lü varyantları son hecesinde *o* ve *ö* bulunan sözcüklerle, *-aa* ve *-ee*’li varyantları son hecesinde öteki kalın ve ince ünlüler bulunan sözcüklerle kullanılır.

Yak. *-aaççı* ekinin yapısına ve kökenine ilişkin çeşitli görüşler vardır:

-aaççı ekinin yapısı iki üyeli gibi görünmektedir. Onda adlara eklenen, ünlüler arası konumda baştaki ünsüzünün çiftleştiği, Türkçe *-çı* ekine denk gelen *-ççı* ögesi ayırt edilmektedir. Bu öge *ıa-* ‘sağmak’, *die-* ‘demek’, *sie-* ‘yemek’ eylemlerinden gelen *ıaççı*, *dieççi*, *sieççi* biçimlerinde ve *sımya* ‘yalan’, *xop* ‘ihbar, iftira’ adlarından türemiş *sımyaaççı* ‘yalancı’, *xobuoççu* ‘ihbarcı’ sözcüklerinde açıkça ortaya çıkmaktadır.

-aaççı ekinin kökenine ilişkin pek çok varsayım vardır. Böhtlingk bu biçimin dar ünlüden geniş ünlüye geçiş (krş. Tür. *atı*, Yak. *ata* ‘atı’) beraberinde Yakutça eylemlik biçimi *-u*’ya *-çı* ekinin getirilmesiyle türemiş olabileceğini düşünmüştür. Radlov *-aaççı*’nın *-a* ulacına *-çı* ekinin eklenmesi sonucu doğmuş olabileceğini varsaymıştır.

Son zamanlarda S. Kaluziński yukarıda sözü edilen çalışmasında *-aaççı* ekinin Moğolcadan alındığını varsayar: YMoğ. *-gaçı* > *-aaçı* (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 119, mad.176).

Yakutçada *-aaççı* ekiyle sıklıkla, özellik (nitelik ya da yüklemlik) anlamı olan sözcükler (örn. *balıktaaççı* ‘balık avcısı) türetilir. Bu eki alan sözcükler bağlam içinde alışkanlık, alışılmışlık, öznesi için hareketin elverişliliği gibi anlam ayrımları kazanabilir ve bu sözcükler bütün durumlarda kendinde hareketin öznesi anlamını barındırır. Kendisinden önce bir açıklayıcı olduğunda *-aaççı* ekli sözcükler niteleyici görevinde de kullanılabilir (örn. *uu bahaaççı kus* ‘su taşıyan kız’). *-aaççı* eki çağdaş dilde anlam bakımından kılıcı adı ya da özne bildiren terimlerin yapımında kullanılır (örn. *suruyaaççı* ‘yazar’ < *suruy-* ‘yazmak’, *üöreteççi* ‘öğretmen, öğretici’ < *üöret-* ‘öğretmek’). Bu türdeki adların çoğunluğu aynı zamanda ortaç anlamına yakın bir anlam taşır. Ekin ortaç anlamı çağdaş dilde gitgide daha geniş bir kullanım alanı bulmaktadır (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 118-119’dan özet).

Dolgancada bu ekle asıl anlamı ‘bir şeyi severek yapan, bir şeyi yapmayı becerebilen’ olan eylem adı türetilir: *hieççi* ‘genellikle bir şey yiyen’ < *hie-* ‘yemek’,

tuluyaaççı ‘dayanabilen, yapabilen’ < **tuluy-* = Yak. *tuluy-* ‘dayanmak, yapmak’. Dolgancadaki öteki iki anlam grubu da buradan çıkmıştır: 2. Meslek, uğraş adı: *huruyaaççı* ‘yazar’ < *huruy-* ‘yazmak’, *olonkolooççu* ‘Olonho anlatıcısı’ < *olonkoloo-* ‘Olonho anlatmak’; 3. Canlı adları: *ihireeççi* ‘çayırkuşu, tarlakuşu’ < *ihir-* ‘ıslık çalmak, ıslık sesi çıkarmak’ (Stachowski, 1997, s. 39).

-*aaççı* eki Yakutçanın tersine, ‘genellikle, severek, sık sık’ gibi bir yan kavrama gerek duyulmadan şimdiki zaman betimleyicisi olarak kullanılabilir (Stachowski, 1997, s. 39). Stachowski (1997, s. 39) bu ekin Moğolcadan geçtiğini ve -*ççı* ekiyle karıştırılmaması gerektiğini de belirtir.

Orhon Türkçesinde üç büyük yazıttaki *ayguç* ‘kağan danışmanı ve sözcüsü’ sözcüğünün Yakutçadaki *ıyaaççı-kerdeeççi kihi* ‘buyruk ve akıl veren kişi’ ikilemesinde geçen *ıyaaççı* biçimi niteleyici olarak kullanılmıştır. Üç büyük yazıtta geçen ve Yakutçada da Dolgancada da dengi bulunamayan -*güç* ekli öteki örnekler de yine niteleyici görevindedir: *bark itgüçi bediz yaratıgma bitig taş itgüçi Tabgaç kagan çıkıanı Çang sengün kelti* (KT K 13). Orhon Türkçesindeki örnekler anlam bakımından ‘meslek/uğraş adı’ grubuna girer. Yakutçadaki *ıyaaççı* sözcüğü de anlam olarak uğraş adına yakındır.

3.2.3.10. {-gUIUk}.

Eylem adları türeten bu ek üç büyük yazıtta yalnızca *topulguluk* ‘delmek’ (T 13) < *topul-* ve *üzgülik* ‘kırmak, kesmek’ (T 14) < *üz-* türetimlerinde görülmektedir (Tekin, 2003b, s. 90, mad.201). Yakutçada da Dolgancada da bu türetimlere ve ekin devamına rastlanamamıştır.

3.2.3.11. {-I}:

Tekin (2003b, s. 90, mad. 203) -*I* ekiyle ilgili dört örnek vermiştir: *ägri* ‘eğri, hörgüçlü’ (T 48) < *ägir-* ‘çevirmek, eğdirmek’, *kalı* ‘kalıntı, artık’ (T 33, vb.) < **kal-* ‘kalmak’, *takı* ‘daha’ (KT G 13), [*t*]*jakı* ‘daha’ (O 10) < *tak-* ve *yazı* ‘ova, bozkır’ (BK K 5, vb.) < **yaz-* ‘yaymak’. OrhT. *ötrü* ‘sonra’ < **ötür-* ‘geçirmek’ (Tekin, 2003b, s. 154, mad. 360) ve *ulayu* ‘önce, ilk önce; ve’ < **ula-* ‘birleştirmek’ (Tekin, 2003b, s. 148,

mad. 344) sözcükleri de bu ekle türetilmiştir. Bu beş türetime Tekin (2003b, s. 150, mad. 351), Li (2004, s. 328, mad. 197) ve Erdal (2004, s. 335-337)'a dayanarak OrhT. *kudı* 'aşağı, (bir ırmağın) aşağı mecrası boyunca' < **kud-* 'dökmek' sözcüğü de eklenebilir.

-I eki, OrhT. *eğri* 'eğri, hörgüçlü': **Yak.** *iğneri* 'eğik olarak', **Dolg.** *ay.* < *iğner-* 'eğmek' (YRS 152; SDR-RD 28 2) karşılaştırmasında -i olarak belirlenmiştir. Ek, OrhT. *kudı* 'aşağı, (bir ırmağın) aşağı mecrası boyunca': **Yak.** *xotu* 'kuzey; 'boyunca, uzunlamasına; uyarınca, gereğince', **Dolg.** *kotu* 'uyarınca, gereğince' – Etim. = Yak. *xotu* 'uyarınca, gereğince' sözcüğünde -u olarak görülmektedir.

Yakutça az sayıda eylemden tarz belirteci türeten -ı (-i, -u, -ü) ekinin türetim gücü yüksek değildir. Bu ekle türetilen belirteçlerin bir bölümü sıfat olarak da kullanılabilir (Korkina ve diğerleri, s. 350, mad. 692).

3.2.3.12. {-(U)k}.

Eylem sonucu adlar ve nitelikler türetir (Tekin, 2003b, s. 90, mad. .204). Üç büyük yazıttaki -(I)k ekli türetimlerin Yakutçadaki ve Dolgancadaki durumları aşağıdaki gibidir:

a. Hem Yakutçada hem Dolgancada görülen sözcükler: *artuk* 'fazla, çok' (KT D 33) < **art-* 'artmak, arta kalmak': **Yak.** *orduk* 'daha çok', **Dolg.** *ay.*; *ırak* 'ırak, uzak' (KT G 7, vb.) < **ira-* 'uzaklaşmak' (krş. MK *yıra-* ay.): **Yak.** *iraax*, **Dolg.** *iraak*, *ırak* ~ *iraak*; *süñük* (~ *siñük*) 'kemik' < *süñ-* (Clauson, 1972, s. 838b): **Yak.** *uñuox* 'ay.', **Dolg.** *oñuok* 'ay.', *oñuok* ~ *oñok*, *yok* 'yok' (KT D 11, vb.) < **yo-* 'yok olmak, mevcut olmamak': **Yak.** *suox* 'hayır, değil; yok', **Dolg.** *huok* 'hayır, yok; +sIz; değil', *huok* ~ *huox* ~ *hok* ~ *ho* ~ *suok* ~ *suox* 'yok; yokluk; hayır'.

b. Yalnızca Yakutçada görülen sözcükler: *bark* 'bina, anıt-mezar' (BK K 14, vb.) < **barı-* 'inşa etmek, yapmak': Yak. *birt* 'bolluk, refah, varlık'; *bulgak* 'isyankar, kışkırtıcı, karıştırıcı' (KT K 4, BK D 29) < *bulga-* 'kışkırtmak, karıştırmak, düzeni bozmak': **Yak.** *bılaax* 'yalak, yemlik', *ıduk* 'kutsal' < *ıd-* 'göndermek' (Clauson, 1972, s. 46a): **Yak.** *ıtik* 'ay.'.

c. Yakutçada da Dolgancada da görülmeyen sözcükler: *buyruk* 'kumandan' (KT G 1, vb. < **buyur-*, *ämğäk* 'acı, dert, sıkıntı, zahmet, eziyet' (BK D 16) < **ämğä-*

‘acı çekmek’, *kärgäk* ‘gerek, gerekli olan, bulunmayan, yok olan’ (KT D 4, vb.) < **kärgä-*; *tok* ‘tok’ (T 8) < **to-* ‘doymak’, *tokurkak* ‘kendini tok sayan’ (KT G 8, BK K 6) < **tokurka-*, *toruk* ‘zayıf’ (KT D 9, T 5) < *tor-* ‘zayıflamak, bitap düşmek’ < **tor-*, *yaguk* ‘yakın’ (KT G 7) < **yagu-* ‘yakın olmak’, *yazukla-* (BK D 36) eylemindeki *yazuk* ‘yanlış, hata’ < **yaz-* ‘yanılmak, hata etmek’.

EkYakutçada da ad ya da sıfat yapar. Yakutçada *-ik* (*-ik*, *-uk*, *-ük*) olarak görülen *-(U)k* eki ünsüzle biten eylemlere eklenerek hareketin adını, bir de aracını ya da sonucunu belirtir: *berik* ‘rüşvet’ < *bier-* ‘vermek’, *xonuk* ‘konak, yatacak yer’ < *xon-* ‘gecelemek’, *soruk* ‘görev’ < *soruy-* ‘görev vermek’ vb. (Korkina ve diğerleri, s. 120, mad. 178). OrhT. *bulgak* sözcüğü Yakutçadaki *bılaax* ‘yalak, yemlik’ anlamıyla bu gruba girer.

Yakutçada *-y* ile biten eylemlere *-k* (*-ik*), uzun ünlüyle biten eylemlere *-x* (*-ax*) olarak gelen ekin sıfat türetme gücü azdır; ancak bu ekle türetilen sıfatlar kullanımdadır: *as+tk* ‘besleyici’ < *astij-* ‘besleyici olmak’, *ağiyax* ‘az, yetersiz’ < *ağiyaa-* ‘azalmak’ vb. (Korkina ve diğerleri, s. 166, mad. 273). OrhT. *irak* : **Yak.** *iraax*, **Dolg.** *iraak*, *urak* ~ *iraak*; OrhT. *artuk* ‘fazla, çok’: **Yak.** *orduk*¹⁹ ‘daha çok’, **Dolg.** *ay.*; OrhT. *yok* ‘yok’: **Yak.** *suox* ‘hayır, değil; yok’, **Dolg.** *huok* ‘hayır, yok; +sIz; değil’, *huok* ~ *huox* ~ *hok* ~ *ho* ~ *suok* ~ *suox* ‘yok; yokluk; hayır’ sözcükleri bu gruba girer.

Bütün bunlardan yola çıkarak OrhT. *-k* ekinin Yakutçada dar ünlülerden sonra *-k*, geniş ünlülerden sonra *-x* olarak görüldüğünü, Dolgancada ise ekin *-k* biçiminde devam ettiğini söylemek mümkündür. Yakutçada art-geniş ünlülerden sonra gelen ‘*x*’ sesinin Dolgancada ‘*k*’ olarak korunması Dolgancanın Yakutçaya göre daha eskicil bir özelliğidir (Ölmez, 1994, s. 205).

3.2.3.13. {-(X)l}:

Üç büyük yazıtta *inäl* (T 31) ‘güvenilir, inanılır, itimat edilir’ (özel ad ya da unvan) < *inal < *inal < **ina-* ‘inanmak, güvenmek’; krş. *inänçu* < *inançu* ve *kısil* ‘dar

¹⁹ Tekin (2003, s.91, mad.204)’e göre OrhT. *artuk* sözcüğü **art-* ‘artmak, arta kalmak’ eyleminden *-k* ekiyle türetilmiştir. OrhT. *artuk* sözcüğü Yakutçada *orduk* ‘daha çok’ olarak görülür (Levin, 2001, s.71). *Yak. orduk* sözcüğü Korkina ve diğerleri (1982, s.424, mad.845)’nde Tekin’den farklı olarak *ort-* ‘fazla olmak’ + *-duk* biçiminde çözümlenmiştir.

dağ geçidi, kanyon' (BK D 37) < *kıs-* 'bastırmak, sıkıştırmak' (O ön 1) olmak üzere iki sözcük *-l* ekiyle türetilmiştir (Tekin, 2003b, s. 91, mad. 206).

Ek *kısl* 'dağ geçidi, dar vadi': **Yak.** *kıtl* 'kıyı, sahil; ırmak vadisi', **Dolg.** *kıtl* 'kıyı; sahil', *kıtl* ~ *kıtul* sözcüğünde *-l* olarak görülmektedir.

Stachowski (1997, s. 47) Dolgancadaki *-l* ekini işlerken ET *kısl* 'boğaz, dar geçit' < *kıs-* 'kısmak, sıkışmak' sözcüğüne de değinmiş; bu sözcükte görülen ekin olasılıkla eski bir Moğolca alıntı olduğunu yazmıştır. Moğolcada çok işlek olan *-l* eki Dolgancada Moğolca bir alıntı olarak bulunmaktadır ve *-l* ekinin Dolgancadaki türetim gücü kısmen yüksektir (Stachowski, 1997, s. 47). YRS'da da *-l* ekiyle türetilmiş sözcükler bulmak mümkündür.

3.2.3.14. {-(X)m}:

Üç büyük yazıtta *barım* 'mal mülk, servet' (KT K 1, vb.) < **bari-* 'tutmak, elde etmek'; krş. Moğ. *bari-* 'elde etmek, tutmak, yakalamak, gaspetmek', *batım* 'batım, batma' (KT D 35, vb.) < *bat-*, *kädim* 'giyim, giyim kuşam' (KT D 33) < **käd-* 'giymek' olmak üzere üç türetimde görülmektedir (Tekin, 2003b, s. 91, mad. 207).

Üç büyük yazıtta geçen *-m* ekli sözcüklerden hiçbiri Yakutçada da Dolgancada da yoktur. Ancak Yakutçada ve Dolgancada hiç işlek olmayan *-(I)m* ekine başka birkaç sözcükte rastlanabilmektedir:

ıgım 'öfkeli' < *ık-* 'zorlamak, mecbur etmek' (Korkina ve diğerleri, s. 167, mad. 274.5), *ıam* 'sağılan süt, sağım' (YRS 520 I 1) < *ıa-* 'sağmak' (YRS 519 I); **Dolg.** *körümneek* 'yakışıklı, gösterişli' sözcüğündeki **körüüm* < *kör-* 'görmek, bakmak' (Stachowski, 1997, s. 48).

3.2.3.15. {-mA}:

Tekin yalnızca *yälmä* 'keşif müfrezesi' (T 34) < *yäl-* '(at) dörtlal gitmek' sözcüğünü bu ekle türetilmiş olarak verir. Clauson *yalma* 'kalın bir giysi' < **yal-* (1972, s. 929a) sözcüğünün de bu ekle türetilmiş olabileceğini belirtir. Bu sözcükler Yakutçada da Dolgancada da yoktur. Ancak OrhT. *-ma* eki Yakutçada *-ba* olarak yaşamaya devam

eder (Şirobokova, 2001, s. 56). Şirobokova (2001, s. 56), Xaritonov (1960, s. 37)'dan aktararak ekin Yakutçadaki işlevlerini şöyle verir:

a. Hareketin sonucunu ya da amacını gösteren adlar türetir: *üürbe* 'hayvan sürüsü' < *üür-* 'sürmek' (Şirobokova, 2001, s. 56). Üç büyük yazıttaki *yelme* sözcüğü de bu gruba girer.

b. Hareketin sonucunu niteleyen sıfatlar türetir (Şirobokova, 2001, s. 56): *sulba* 'uyuşuk, ağır' < *sul-* 'ağır ilerlemek, çok yavaş hareket etmek' (Korkina ve diğerleri, s. 167, mad. 274), *talba* 'seçme, seçkin' < *tal-* 'seçmek' (Korkina ve diğerleri, s. 167, mad. 274), *uolba* 'kurumuş, ot bürümüş su birikintisi' < *uol-* 'kurumak, solmak' (Şirobokova, 2001, s. 56).

Dolgancada bu ekle türetilmiş herhangi bir sözcüğe rastlanmamıştır.

3.2.3.16. {-mAk}:

Üç büyük yazıtta yalnızca *armakçısın* sözcüğündeki (KT D 6) *armak* 'aldatmak' < **ar-* gövdesinde görülmektedir (Tekin, 2003b, s. 92, mad. 209). Bu sözcük Yakutçada da Dolgancada da yoktur. Ancak *-mak* eki Yakutçada *-max* (*-mex*, *-mox*, *-mök*), *-bax* (*-bex*, *-box*, *-böx*), *-pax* (*-pex*, *-pox*, *-pök*) olarak varlığını sürdürmekte olup hareketin aracını ya da sonucunu gösteren adlar türetir: *tammax* 'damla' < *tammalaa-* 'damlamak', *taamax* 'tahmin' < *taay-* 'anlamak, tahmin etmek', *örböx* 'paçavra, çaput' < *ör-* 'örmek, dokumak', *xaspax* 'çukur, oyuk, hendek' < *xas-* 'kazmak, eşmek' vb. (Korkina ve diğerleri, s. 123, mad. 191).

Stachowski (1997, s. 40) '*-bak*' başlığı altında Dolg. *kopsok* 'ambar, kiler, depo' < **koşbak* < **koşmak* (> Yak. *xospox* 'ay.') sözcüğüne yer verir. *-bak* ekini < **ma+k* olarak çözümleyen Stachowski, bu sözcüğü < **koş-* > ET *koş-* 'bağlamak, bir araya getirmek, yaratmak, şekillendirmek' eylemiyle ilişkilendirir.

Dolg. *kopsok*'un Yakutça karşılığı Stachowski'nin de belirttiği gibi *xospox* 'ambar, kiler, mahzen' (YRS 502 1) sözü olup bu sözcük *kopsok*'un göçüşmeye uğramamış hâlidir. Ancak Yak. *xospox* ve Dolg. *kopsok* sözcükleri Stachowski'nin verdiği ET *koş-* eyleminden **-mAk* ekiyle değil, 'oda' anlamı taşıyan Yak. *xos* (YRS 502 II) sözcüğünden **+mAk* ekiyle türetilmiştir. Clauson (1972, s. xli)'un sözlüğünün 'Suffixes' bölümünde addan ad türeten bir *+mAk* eki vardır. Burada ekin çok nadir

olduğu belirtilmiş ve *kögüzmek* örneğine yer verilmiştir. Yakutçaya en yakın Türk dili olan (Tekin ve Ölmez, s. 67, mad. 6.3) Tuvacada da *+mAk* ekiyle türetilmiş adlar bulmak mümkündür: *ortumak* ‘orta’ < *ortu* ‘orta’ (TW 228b), *üürmek* ‘küçük, ufak’ < *üür* ‘hücre, göz’ < Moğ. *egür* (TW 290a).

Yukarıdaki *-max* (*-bax*, *-pax*) ekli Yakutça örneklerin ortak özelliği ‘ad’ olmalarıdır. Korkina ve diğerleri (1982, s. 123, mad. 191)’nde *-mak* ekinin ad türetme özelliğinin çeşitli Türk dillerinde devam ettiği, ekin bir dizi Türk dilindeki yaygın kullanım alanının ise ‘mestar’ türetmek olduğu belirtilmektedir. ET *armakçi* sözcüğündeki *-mak* eki ise master eki olmaktan çok, ad türeten bir ektir. Ekin ET ve Yakutçadaki işlevi bu bakımdan koşutluk göstermektedir.

Yakutçada *-mak* eki çok işlek bir ek değildir. Yukarıda bu ek için verilen Yakutça sözcüklerin hiçbirinin Dolgancada karşılığı yoktur. Ancak ET *-mAk* eki Dolgancada birleşik bir eylemden eylem türetme eki olan *-baktaa-* ~ *-paktaa-* ~ *-maktaa-* (Stachowski, 1997, s. 70) ekinin yapısını oluşturan iki ekten biri olarak bulunmaktadır. Yakutçada da aynen görülen ve eyleme tezlik anlamı katan bu ek Korkina ve diğerleri (1982, s. 279, mad. 525)’nde *-bax+taa-* olarak çözümlenmiş, buradaki *-bax* ekinin çeşitli Türk dillerinde master ya da ad yapan *-mak* ekine karşılık geldiği belirtilmiştir.

3.2.3.17. {-miş}.

Geçmiş zaman ortacı türeten bu ek üç büyük yazıtta *igidmiş* ‘beslemiş’ (BK K 6) < *igid-* ‘beslemek’, *kalmış* ‘(hayatta) kalanlar’ (KT G 9) < **kal-* ‘kalmak’ ve *tägmış* ‘erişme, varma’ (T 18) < *täg-* ‘erişmek, varmak’ olarak üç türetimde görülmektedir (Tekin, 2003b, s. 92, mad. 211). Ek OrhT. *kalmış* ‘kalan, kalanlar, (sağ) kalmış olanlar’: **Yak.** *xaalbit* ‘ihtiyar, yaşlı; eski, eskimiş’, **Dolg.** Ø sözcüğünde *-bit* olarak belirlenmiştir.

ET’de *-miş* olarak görülen bu ekin Yakutçadaki fonetik varyantları ünlüler, diftonglar ve /r, l/’den sonra *-bit*, (*-bit*, *-but*, *-büüt*); /m, n, ŋ/’den sonra *-mit*, (*-mit*, *-mut*, *-müt*); ötümsüz ünsüzlerden sonra *-pit*, (*-pit*, *-put*, *-püt*) biçimindedir (Korkina ve diğerleri, s. 230, mad. 407). Krueger (1962, s. 137)’in bu ek için verdiği örneklerden kimileri şöyledir: *tüspüt xaar* ‘düşmüş kar’, *taxsıbit kün* ‘yükselmiş güneş’ vb.

3.2.3.18. {-(X)n}.

Eylemin sonucu gösteren adlar türeten bu ek üç büyük yazıtta *kıyın* ‘ceza’ (T 32) < **kıy-* ‘cezalandırmak’ ve *san* ‘sayı’ (BK G 12) < **sa-* ‘saymak’ sözcüklerinde görülür (Tekin, 2003b, s. 92, mad.212). Bu sözcükler Yakutçada da Dolgancada da yoktur. Ancak *-n* eki Yakutçada ve Dolgancada²⁰ çok az örnekte devam etmektedir:

Yak. *bütün* ‘bütün’ (YRS 89) < *büt-* ‘bitmek, bitirmek’ (YRS 89), **Dolg.** *aagin* ‘okuma; okuma sanatı/bilgisi’ < *aak-* ‘okumak’ (DWb 48), *bütün* ‘bütün, tam’ < *büt-* ‘bitirmek; bitmek’ (DWb 48) vb.

3.2.3.19. {-(X)nç}:

Üç büyük yazıtta *bulganç* ‘karışık, isyankar, düzensiz’ (T 22) < **bulga-* ‘karıştırmak, karışıklık çıkartmak’, *ärinç* ‘olmalı, muhakkak ki’ (KT D 3, vb.) < *är-* ‘olmak’, *ötünç* ‘rica, maruzat’ (T 15) < *ötün-* ‘arzetmek, maruzatta bulunmak’ (T 15), *tarkınç* ‘isyankar, gayrimemnun’ (T 22) < **tark-* ‘memnun olmamak’ ve *unç* ‘mümkün, olabilir’ (T 24) < *u-* ‘muktedir olmak’ olmak üzere beş türetimde görülür (Tekin, 2003b, s. 92, mad. 213). Bu sözcüklere ve ekin devamına Yakutçada da Dolgancada da rastlanamamıştır.

3.2.3.20. {-(X)nçU}.

Eyleyici adları türeten bu ek üç büyük yazıtta yalnızca *mançu* (özel ad) ‘kendisine inanılan, güvenilen’ (KT B 2, vb.) < **man-* sözcüğünde görülür (Tekin, 2003b, s. 93, mad. 214). Yakutça ve Dolgancada bu sözcük ve ekin devamı yoktur.

3.2.3.21. /-p/.

Aslında ulaç ekidir (Tekin, 2003b, s. 93, mad. 215). Tekin *kop* ‘tümüyle, tamamıyla’ (KT K 10, vb.) < **ko-* ‘koymak, bırakmak’ sözcüğünü soru işaretiyle, bu

²⁰ Stachowski (1997, s.48) bu eki işlevlerine göre ‘-n I ~ -an ~ -ın’ ve ‘-n II ~ -an ~ -ın’ olma üzere iki başlık altında değerlendirmiştir. -n I sıfat (örn. *bütün* ‘bütün’), -n II ise ad (örn. *aagin* ‘okuma’) türetmektedir.

ekle türetilmiş bir miktar belirteci olarak vermiştir (Tekin, 2003b, s. 144, mad. 324). Yakutçada da Dolgancada da bu sözcüğe ve ekin devamına rastlanmamıştır.

3.2.3.22. {-sIk}.

Gelecek zaman-gereklilik eylem adları türeten bu ek üç büyük yazıtta *açsık* ‘mutlak acıkacak olma’ (KT G 87, vb.) < *aç-* ‘acıkmak’ ve *tosık* ‘mutlak doycak olma’ (KT G 8) < **to-* ‘doymak’ sözcüklerinde görülür (Tekin, 2003b, s. 93, mad. 216).

OrhT. *-sık* eki Yakutçada ve Dolgancada canlı bir ek olarak bulunmamaktadır. Ancak Stachowski (1993a, s. 28) ile Kałużyński (1995d, s. 73)’ye göre Yakutça ve Dolgancadaki *aççık* ‘aç; açlık’ sözcüğü *aaç-sık’tan gelmektedir: **Yak.** *aççık* ‘aç; açlık’ — Etim.: < *aaç-sık, **Dolg.** *ay.* — Etim.: < *aaç-sık. Bu ekle türetilen *tosık* sözcüğüne ve ekin devamına ise ne Yakutçada ne de Dolgancada rastlanmıştır.

3.2.3.23. {-(X)ş}:

Üç büyük yazıtta *ilteriş* (Kutlug’un hakanlık unvanı) ‘boyları derleyen, toplayan’ (T 7, vb.) < **ter-* ‘dermek, derlemek, toplamak’, *tägiş* ‘(düşmanla) temas, çatışma’ (KT K 5) < *täg-*, *sünjüş* ‘savaş’ (BK D 34, vb.7 < **sünj-* ‘mızraklamak’ olmak üzere üç sözcük türetmiştir (Tekin, 2003b, s. 93, mad. 217). Yakutçada da Dolgancada bu sözcükler yoktur. Ancak ek Yakutçada sayılı sözcükte görülebilmektedir:

Yak. *algıs* ‘hayır dua; övgü, övme’ (YRS 37 1, 2) < *alğaa-* ‘hayır dua etmek, iyi dilekte bulunmak; övgüde bulunmak’ (YRS 37 1, 2), krş. Osm. *alkış* ‘alkış’ (DW 31), krş. *alkış* ‘övgü, hayır dua, övme’ (DTS 38 1), *ağıs* ‘birkaç münferit iyelik zamiri biçiminde karşılaşılan, ‘sayı’, ‘miktar’ anlamındaki yok olmuş ad gövdesi’) < *aax-* ‘saymak’ (YRS 26 1), krş. ET *sakış* ‘sayma, sayı’ (DTS 487 I). Dolgancada bu ekle türetilmiş sözcük bulunamamıştır.

3.2.3.24. {-(X)z}.

Üç büyük yazıtta *baz* ‘bağımlı, tabi’ (KT D 15) < *ba-* ‘bağlamak’, *boguz* ‘boğaz’ (T 8) < **bog-* ‘boğmak’, *sözlüş-* ‘anlaşmak’ eylemindeki *söz* (KT D 24) < **sö-* (krş.

Çuv. *şimah* ‘söz’ < *sömäk ve *uz* ‘sanat eseri, süs, dekor’ (KT GB) < *u-* ‘yapabilmek, mahir olmak’ sözcükleri bu ekle türetilmiştir (Tekin, 2003b, s. 93, mad. 218). Ek **Yak.** *buohax* ‘gırtlak’ < *buos = tür. *boğaz* ‘boğaz’ (Kałużyński, 1995c, s. 203; YRS Ø) ~ *buosax* ‘ay.’ (P I, sü. 562); **Yak.** krş. *ös* ‘söz’, **Dolg.** *ay.*; **Yak.** *uus* ‘usta, mahir, sanatkar; hüner, maharet; zanaatkar’, **Dolg.** *ay.* ‘usta’ sözcüklerinde kalıplaşmış olarak bulunmaktadır. Ancak -z eki Yakutça ve Dolgancada -s hâlini almıştır.

3.2.4. Eylemden eylem türeten ekler:

3.2.4.1. {-d-}.

Pekiştirme çatıları yapan üç büyük yazıtta *id-* ‘göndermek’ (KT D 6, vb.) < *ı-* *ay.* (KT G 8, BK K 6), *kod-* ‘koymak, bırakmak, terk etmek’ (T 2) < **ko-* *ay.* ve *tod-* ‘doymak’ (KT G 8) < **to-* (krş. *tok*) olmak üzere üç örnekte görülmektedir (Tekin, 2003b, s. 93, mad. 219). Ek *id-* ‘göndermek, yollamak’: **Yak.** *ut-* ‘ay.’, **Dolg.** *ay.*; *tod-* ‘doymak’: **Yak.** *tot-* ‘ay.’, **Dolg.** *ay.* örneklerinde -*t-* olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2.4.2. {-gUr-}.

Ettirgen çatılar türeten bu ek üç büyük yazıtta *kigür-* ‘sokmak’ (KÇ D 8) < **ki-* (krş. *kir-* ‘girmek’ < **ki-r-*) ve *tirgür-* ‘diriltmek, canlandırmak’ (KT D 29) < *tir-* ‘yaşamak’ eylemlerinde görülür (Tekin, 2003b, s. 94, mad. 220). Ek *tirgür-* ‘diriltmek’: **Yak.** *tirier-* ‘diriltmek’, **Dolg.** *ay.* ‘sağlamak, temin etmek; teslim etmek’ sözcüğünde -*ier-* olarak belirlenmiştir.

Yakutçada -*iar-* (-*ier-*, -*uor-*, -*üör-*) biçimleri bulunan ve geçişsiz anlamı olan basit eylemlere gelen bu ek türetim gücünü yitirmiştir: *sıtar* ‘yatırmak, yatmaya zorlamak’ < *sıt-* ‘yatmak’, *irier-* ‘ısıtmak, eritmek’ < *ir-* ‘ısınmak, çözülmek’, *туруор-* ‘teslim etmek, vermek, temin etmek; (ayakta) durmak, dikilmek, kalkmak’ < *tur-* ‘(ayakta) durmak, dikilmek’ (Korkina ve diğerleri, s. 257, mad. 486), *ıııar-* ‘yormak’ < *ır-* ‘yorulmak’ (P IV 3823), krş. MK *argur-* ‘yormak’ (DTS 51b) vb.

Ek *tirgür-* ‘diriltmek’: **Dolg.** *tirier-* ‘sağlamak, temin etmek; teslim etmek’ sözcüğünde -*ier-* olarak belirlenmiştir. ET -*gUr-* eki Dolgancada *туруор-* ‘kaldırmak,

yukarı kaldırmak' < *tur-* 'kalkmak', *irier-* 'eritmek' < *ir-* 'erimek' (DWb 82), *hıtar-* 'yatırmak, yerleştirmek' < *hut-* 'yatmak' (DW 121) gibi birkaç örnekte daha görülebilmektedir.

3.2.4.3. {-(X)k-}.

Üç büyük yazıtta yalnızca *kork-* 'korkmak' (T 41, vb.) < **korr-* 'korumak' ve *basık-* 'bastırmak, sokmak' (KT K 8) < *bas-* eylemlerinde görülür (Tekin, 2003b, s. 94, mad. 221). Yakutçada ve Dolgancada bu eylemler yoktur. Ancak ek Yakutçada *-x-*, Dolgancada *-k-* olarak az sayıda örnekte yaşamaktadır.

Yak. *kötöx-* 'kaldırmak' < *köt-* 'uçmak' (Kałużyński, 1995d, s. 196); **Dolg.** *kötök-* 'kaldırmak; omzuna almak; taşımak' < *köt-* 'uçmak', *ıak-* 'sağmak' < *ıa-* 'sağmak', *iek-* 'eğmek' < **egik-* 'ay.' (Stachowski, 1997, s. 70). Stachowski'nin verdiği Dolg. *iek-* eylemi Yakutçada *ıex-* 'ay.' (YRS 161) olarak görülmektedir. Bu eylem de Yakutça örnekler arasına alınabilir.

3.2.4.4. *{-(X)l-}.

Tekin (2003, s. 94, mad. 222) üç büyük yazıtta geçen aşağıdaki türetimleri edilgen çatılı örnekler olarak vermiştir: *adrıl-* 'ayrılmak' (T 2, vb.) < *adır-* (Altinköl I sağ 2), *teril-*, *tiril-* 'toplanmak' (T 33, vb.) < *ter-*, *tir-* (BK D 11, vb.) < **ter-*, *tiril-* 'dirilmek, canlanmak' (BK D 31) < *[ti]r-* 'yaşamak, hayatta olmak' (KT G 10) < **tir-* ve *yubul-* 'yuvarlanmak' (T 26) < **yub-* 'yuvarlamak'. Ancak bu eylemler edilgen değil, dönüşlü eylemlerdir. Clauson (1972, s. 575b) *tüzül-* 'anlaşmak, ilişkileri düzeltmek' eylemini de *-l-* 'edilgenlik' ekiyle türetilmiş bir eylem olarak verir. Ancak bu eylem de edilgen değil, dönüşlüdür. Üç büyük yazıtta edilgen anlam taşıyan *-l-* ekli hiçbir örnek yoktur.

-l- dönüşlülük ekiyle türetilen eylemlerin Yakutça ve Dolgancadaki durumları aşağıdaki gibidir:

a. Ek OrhT. *yubul-* 'yuvarlanmak': **Yak.** *suul-* 'düşmek, yıkılmak' eyleminde korunmuştur. Dolgancadaki eylemin sonunda ise edebî Yakutçada görülmeyen bir *-aa-* vardır: **Dolg.** *huulaa-* 'sıçramak, devrilmek' – Etim.: **Yak.** *suul-* < **yuvıl-* (> MK.

yuvul- ~ *yuvul-* ‘yuvarlanmak’, geçs.) < **yuv-* (> MK. *yuv-* ‘yuvarlamak’, geçl.) (Stachowski, 1993a, s. 114 II).

b. *adrl-*, *arıl-* ve *tüzül-* eylemleri Yakutçada da Dolgancada da görülmez.

c. Korkina ve diğerleri (1982, s. 259-265, mad. 493-504)’nde Yakutça için *-l-* ekli bir dönüşlülük çatısına rastlanmaz. Üç büyük yazıtta *-l-* ekiyle türetilmiş dönüşlü eylemleri Yakutçada *-n-* ile buluruz: **OrhT.** *teril-*, *tiril-* ‘toplanmak’: **Yak.** dön. ≠ krş. *terin-* ‘toplanmak’ < *teriy-* ‘kurmak, düzenlemek’, **Dolg.** dön. ≠ krş. *terin-* ‘ay.’ < *teriy-* ‘ay.’; *tiril-* ‘dirilmek, canlanmak’: **Yak.** dön. ≠ krş. *tilin-* ‘canlanmak, harekete başlamak’, Etim. için bkz. s. 52, **Dolg.** Ø.

Yakutçada dönüşlü eylemler türeten bir *-l-* eki bulunmamasına karşın Dolgancada çok nadir görülen bir *-l-* dönüşlülük eki vardır: *arıl-* ‘açınmak’ (*harf.* ‘kendini açmak’) < *arıy-* ‘açmak’, *körüül-* ‘kendine bakmak, ’ < *kör-* ‘görmek; bakmak’ (Stachowski, 1997, s. 72).

3.2.4.5. {-(X)n-}:

Dönüşlü ve edilgen çatı ekidir (Tekin, 2003b, s. 94, mad. 224). Tekin dönüşlü ve edilgen çatılı eylemleri ayrı ayrı vermez. Tekin’in verdiği örnekler arasında yer alan dönüşlü eylemler *itin-* ‘kendine çeki düzen vermek, organize olmak, örgütlenmek’ (KT D 10, BK D 9) < *it-* < **et-*, *alkın-* ‘bitmek, tükenmek, mahvolmak’ (KT G 9, vb.) < *alk-* ‘bitirmek, tamamlamak’ (KT KD), *kon-* ‘konmak, yerleşmek’ (BK D 40, vb.) < **ko-*, *kubran-* ‘toplanmak, bir araya gelmek’ (T 4) < **kubra-*, *ötün-* ‘arzetmek, ricada bulunmak’ (T 15, vb.) < **öt-* (krş. *ötüg* ‘rica, maruzat’ (BK D 39, vb.), *sakin-* ‘düşünmek’ (BK D 2, vb.) < **sak-*, *säbin-* ‘sevinmek’ (BK D 2) < **säb-* ‘sevmek, hoşlanmak’, *tälin-* ‘delinmek, çökmek’ (KT D 22, BK D 18) < **täl-* ‘delmek’, *tutun-* ‘tutunmak’ (T 25) < *tut-*, *yaratın-* ‘kendine çeki düzen vermek, organize olmak’ (BK D 9) < *yarat-* ‘yapmak, etmek’, *yazın-* ‘yanılmak, hata etmek, yoldan çıkmak’ (BK D 16) < **yaz-* olmak üzere on bir tanedir.

Üç büyük yazıtta bu ekle türetilmiş edilgen eylemler ise *boguzlan-* ‘boğazlanmak’ (T 26) < *boguzla-* ve *kılın-* ‘yaratılmak, doğmak’ (KT D 1, vb.) < *kıl-* ‘yapmak, etmek’ olmak üzere iki tanedir.

-n- ekinin Yakutçada ve Dolgancada dönüşlülük işlevinde görüldüğü örnekler şunlardır: *kon-* ‘konmak, yerleşmek’: **Yak.** *xon-* ‘gecelemek, konaklamak’, **Dolg.** *kon-* ‘gecelemek’; *sakin-* ‘düşünmek, kaygılanmak’: **Yak.** *ağın-* ‘anımsamak, aklına gelmek; kederlenmek, canı sıkılmak’, **Dolg.** *ağın-* ‘canı sıkılmak; özlemek’; *tutun-* ‘tutunmak’: **Yak.** *tutun-* ‘-den kaçınmak, kendini tutmak’, ‘çekinmek’ ~ *tuttun-*, **Dolg.** *ay.* ‘kavramak, tutmak’.

-n- dönüşlülük eki Yakutçada ve Dolgancada işlek bir ektir. Yakutçada *-n-* eki uzun ünlü ya da diftongla biten eylemlere doğrudan, ünsüzle biten eylemlere *-in-*, *-in-*, *-un-*, *-iin-* olarak gelir (Korkina ve diğerleri, s. 259-260, mad. .493). Stachowski (1997, s. 73) Dolganca eki *-n-* ~ *-in-* ~ *-an-* başlıklarıyla vermiştir.

Üç büyük yazıtta *-n-* ekinin edilgenlik işlevinde görüldüğü örnekler Yakutçada da Dolgancada da rastlanmamıştır.

3.2.4.6. {-(X)r-}.

Orta çatı eki olan bu ek üç büyük yazıtta *kir-* ‘girmek’ (BK D 38, vb.) < **ki-r-* (krş. *kigür-* ‘sokmak’ < **kigür-*), *olor-* ‘oturmak, (tahta) oturmak’ (T 32, vb.) < **ol-* (krş. *olgurt-* ‘oturtmak’, Kırg. *olut* ‘oturacak yer, sandalye’, vb.) ve *yagru* ‘yakın’ (KT G 5, vb.) sözcüğündeki *yagur-* ‘yaklaşmak, yakına gelmek’ < **yagu-* (krş. *yaguk* ‘yakın’) eylemlerinde geçmektedir (Tekin, 2003b, s. 95, mad. 225).

Orta çatı eki *-r-*, *kir-* ‘girmek, atılmak, dalmak; sığınmak, tabi olmak’: **Yak.** *kiir-* ‘girmek’, **Dolg.** *ay.*; *olur-* ‘oturmak, yaşamak; tahtta oturmak, hüküm sürmek’: **Yak.** *olor-* ‘oturmak, yaşamak; (sandalyeye vb.) oturmak’, **Dolg.** *ay.* ‘oturmak; yaşamak’ eylemlerinde yaşamaktadır.

3.2.4.7. {-(X)ş-}.

İştahlık çatısı türeten bu ek üç büyük yazıtta *kış-* ‘birlikte kılmak, birlikte yapmak’ (KT D 32, 3) < **kı-*; krş. *kıl-* < *kı-l-* (sıklık çatısı?); krş. bir de Moğ. *ki-* ‘kılmak, yapmak, etmek’, *kikşür-* eylemindeki (KT D 6, BK D 6) *kikiş-* ‘birbirini kıskırtmak, tahrik etmek’ < **kik-* ‘bilemek’, *öglüş-* ‘akıl danışmak, birlikte düşünmek ve plan kurmak’ (T 20, 20) < **öglä-* (krş. Uyg. *öglän-* ‘kendine gelmek, akli başına

gelmek’), *sözlüş-* ‘konuşmak, konuşup anlaşmak’ (KT D 24, vb.) < **sözlä-*, *sünüş-* ‘(mızrakla) savaşmak’ (BK D 25, vb.) < **sün-*, *yoşaşur-* eylemindeki (KT D 6, BK D 7) ve *yoşaş-* ‘birbirini tahrik etmek, birbirine iftira etmek’ (krş. MK *yoşa-* ‘birini haksız yere suçlamak, iftira etmek’) eylemlerinde görülür (Tekin, 2003b, s. 95, mad. 226).

Orhon Türkçesindeki *-ş-* eki yalnızca *öğleş-* ‘danışmak’: **Yak.** *öydö-s-* ‘anlaşmak, birbirini anlamak’ eyleminde belirlenebilmiştir. OrhT. *-ş-* eki Yakutçada *-s-* hâlini almıştır. Ek Dolgancada da *-s-* olarak (Stachowski, 1997, s. 77) görülmektedir.

OrhT’nde olduğu gibi Yakutçada (Korkina ve diğerleri, s. 268, mad. 509) ve Dolgancada da ünlüyle biten eylemlere doğrudan, ünsüzle biten eylemlere düz-dar bir bağlama ünlüsüyle eklenmektedir. *-s-* eki hem Yakutçada hem Dolgancada oldukça işlek bir ek olarak görülmektedir.

3.2.4.8. {-(X)t-}.

Ettirgen çatı ekidir (Tekin, 2003b, s. 95, mad. 227). Üç büyük yazıtta *agıt-* ‘(dağa) kaçırtmak, sürmek’ (BK D 31, vb.) < *ag-* ‘yukarı çıkmak, yükselmek’, *akıt-* ‘akın ettirmek, akın etmek’ (KT K 8) < *ak-*, *artat-* ‘tahrip etmek’ (KT D 22, BK D 19) < **arta-*, *ayıt-* ‘sormak’ (BK D 41) < *ay-* ‘söylemek’, *basıt-* ‘baskına uğratılmak, basılmak, yenilmek’ (T 34) < *bas-*, *bitit-* ‘yazdırmak’ (T 58) < *biti-*, *olgurt-* ‘oturmak, dikmek, tesis etmek’ (T 53) < **olgur-*, *töküt-* ‘akıtmak, dökmek’ (T 52) < *tök-*, *yügürt-* ‘akıtmak’ (T 52) < *yügür-* ‘akmak’ (KT D 24, BK D 20) ve *yüzüt-* ‘yüzdürmek, yüzerek geçirtmek’ (BK D 30) < **yüz-*, olmak üzere pek çok türetimde görülmektedir (Tekin, 2003b, s. 95, mad. 227).

Yakutçada ve Dolgancada *-t-* ekini almış bu örneklerin az bir bölümüne rastlanmıştır: *olurt-* ‘tahta oturtmak, oturmak’: **Yak.** *olort-* ‘oturtmak, yerleştirmek’, **Dolg.** *ay.*; *yorit-* ‘(orduyu) yürütmek, sefere çıkarmak, ilerletmek’: **Yak.** *sırit-* ‘uğramak, ziyaret etmek, gitmek’, **Dolg.** *hırt-* ‘yürümek; gezmek, dolaşmak’, *hırt-* ~ *hırut-* ‘yürümek, sürmek, yolculuk etmek’; *yügürt-* ‘akıtmak; akın ettirmek’: **Yak.** *süürt-* : *atnan süürt-* ‘dörtnala gitmek’, **Dolg.** *huurt-* ‘dörtnala gitmek’.

töküt- eylemi Yakutçada OrhT.’de olduğu gibi *-t-* ekiyle değil, *-tar-* ekiyle *toxtor-* ‘dökmek, boşaltmak’ olarak görülür.

-t- eki Yakutçada *-y-*, *-r-*, uzun ünlü ya da diftongla biten geçişsiz eylemlere

gelerek geçişli-ettirgen eylemler türetmektedir (Korkina ve diğerleri, s. 256, mad. 481-483). Dolgancada da *-t-* ~ *-it-* olarak görülen (Stachowski, 1997, s. 79) bu ek yaygın bir türetim gücüne sahiptir.

3.2.4.9. {-tUr-}.

Ettirgen çatılar türeten bu ek üç büyük yazıtta *agtur-* ‘dağa ağdırmak, yükseğe çıkartmak’ (T 25) < *ag-*, *artur-* ‘aldatılmak, kandırılmak, aldanmak’ (BK K 5) < *ar-*, *bintür-* ‘bindirmek’ (T 25) < *bin-*, *irtür-* ‘eriştirmek’ (KT D 40) < *ir-*, *er-* ‘erişmek, varmak’, *kontur-* ‘kondurmak, yerleştirmek, iskan etmek’ (KT D 11, BK D 10) < *kon-*, *urtur-* ‘vurdurmak, hâkkettirmek’ (KT G 12, vb.) < *ur-*, *yantur-* ‘döndürmek, geri çevirmek’ (KT K 11) < *yan-* ‘dönmek’ türetimlerinde görülmektedir (Tekin, 2003b, s. 96, mad. 228).

Dolgancada bu eki almış örneklerin hiçbirine rastlanamamıştır. Yakutçada ise Orhon Türkçesindeki örneklerin çok az bir bölümü bulunabilmiştir: *bintür-* ‘bindirmek’: **Yak.** *miinner-* ‘ay.’, *kontur-* ‘kondurmak, yerleştirmek, iskan etmek’: **Yak.** *xonnor-* ‘yatacak yer vermek, konaklatmak’, *urtur-* ‘hakkettirmek, nakşettirmek’: **Yak.** *uurdar-* ‘yerleştirmek, koymak; saklamak, korumak; gömmek, toprağa gömmek; (mühür, imza) atmak, vurmak; koymak, yerleştirmek; çaba, özen, irade göstermek; karar almak, karar vermek’. OrhT. *yeltür-* ‘akın ettirmek, koşturmak’ eyleminde de görülen *-tUr-* eki, aynı eylemin Yakutça karşılığında *-ler-* olarak belirlenmiştir: **Yak.** *sieller-* ‘tırıs gitmek’. Ancak bu eylem ettirgenlik anlamı taşımamaktadır.

Orhon Türkçesinde dar-yuvarlak olan ekin ünlüsü Yakutçada genişlemiştir. Ekin Yakutçadaki varyantları ‘a’, ‘e’, ‘o’, ‘ö’ geniş ünlülerinin tümünü içermektedir. Ek başı ünsüzü ise Yakutçada *-tar-*, *-dar-*, *-lar-*, *-nar-* biçimindedir (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 256, mad. 482). Stachowski (1997, s. 80) bu eki *-tar-* başlığıyla vermiştir.

3.2.4.10. {-tXz-}.

Ettirgen çatı türeten ve üç büyük yazıtta yalnızca *altız-* ‘aldırtmak, yakalatmak’ (KT D 38) < **al-* eyleminde görülen bu eke (Tekin, 2003b, s. 96, mad. 229) Yakutçada da Dolgancada da rastlanmamıştır.

3.2.4.11. {-Ur-}.

Ettirgen çatı türeten bu ek üç büyük yazıtta *kälür-* ‘getirmek’ (T 53, vb.) < *käl-*, *ölür-* ‘öldürmek’ (KT D 40, vb.) < *öl-*, *sökür-* ‘(diz) çökertmek’ (KT D 15, vb.) < **sök-* ‘çökmek’, *tägür-* ‘eriştirmek, vardırmak’ (T 47, vb.) < *täg-*, *tüşür-* ‘indirmek’ (T 27, vb.) < *tüş-* ‘inmek’ eylemlerinde görülür (Tekin, 2003b, s. 96, mad. 230).

Bu ekle türetilmiş sözcüklerin Yakutça ve Dolgancadaki durumları şöyledir:

a. Hem Yakutçada hem Dolgancada görülen sözcükler: *ölör-* ‘öldürmek’: **Yak.** *ölör-* ‘ay.’, **Dolg.** *ölör-* ‘ay.’; *tüşür-* ‘indirmek’: **Yak.** *tüher-* ‘düşürmek, bırakmak, indirmek’, **Dolg.** *ay.*; *yitür-* ‘yitirmek, kaybetmek’: **Yak.** *süter-*, **Dolg.** *hüter-* ‘ay.’.

b. Yalnızca Yakutçada görülen sözcükler: *tägür-* ‘eriştirmek, vardırmak’: **Yak.** *tier-* ‘ulaştırmak, götürmek vb.’.

c. Yakutçada da Dolgancada da görülmeyen sözcükler: *kälür-* ‘getirmek’ ve *sökür-* ‘(diz) çökertmek’ sözcükleri Yakutçada da Dolgancada da yoktur.

Bu ek Yakutçada tek heceli birkaç eyleme gelir ve türetim gücünü yitirmiştir (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 257, mad. 485). OrhT. *-tUr-* ekinde olduğu gibi, dar-yuvarlak ünlülü OrhT. *-Ur-* eki de Yakutçada geniş ünlülüdür. Ekin Yakutçadaki varyantları *-ar-*, *-er-*, *-or-*, *-ör-* biçimindedir (Korkina ve diğerleri, 1982, s. 257, mad. 485).

3.2.4.12. {-(X)z-}.

Ettirgen çatı türeten bu ek üç büyük yazıtta *tutuz-* ‘tutturmak, yakalatmak’ (KT D 38) < *tut-* ve *uduz-* ‘sevketmek, önderlik etmek’ (T 15, vb.) < *ud-* ‘izlemek, takip etmek’ olmak üzere iki türetimde görülür. (Tekin, 2003b, s. 96, mad. 231).

OrhT. *tutuz-* ‘tutturmak, yakalatmak’ eylemindeki *-z-* eki Yakutçada ve Dolgancada *-tar-* ekiyle karşılanmıştır: **Yak.** *ettir.* ≠ krş. *tuttar-*, **Dolg.** *ettir.* ≠ krş. ‘sunmak, teslim etmek’ (DW 233). OrhT. *uduz-* eylemine ve ekin devamına Yakutçada da Dolgancada da rastlanmamıştır.

4. SONUÇ

“Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözcükleri Bakımından Karşılaştırılması” ve “Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözyapımı Bakımından Karşılaştırılması” başlıklı iki ana bölümden oluşan bu çalışmada Orhon Türkçesinin sözcükleri ve 71 türetim eki Yakutça ve Dolganca ile karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak, Yakutçada ve Dolgancada devam eden sözcüklerin *daha çok* Orhon Türkçesindeki yalın ad ya da eylemler oldukları, türetilmiş ad ya da eylemlerin Yakutçada ve Dolgancada büyük ölçüde devam etmedikleri belirlenmiştir. Öte yandan Yakutçada ve Dolgancada *devam eden sözcüklerin* az bir bölümünün sesçe ya da anlamca hiçbir değişikliğe uğramadıkları, çok az bir bölümünün sesçe değişmediği hâlde farklı bir anlam kazandığı, büyük bir çoğunluğunun sesçe değişikliğe uğradığı hâlde anlamını koruduğu, yine az bir bölümünün hem sesçe hem anlamca değiştiği belirlenmiştir. Üç büyük yazıtta geçen 71 ekten Yakutçada ve Dolgancada devam edenlerin az bir bölümü sesçe hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiş, büyük bir çoğunluğu sesçe değişikliğe uğramıştır.

Çalışmada ulaşılan bu sonuçlar Yakutça ile Dolganca arasında karşılaştırma kolaylığı sağlaması açısından aşağıda tablolar hâlinde verilmiştir. Tablolarda özel adlara ve özel adların ek almış biçimlerine yer verilmemiştir. Birden fazla türetim eki almış sözcükleri tablolara aktarırken son türetim ekinin ada mı eyleme mi gelmiş olduğu dikkate alınmıştır. Sözcüklerin sayıları verilirken Orhon Türkçesinde görülen *ber-* ~ *bir-*, *beş* ~ *biş*, *bıj* ~ *biñ*, *edi* ~ *idi II*, *elliğ* ~ *illiğ*, *er-* ~ *ir- I*, *eşgiti* ~ *işgiti*, *eşid-* ~ *eşit*, *el* ~ *il*, *elet-* ~ *elt-* ~ *ilt-*, *elliğ* ~ *illiğ*, *id-* ~ *it-* ~ *yıd-*, *igid-* ~ *igit-*, *siñük* ~ *süñük*, *te-* ~ *ti-*, *teril-* ~ *tiril- I*, *teyin* ~ *tiyin*, *töri-* ~ *törü-*, *yan* ~ *yen*, *ye-* ~ *yi-*, *yeğ* ~ *yiğ*, *yeğirmi* ~ *yiğirmi*, *yer* ~ *yir*, *yeti* ~ *yiti*, *yul-* ~ *yul-* gibi varyantlar iki ayrı sözcük olarak değil, tek sözcük olarak sayılmıştır.

Tablo 6. Orhon Türkçesindeki Yalın Adlar

	Yakutçada	Top.	Dolgancada	Top.
Görülmeyen sözcükler	<i>a, ağı, ağış, ak, alp, alpağı, altun, ançıp, antağ, anteğ, añar, aňaru, apa, arkuy, atı, ayuk, azman, azu, balbal, balık I, baña ~ maña, baňaru, bediz, biçin, bini, bişük, bizinte, biziň, biziñe, bod, bor, boz, bödke, buçegü, büntegi, çıgañ, çıntan, çöl, çub, eb, eçi, edi ~ idi II, ekin, eliğ II, eñ, eşgiti ~ işgiti, gU, ı, ıgar, idi I, iğid, ikegü, il (~ el Ø), iliğ, ilki, iniygün, kalıñ, kamağ, kan I, kañ, kargu, karı, keliñün, kırk, kirü, kisre, köbürge, kunçuy, kutay, kuz, kü, küñ, lağzın, mağ, matı, meniñ, mU, ne, neke, neñ, nençe, ok II, ok III, ordu, öd I, öd II, öğ, ök, ?ötülüğ, özi, özüm, sab, saña, sığun, sini, siñil, suk, sü, taluy, taluy üğüz, taam, tay, teğ, ti, tinsi, tirkiş, toruğ, törü, ubut, uçuz, uğur, uluş, urı, üğüz, üz, yabız, yablak, yağı, yağız, yağru, yalabaç, yalañ, yan ~ yen, yarık, yaş I, yeğ ~ yiğ, yetmiş, yulpağut, yiçe, yinçü ~ yençü, yoğ, yolı, yutuz, yuyka.</i>	134	<i>Yandakilere ek olarak az, beñgü, buka, eke, eren, kağan, kalın, kanı, keyik, koñ, köz, oğlan, tigin, tümen, tüz, uluş, yeğen, yıpar, yoğ, yurç, yut.</i>	156
Sesçe ve anlamca aynı olanlar	<i>at, aat, bars, bu, buluy, er, eren, it, ini, kağan, kün, ol, tıl, tümen, üriñ.</i>	15	<i>at, aat, bu, buluy, er, it, ini, kantın, kar, kara, katun, kem, kün, ok, ol, tıl, üriñ.</i>	17
Sesçe aynı anlamca farklı olanlar	<i>köñül, kut, ört</i>	3	<i>köñül, kut, ört</i>	3

Sesçe farklı anlamca aynı olanlar	<i>aaç, adak, adgır, ağır, altı, ança, anı, anın, anta, aş, ay, azuk, balık II, bar, baş, bay, ben, beñgü, beş ~ biş, buñ ~ biñ, bir, böri, buka, bunça, bunı, bunta, buñ, çıkan, eki, eliğ I, iç, kaçan, kalın, kan II, kantan, kar, kara, kaş, katun, kem I, kışın, kız, kiş, kişi, koñ, kök, köl, köz, kulkak, küç, kümiüş, men (kişi eki), oçuk, oğıl, oğlan, ok I, on, ortu, oruk, ot, otuz, saç, sekiz, sen (kişi eki), semiz, sıñar, siz (kişi eki), sub, tañ, taş I, taş II, temir, teñri, teyeñ, tokuz, töpü, tört, tün, u, uğuş, uluğ, üç, üçegü, üçün, üküş, yaş II, yay, yaz, yeğen, yeğirmi ~ yiğirmi, yer ~ yir, yeti~ yiti, yıl, yış, yoğun, yol, yut, yüz I</i>	98	<i>aaç, adak, adgır, ağır, altı, ança, anı, anın, anta, arkış, aş, ay, azuk, balık II, bar, baş, bay, ben, beş ~ biş, bir, böri, bunça, bunı, bunta, buñ, eki, eliğ I, iç, kaçan, kan II, kaş, kem I, kışın, kız, kiş, kişi, kök, köl, kulkak, küç, kümiüş, oçuk, oğıl, on, ortu, oruk, ot, otuz, saç, sekiz, semiz, sıñar, sub, tañ, taş I, taş II, temir, teñri, teyeñ, tokuz, töpü, tört, tün, u, uğuş, uluğ, üç, üçegü, üçün, üküş, yaş II, yay, yaz, yeğirmi ~ yiğirmi, yer ~ yir, yeti~ yiti, yıl, yış, yoğun, yol, yüz I</i>	81
Hem sesçe hem anlamca farklı olanlar	<i>añığ, arkış, beğ, eçü, ilk, iş, kanı, kentü, keyik, öz, sarığ, tağ, tebi, tüz, yılki, yıpar, yurç, yurt, yüz II</i>	19	<i>añığ, beğ, çıkan, eçü, iş, kentü, öz, sarığ, tağ, tebi, yurt, yüz II</i>	12
krş.	<i>az, biz, eke, kul, kum, küni, oğlit, taygun, ter, uç.</i>	10	<i>biz, kul, kum, küni, oğlit, uç, yay</i>	7

Tablo 7. Orhon Türkçesindeki Addan Türemiş Adlar

	Yakutçada	Top.	Dolgancada	Top.
Görülmeyen sözcükler	<i>armakçı, asra, aşsız, atsız, azkinya, başgu, bedizçi, beğlik, beriiki, biliğsiz, birdin, birgerü, birle, birye, biryeki, bodun, buırsız ~ buırsuz, çorak, edgüti, ekinti, elliğ ~ illiğ, erkliğ, eşilik, iğaç, içreki, idisiz, ilgerü, kağanlığ, kalırsız, katığdı, kereküülüğ, kergeksiz, kinliğ, kokılık, kölek, kulluğ, kurdm, kurıgaru, kurya, kuryaki, külüğ, küñlüğ, kürlüğ, oksuz, ödsiğ, ödüş, öğsüz, öñdün, öñre, öñreki, özlik, sansız, sığıt, sığıtçı, subsuz, süçiğ, tamgaçı, tebliğ, tizliğ, tonluğ, tonsuz, tüğünlüğ, tüzsüz, yağıçı, yağısız, yaraklığ, yeğdi, yılsığ, yırdn, yırgaru, yırya, yıryaki, yoğçı, yolağçı, yüğeri.</i>	75	Yandakilere ek olarak <i>udlık</i> .	76
Sesçe ve anlamca aynı olanlar	—	0	—	0
Sesçe aynı anlamca farklı olanlar	—	0	—	0
Sesçe farklı anlamca aynı olanlar	<i>amtı, bişinç, kızıl, küntüz, onunç, tokuzunç, törtünç, udlık, üçünç, üze, yitiñç.</i>	11	<i>amtı, bişinç, kızıl, küntüz, onunç, tokuzunç, törtünç, üçünç, üze, yitiñç.</i>	10
Hem sesçe hem anlamca farklı olanlar	<i>edgü</i>	1	<i>edgü</i>	1
krş.	<i>adıncığ, atlığ I, athğ II, başlığ, beñliğ, içre, kedimliğ, kırğaklığ, küçlüğ, süñüğüğ, taşra, yerçi, yokaru.</i>	14	<i>adıncığ, atlığ I, athğ II, başlığ, beñliğ, içre, kedimliğ, kırğağığ, küçlüğ, taşra, yerçi, yokaru.</i>	12

Tablo 8. Orhon Türkçesindeki Eylemden Türemiş Adlar

	Yakutçada	Top.	Dolgancada	Top.
Görülmeyen sözcükler	<i>aşa, ayığma, aytığma, barım, başlayu, batsık, baz, bilge, birki, bitiğ, bulganç, buyruk, eğri, emgek, eriğ, erinç, erkli, ertijü, itgüçi, kapığ, keçe, keliğme, kelmiş, kelteçi, kergek, kıyın, kiçiğ, kop, kopın, korıgu, korgan, küreğü, ötrü, ötüğ, ötünç, süñüş, takı, tapa, tarkınç, teğdük, teği, teğiş, teğmiş, teyin ~ tiyin, tip, tiriğ, toruk, tosık, tuğsık, turgak, tüketi, ulayu, udu, unç, usar, yağuk, yalma, yana, yañduk, yelme.</i>	60	<i>Yandakilere ek olarak ayguçı, boğuz, iduk, kalmış, koduz, tabışgan, tokurkak, tuğ, udu, yazı.</i>	70
Sesçe ve anlamca aynı olanlar	—	0	—	0
Sesçe aynı anlamca farklı olanlar	—	0	—	0
Sesçe farklı anlamca aynı olanlar	<i>artuk, iduk, irak, keçiğ, kudı, sayu, süñüg, süñük ~ siñük, tabışgan, ülüğ, yadağ, yeme, yok.</i>	13	<i>artuk, irak, kudı, sayu, süñüğ, süñük ~ siñük, ülüğ, yadağ, yeme, yok.</i>	10
Hem sesçe hem anlamca farklı olanlar	<i>aaçsık, ara, bark, biliğ, bulgak, kalmış, kamşağ, kısıl, küreğ, ölüğ, teğre, tuğ, uz, uzun.</i>	14	<i>aaçsık, ara, biliğ, bulgak, kamşağ, kısıl, ölüğ, teğre, uz, uzun.</i>	10
krş.	<i>arığ, ayguçı, batım, boğuz, koduz, tok, tokurkak, yazı, yımşak, yinçge.</i>	10	<i>arığ, batım, küreğ, tok, yımşak, yinçge.</i>	6

Tablo 9. Orhon Türkçesindeki Yalın Eylemler

	Yakutçada	Top.	Dolgancada	Top.
Görülmeyen sözcükler	<i>ağ-, alk-, añıt-, ar-, aya-, buntut-, buz-, ebir-, et- II (~ it-), in-, ir- II, kabış-, kíd-, kış-, okı-, öğ-, ökün-, ör-, sı-, sök-, tıd-, tile-, tir- II, toğ-, uç-, una-, üz-, yan-, yara-, yığ-, yoğur-, yuğur-, yul- ~ yultı-</i>	33	Yandakilere ek olarak <i>ert-, ıçgın-, kız-, tor-, ud-, yükün-</i> .	39
Sesçe ve anlamca aynı olanlar	<i>bar-, bil-, bol-, bul-, er- (~ ir- I.), et- I, kel-, kör-, öl-, tut-</i>	10	<i>bar-, bil-, bol-, bul-, ir- I (~ er-), et- I, kel-, kör-, öl-, tut-</i>	10
Sesçe aynı anlamca farklı olanlar	<i>ert-, tik-</i>	2	<i>tik-</i>	1
Sesçe farklı anlamca aynı olanlar	<i>aç-, aaç-, ağırı-, al-, ař-, ay-, ba-, bas-, ber- ~ bir-, bıç-, bin-, eşid- ~ eşit-, ıçgın-, ıd- ~ it- ~ yıd-, iğid- ~ iğit-, elet- ~ elt- ~ ilt-, kal-, keç-, kazgan-, kir-, ö-, ögir-, sanç-, sür-, te- ~ ti-, teğ-, tor-, töri- ~ törü-, tu-, tuy-, tüş-, u-, ur- I, ur- II, yañ-, yat-, ye- ~ yi-, yel-, yet-, yit-, yügür-, yükün-</i>	42	<i>aç-, aaç-, ağırı-, al-, ař-, ay-, ba-, bas-, ber- ~ bir-, bıç-, bin-, eşid- ~ eşit-, ıd- ~ it- ~ yıd-, iğid- ~ iğit-, elet- ~ elt- ~ ilt-, kal-, keç-, kazgan-, kir-, ö-, ögir-, sanç-, sür-, te- ~ ti-, teğ-, töri- ~ törü-, tu-, tuy-, tüş-, u-, ur- I, ur- II, yañ-, yat-, ye- ~ yi-, yel-, yet-, yit-, yul- ~ yultı-, yügür-</i>	40
Hem sesçe hem anlamca farklı olanlar	<i>kız-, oz-</i>	2	<i>it- (~ et- II), oz-</i>	2
krş.	<i>kıl-, tez-, tir- I, ud-, yori-</i>	5	<i>kıl-, tez-, tir- I, yori-</i>	4

Tablo 10. Orhon Türkçesindeki Addan Türemiş Eylemler

	Yakutçada	Top.	Dolgancada	Top.
Görülmeyen sözcükler	<i>ançola-, başad-, biti-, elsire-, içger-, içik-, ille-, kağanla-, kağansıra-, kulad-, küñed-, küzed-, oppla-, süle-, tağık-, tıpla-, tokı-, yarlıka-, yaşa-, yazukla-, yoğla-, yokad-.</i>	22	Yandakilere ek olarak <i>buñad-, kılıçla-.</i>	24
Sesçe ve anlamca aynı olanlar	—	0	—	0
Sesçe aynı anlamca farklı olanlar	—	0	—	0
Sesçe farklı anlamca aynı olanlar	<i>kışla-, sığta-, tapla-, taşık-, udı-.</i>	5	<i>kışla-, sığta-, tapla-, taşık-, udı-.</i>	5
Hem sesçe hem anlamca farklı olanlar	<i>başla-</i>	1	<i>başla-</i>	1
krş.	<i>buñad-, kılıçla-.</i>	2	—	0

Tablo 11. Orhon Türkçesindeki Eylemden Türemiş Eylemler

	Yakutçada	Top.	Dolgancada	Top.
Görülmeyen sözcükler	<i>adrıl-, ağıt-, akıt-, alkın-, altız, artat-, artur-, basık-, basın-, basıt-, bedizet-, bitit-, boğuzlan-, boşgur-, elsiret- ~ ilsiret-, emget-, eğiş-, ertür-, irtür-, itin-, kağansırat-, kanlan-, kelür-, kılın-, kigür-, kıkşür-, kod-, kork-, kubran-, kubrat-, olgurt-, ögtür-, ötün-, sebin-, sökür-, sözleş-, sület-, süñüş-, telin-, tokıt-, tolgat-, toñıt-, tüzül-, udşur-, uduz-, yagut-, yantur-, yañıl-, yarat-, yaratıt-, yaratun-, yaratur-, yoğlat-, yüzüt-.</i>	54	Yandakilere ek olarak <i>arıl-, atlat-, ertin-, tegür-, tırgür-, yabrut-, yeltür-, yoñaşur-, yüküntür-</i>	63
Sesçe ve anlamca aynı olanlar	—	0	<i>kon-, teril-(~ tiril- I)</i>	2
Sesçe aynı anlamca farklı olanlar	<i>tutun-, kötür-.</i>	2	<i>tutun-.</i>	1
Sesçe farklı anlamca aynı olanlar	<i>ağtur-, asın-, ayt-, bintür-, kañşat-, kon-, kontur-, olur-, olurt-, ölüř-, sakın-, tegür-, tırgür-, tod-, topul-, tüşür-, urtur-, yeltür-, yitür-, yorit-, yubul-, yüğürt-.</i>	22	<i>asın-, ayıt-, bintür-, kañşat-, kontur-, olur-, olurt-, ölüř-, sakın-, tapla-, tod-, tüşür-, urtur-, yitür-, yorit-, yubul-, yüğürt-.</i>	17
Hem sesçe hem anlamca farklı olanlar	<i>ertin-, öğleş-, üntür-, yüküntür-.</i>	4	<i>üntür-.</i>	1
krş.	<i>arıl-, atlat-, kalıt-, teril- ~ tiril- I, tiril- II, töküt-, tutuz-, uruğsırat-, yabrut-, yazın-, yoñaşur-.</i>	11	<i>kalıt-, kötür-, öğleş-, tiril- II, töküt-, tutuz-, uruğsırat-, yazın-.</i>	8

Tablo 12. Orhon Türkçesindeki Ekler

	Yakutçada	Top.	Dolgancada	Top.
Görülmeyen ekler	+çığ, +dın, +kan, +kına, +man, +ra, +sığ, +sIz, +ş, +un // +ka-, +sıra-, +U- // -daçı, -ge, -gan, -gma, -guluk, -nç, -nçu, -p // -n- (edil.), -tIz-, -z-.	24	+çığ, +dın, +kan, +kına, +man, +ra, +sığ, +sIz, +ş, +un // +ka-, +rka-, +sıra-, +U- // -daçı, -dok (?), -ge, -gan, -gma, -guluk, -ma, -nç, -nçu, -p, -ş // -n- (edil.), -tIz-, -z-	28
Hiç değişmeden devam eden ekler	+a*, +l*, +t* // -A*, -I, -l, -m*, -n* // -l- (dön.)*, -n- (dön.), -r-*, -t-.	12	+a*, +ak*, +k*, +l*, +t* // -A*, -I, -k, -l, -m*, -n* // -k-, -l- (dön.)*, -n- (dön.), -r-*, -t-.	15
Sesçe değişen ekler	+ak*, +gaç*, +garu, +gü*, +kI, +llk, +nç // +a-, +ad-*, +dl-*, +gar-*, +I-, +k-*, +lA-, +rka- // -g, -gü*, -k, -mA*, -mAk, -miş, -nç, -sIk*, -ş*, -z* // -d-, -gUr-, -k-, -ş-, -tUr-, -ur-.	31	+gaç*, +garu, +gü*, +kI, +llk, +nç // +a-, +ad-*, +dl-*, +gar-*, +I-, +k-*, +lA-, // -g, -gü, -miş, -nç, -sIk*, -z* // -d-*, -gUr-, -k-, -ş-, -tUr-, -ur-.	25
≠ krş.	+çI, +llg, +dl // -gUçI.	4	+çI, +llg, +dl // -gUçI.	4

Bu çizelgede *koyu-italik* yazı karakteri Orhon Türkçesindeki sözcüğün devamında görülmediği hâlde Yakutça ya da Dolgancada başka sözcüklerde varlığını sürdüren ekleri gösterir.

Bir ekin sağına konmuş * işareti o ekin kalıplaşmış olarak görüldüğünü ya da yalnızca birkaç türetimde geçen az işlek bir ek olduğunu gösterir.

Hem *koyu-italik* yazı karakteriyle hem de * işaretiyle verilenler ise o ekin yukarıdaki iki özelliği birden taşıdığını gösterir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Sözlükler

Afanas'yev, P.S. ve L.N. Xaritonov. **Russko-Yakutskiy Slovar**. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, 1968, ss. 720.

Aksenova, E.E, N.P. Bel'tyukova, T.M. Koşeverova. **Slovar' Dolgansko-Russkiy i Russko-Dolganskiy**. Sankt-Peterburg: Prosveşçenie, 1992, ss. 192.

Atalay, Besim. **Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks" IV**. Ankara: TDK, 1986, ss. 885.

Clauson, Gerard. **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**. Oxford: Oxford University Press, 1972, ss. xlviii+989.

Fasmer, Maks. **Etimlogičeskiy Slovar' Russkogo Yazıka 1-4**. Moskva: Progres, 1987.

Gültek, Vedat. **Ruşça-Türkçe Sözlük**. Ankara: Bilim ve Sanat, 2004, ss. xv+1960.

Lessing, Ferdinand. **Mongolian-English Dictionary**. Berkeley/Los Angeles: University of California Press, 1960, ss. 1217.

Longman-Metro. **Büyük İngilizce Türkçe-Türkçe Sözlük**. İstanbul: Metro Kitap, 1993, ss. xxxxi+1762.

Nadelyaev, V.M., D.M. Nasilov, E.R. Tenişev, A.M. Şçerbak. **Drevnetyurskiy Slovar'**. Leningrad: Nauka, 1969, ss. xxxviii+676.

Pekarskiy, E.K.. **Slovar' Yakutskogo Yazıka I**. Petrograd': İmperatorskoy Akademii Nauk, 1917.

_____. **Slovar' Yakutskogo Yazıka II**. Leningrad: Akademii Nauk Soyuzu Sovetskix Sotsialistiçeskix Respublik, 1927.

_____. **Slovar' Yakutskogo Yazıka III**. Leningrad: Akademii Nauk Soyuzu Sovetskix Sotsialistiçeskix Respublik, 1925.

_____. **Slovar' Yakutskogo Yazıka IV**. Leningrad: Akademii Nauk Soyuzu Sovetskix Sotsialistiçeskix Respublik, 1928.

Sleptsov, P.A.. **Yakutsko-Russkiy Slovar**. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, 1972, ss. 605.

Steuerwald, Karl. **Almanca Türkçe Sözlük**. Birinci baskı. İstanbul: ABC Yayınevi, 1998, ss. ix+669.

Tekin, Talat, Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhâl Ölmez, Süer Eker. **Türkmence-Türkçe Sözlük**. Ankara: TDA, 1995.

Türk Dil Kurumu. **Derleme Sözlüğü XI**. Ankara: 1979.

Türk Dil Kurumu. **Türkçe Sözlük 1-2**. Dokuzuncu baskı. Ankara: 1998, ss. xiv+2523.

Vasiliev (Cargıstay), Yuriy. **Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük**. Ankara: TDK, 1995, ss. vii+312.

Voronkin, M.S., M.P. Alekseev, Y.İ. Vasil'yev. **Saxa Tüölbe Tıln Tılcıta**. Novosibirsk: Nauka, 1995, ss. 294.

Kitaplar

Árpád, Berta. **Szavaimat Jól Halljátok, A Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása**. Szeged: Jatepress, 2004.

Erdal, Marcel. **A Grammar of Old Turkic**. Leiden, Boston: Brill Academic Publishers, 2004, ss. xi+575.

Kirişcioğlu, M. Fatih. **Saha (Yakut) Türkçesi Grameri**. İkinci basım. Ankara: TDK, 1999, ss. 190.

Korkina, E.İ., E.İ. Ubryatova, L.N. Xaritonov, N.E. Petrov. **Grammatika Sovremennogo Yakutskogo Literaturnogo Yazıka**. Moskva: Nauka, 1982, ss. 496.

Krueger, John. R.. **Yakut Manual**. Indiana: Indiana University Publications, 1962, ss. xiv+389.

Levin, G.G.. **Lexiko-Semantiçeskie Paralleli Orxonsko-Tyurskogo i Yakutskogo Yazıkov: V Sravnitel'nom Plane s Altayskim, Xakasskim, Tuvinskim Yazıkami**. Novosibirsk: Nauka, 2001, ss. 190.

- Li, Yong-Song. **Türk Dillerinde Akrabalık Adları**. İstanbul: Simurg, 1999, ss. 415.
- _____. **Türk Dillerinde Sontakalar**. Birinci basım. İstanbul: Kebikeç, 2004, ss. 912.
- Ölmez, Mehmet. **Tuwinischer Wortschatz: Mit Alttürkischen und Mongolischen Parallelen** (Tuvacanın Sözcükleri-Eski Türkçe ve Moğolca Denklikleriyle). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007, ss. 516.
- Stachowski, Marek. **Dolganischer Wortschatz**. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellonskiego, 1993a, ss. 264.
- _____. **Geschichte des Jakutischen Vokalismus**. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellonskiego, 1993b, ss. 207.
- _____. **Dolganische Wortbildung**. Kraków: Księgarnia Akademicka, 1997, ss. 118.
- _____. **Dolganische Wortschatz. Supplementband**. Kraków: Księgarnia Akademicka, 1998, ss. 282.
- Şirobokova, N.N. **İstoričeskoe Razvitie Yakutskogo Konsonantizma**. Novosibirsk: Nauka, 2001, ss. 150.
- Tekin, Talat. **Makaleler 1 (Altayistik)**. Birinci basım. Ankara: Grafiker Yayınları, 2003a, ss. 384.
- _____. **Orhon Türkçesi Grameri**. İkinci basım. İstanbul: TDA 9, 2003b, ss. 272.
- _____. **Orhon Yazıtları**. Ankara: TDK, 1988, ss. xxiv+200.
- _____. **Orhon Yazıtları**. İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat 1, 2003c, ss. 144.
- _____. **Tunyukuk Yazıtı**. Ankara: TDA 5, 1995.
- _____. **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**. Ankara: Simurg, 1995, ss. 192.
- _____. **Türkoloji Eleştirileri**. İkinci ve genişletilmiş baskı. Ankara: Simurg, 1997, ss. 408.
- _____. ve Mehmet Ölmez. **Türk Dilleri: Giriş**. İkinci basım. İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat 2, 2003, ss. 200.

Thomsen, Vilhelm. **Orhon Yazıtları Araştırmaları**. Ankara: TDK, 2002, ss. ix+425+23.

Makaleler

Civelek, Özlem. “Sözvarlığı Açısından Eski Türkçe ve Sibirya Grubu Türk Dilleri” **Sibirya İncelemeleri**. Cilt no: 1, Sayı no: 1: 69-104, 2006.

Devlet, Nadir. “Sibirya’daki Halkların Demografik ve Ekonomik Potansiyelleri,” **Sibirya Araştırmaları**. İstanbul: Simurg: 25-46, 1997.

Gülsevin, Gürer. “Göktürk Anıtları ile Yaşayan Üç Lehçemizin (Halaç, Çuvaş, Saha/Yakut) Tarihi İlgili Düzeni,” **TDAY Belleten 1990**: 55-64, 1994.

Güner-Dilek, Figen. “Göktürk Bengü Taşlarından Günümüz Altaycasına Ulaşan Kelimeler,” **Sibirya Araştırmaları**. İstanbul: Simurg: 139-143, 1997.

Kałużyński, Stanisław. “Einige tungusische Lehnwörter im Jakutischen,” **Iacutica**. Warszawa: Dialog: 225-232, 1995a.

_____. “Etimologiçeskie İssledovaniya po Yakutskomu Yazıku I-VIII,” **Iacutica**. Warszawa: Dialog: 233-339, 1995b.

_____. “İssledovaniya po Morfologii Yakutskogo Yazıka,” **Iacutica**. Warszawa: Dialog: 201-213, 1995c.

_____. “Jakutische Wortforschungen.Einsilbige Stämme,” **Iacutica**. Warszawa: Dialog: 189-199, 1995d.

_____. “Mongolische Elemente in der Jakutischen Sprache,” **Iacutica**. Warszawa: Dialog: 35-188, 1995e.

Killi, Gülsüm. “Kuzey ve Güneydoğu Sibirya Türklüğünün (Saha, Tuva, Hakas, Altay) Diline Fonolojik Açıldan Bir Bakış,” **Sibirya Araştırmaları**. İstanbul: Simurg: 57-68, 1997.

Nasilov, D.M.. “Sibirya Türk Halkları (Etnik Azınlıkları) ve Dilleri,” **Sibirya Araştırmaları**. İstanbul: Simurg: 51-55, 1997.

Ölmez, Mehmet. “Tanıtma: Dolganischer Wortschatz,” **TDA**. Sayı no 4: 201-206, 1994.

_____. “Tanıtma: Dolganische Wortbildung,” **TDA**. Sayı no 7: 271-276, 1997.

_____. “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (3),” **TDA**. Sayı no 9: 59-65, 1999.

İkincil kaynaklar

“Afanas'yev, P.S., M.S. Voronkin, M.P. Alekseyev. Dialektologičeskiy Slovar' Yakutskogo Yazıka. Moskva: 1976, s. 32” (Killi, 1997, s. 59'daki alıntı).

“Baraşkov, P.P. Fonotiçeskie Osobennosti Govorov Yakutskogo Yazıka Yakutsk: Sravnitel'no istoričeskiy oçerk, AN SSSR, Ordena Lenina Sibirskoe otделение yakutskiy filial, İnstitut yazıka, literaturı i istorii, Yakutskoe knijnoe izdatel'stvo, 1985, s. 43-45” (Killi, 1997, s. 58'deki alıntı).

“Böhtlingk, O. Über die Sprache der Jakuten. Saint-Peterburg: 1851, s. 296, 496” (Stachowski, 1997, s. 57'deki aktarma).

“Hayit, Baymirza. ‘Yakut (Saha) Türkleri (Türk Kültürü Araştırmaları’. 23 (1-2), 1985, s. 307” (Killi, 1997, s. 57'deki alıntı).

“Jyrkänkallio, P. ‘Günümüzdeki Türk Kavimlerine Umumi Bir Bakış Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, (Çev. Prof.Dr.Kemal Aytaç), Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992, s. 14” (Argunşah, 1997, s. 92'teki alıntı).

“Kondrat'yev, V.G. Grammatičeskiy Stroy Yazıka Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis'mennosti VIII-XI. Vekov. L: İzd-vo Lening. Un-ta, 1981, ss. 191” (Levin, 2001, s. 6'daki alıntı).

“Malov, S.E. Yeniseyskaya Pis'mennosti Tyurkov: Tekstı i Perevodı. M.; L.: İzd-vo AN SSSR, 1952, ss. 116” (Levin, 2001, s. 6'daki alıntı).

“Ramstedt, G.J. ‘Einführung in die altaische Sprachwissenschaft, II: Formenlehre’. Helsinki: 1952” (Kałužiński, 1995b, s. 213'teki alıntı)

“Rybatzki, Volker. ‘Bemerkungen zur Türkischen und Mongolischen Metall Terminologie’. Helsinki: Studia Orientalia, Cilt no: 73, 1994, s. 202” (Civelek, 2006, s.79'daki alıntı)

“Strahlenberg, P. Das Nord und Östlicher Theil von Europa und Asia. Stockholm: 1730, s. 307” (Krueger, 1972, s. 110'daki alıntı)

“Şirobokova, N.N. ‘Ob Otnoşenii Yakutskogo Yazıka k Yazıkam Drevnetyurskix Pamyatnikov’. Novosibirsk: Nauka, 1977, s. 108-116” (Levin, 2001, s. 6’daki alıntı).

“Ubryatova, E.İ. Opıt Sravnitel'nogo İzuçeniya Fonetıçeskix Osobennostey Yazıka Naseleniya Nekotorıx Rayonov Yakutskoy. ASSR. M. L.: İzd-vo AN SSSR, 1960” (Levin, 2001, s. 6’daki alıntı).

“Xaritonov, L.N. Tipı Glagol'noy Osnovı v Yakutskom Yazıke. Novosibirsk: Nauka, 2001, s. 37” (Şirobokova, 2001, s. 56’daki alıntı).

